II
375640

лава Владимирова

АРАБИТЕ В СИЦИЛИЯ

(IX–XI в.)

Завоюване, управление и културни взаимодействия

الجزء الثاني من الإقليم الرابع

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

Десислава Владимирова

АРАБИТЕ В СИЦИЛИЯ
(IX–XI в.)

Завоюване, управление и културни взаимодействия

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО «СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ»

В памет на Евдокия Стоичкова

Десислава Владимирова

АРАБИТЕ В СИЦИЛИЯ
(IX–XI в.)

Завоюване, управление
и културни взаимодействия

Научен редактор проф. дфн Павел Павлович

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
София • 2020

На корицата: карта на Сицилия от „Развлечение на копнеещия да пребroди страните“ на ал-Идриси (копие от XVI в.), Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (ОР 3198)

© 2020 Десислава Владимирова
© 2020 Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
ISBN 978-954-07-4908-2

СЪДЪРЖАНИЕ

Въведение 7

Глава първа

Арабите в Средиземноморието и завоюването на Сицилия 23
  1.1. Остров Сицилия под византийско управление (535–827 г.) 23
  1.2. Арабската експанзия в Средиземноморието (VII–VIII в.) 29
  1.3. Арабските походи към Сицилия преди 827 г. 45
  1.4. Завоюването на Сицилия (827–902 г.) 49
    1.4.1. Войската и военачалниците на мюсюлманите 49
    1.4.2. Сражения и обсади по суша 60
    1.4.3. Военни действия по море 66
  1.5. Причини за продължителността на войната 73

Глава втора

Арабското управление 77
  2.1. Управляващите династии 77
    2.1.1. Аглабиди (827–909 г.) 77
    2.1.2. Фатимиди (909–948 г.) 80
    2.1.3. Калбиди (948–1052/3 г.) 83
    2.1.4. Смутните времена и настъплението на норманите (1053–1091 г.) 86
  2.2. Методи на управление и организация на обществения живот 88
    2.2.1. Съдебна система 88
    2.2.2. Данъчна система 93
    2.2.3. Съветът на старейшините (*ал-шӯрā*) 97
    2.2.4. Монетосечене 100
    2.2.5. Рибāт̣и 105
    2.2.6. Училища 108
    2.2.7. Затвори 116
  2.3. Общественият живот на немюсюлманите 125

Глава трета

Културни взаимодействия и културно-историческо наследство 130
  3.1. Завладяването на Сицилия през погледа на християните 131

3.2. Религиозната среда – отношенията между мюсюлмани и християни 136
3.3. Арабска Сицилия през погледа на евреите 146
3.4. Сицилия като част от *дāр ал-ислāм* 149
3.5. Отношенията с външния немюсюлмански свят 154
3.6. XI век – новите завоеватели и демографските промени 156
3.7. Културно-историческото наследство от арабския период в Сицилия 161

Заключение 173

Списък на съкращенията 177

Библиография 178

Индекс на имената и термините 193

ВЪВЕДЕНИЕ

За първи път видях морето от хълмовете над Генуа. Между онзи момент и тази книга има определена връзка. Средиземно море заема важно място в нея, защото е било значима част от живота на хората, за които става дума. То е наричано от арабските средновековни географи *„Бах̣р ал-Рӯм“* (Морето на гърците), а по-рядко *„Бах̣р ал-Ша̄м“* (Сирийско море) и *„Бах̣р ал-Маг̧риб“* (Западно море)[1]. Позовавайки се на Корана[2], географът ал-Мук̣аддасӣ (X век) смята, че има две морета *„Бах̣р ал-Рӯм“* и *„Бах̣р ал-С̧ӣнӣ“* (Китайско море). Географите от Средните векове рядко разграничават моретата и океаните. Географските познания през IX–XI век значително се различават от съвременните, тъй като оформянето на настоящите представи за света започва след Великите географски открития. В средновековните карти земната твърд се представя като едно цяло. Най-често са нанесени големите реки Нил, Тигър и Ефрат, а също и Средиземно море с по-големите острови. Внимание се обръща на важните градове – за християните Йерусалим, Константинопол, Рим, а за мюсюлманите – Мека, Медина, Багдад[3].

Остров Сицилия е най-големият остров в Средиземно море и средновековните картографи не го подминават в работата си. Ключовото географско положение е причина сведения за характеристиките на острова да присъстват и в средновековните географски описания. Предпоставка за това е и фактът, че той е населяван и познат от дълбока древност[4].

Редом със стратегическото местоположение, от съществено значение е и богатството на природни ресурси. То осигурява на жителите на Сицилия самостоятелност спрямо външния свят. Именно благоприятната среда дава основание на Фернан Бродел да изключи *„специално“* Сицилия от картината на *„изгладнелите светове“*, както той определя средиземноморските острови[5].

В тази книга се разглежда времето, в което мюсюлманите владеят остров Сицилия. В нейните основи стои дисертационният ми труд *„Арабите*

---

[1] Някои географи разграничават седем морета, част от тях са по-малки морета, съставляващи Средиземно море. Вж. EI^2 vol. 1, pp. 934–936.

[2] Коран 55:19–20.

[3] Така например според арабския географ от IX век ал-Йаʿк̣ӯбӣ Багдад е разположен в центъра на земята. Вж. **al-Jakubi**. Kitab al-boldan auctore Ahmed ibn Abi Jakub ibn Wadhih al-Katib al-Jakubi. Ed. M.J. de Goeje (BGA VII) p. 234.

[4] Обобщаващ преглед на историята на острова във: **Фретинье**, Жан-Ив. История на Сицилия. От древността до наши дни. София: Рива. 2013.

[5] Вж. **Бродел**, Фернан. Средиземно море и средиземноморския свят по времето на Филип II. Т.I. София: Абагар, 1998, с. 146.

в Сицилия (IX–XI век)*: завоюване, институции и културни взаимодействия*“, защитен в СУ „Св. Климент Охридски“ през 2016 г. Както за дисертацията, така и за настоящата книга огромни са заслугите на моя научен ръководител – професор Павел Павлович. Безкрайно съм благодарна за отделеното време, усърдния редакторски труд и подкрепата. Благодаря също и на катедра „Стара история, тракология и средновековна история“ на Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ за това, че никога не са ми отказвали съдействие.

Книгата е подходяща за хора с интерес към историята на Средиземноморието. Тя дава широко поле за размисли и би могла да бъде отправна точка за допълнителни, специализирани проучвания. Книгата определено е научно четиво, защото стъпва върху нужната база от исторически извори. Именно работата с изворите придава дълбочина на текста и ръководи подбора на теми. В тази връзка е редно предварително да се посочи, че тематичният, а не хронологичният подход е водещ в изложението. Основната причина за това са характеристиките на историческите извори. Сведенията идват поднесени, често откъслечно, в контекста на странични за изследването събития. В зависимост от автора нерядко те са религиозно и политически нюансирани. Ограниченията, които изворовата база задава, са причина да се съсредоточа върху темите, за които има най-много информация.

Разглежданият период е изпълнен с военни сблъсъци между мюсюлмани и християни в Средиземноморието. Освен тях на следващите страници се проследяват сведенията за организацията и методите на управление на мюсюлманите в Сицилия, дипломатическите отношения с другите islямски и християнски земи в Средиземноморието, както и определени теми от културните взаимодействия.

Посочените в заглавието хронологични рамки изискват уточнение. Гранични дати за арабския период в Сицилия са юни 827 г. (начало на арабското настъпление на острова) и февруари 1091 г. (завладяването на Ното, последния мюсюлмански град, от норманите). Представените в книгата събития и процеси имат както предистория, така и развитие в следващия исторически етап. Макар за основен да се приема времевият диапазон IX–XI век., той не бива да се разглежда като абсолютен по отношение на текста. Анализът в част от подструктурите изисква да се вземат предвид по-ранни или по-късни събития и процеси, разгръщащи се на територии далеч по-големи от тези на острова.

И в християнските, и в ислямските средновековни източници като обект на завоюване или отвоюване се възприемат земите на *„неверниците“*. Понятията *„dāр ал-ислāм“* (дом на исляма) и *„dāр ал-х̣арб“* (дом на войната) заемат централно място при обозначаването на собственото и чуждото пространство за мюсюлманите през разглеждания период. Съобразно този контекст са използвани и в настоящата книга[6].

От самото началото на настъплението в Сицилия мюсюлманите не са хомогенна етническа група. През целия разглеждан период към острова приижда ислямизирано население с разнообразен етнически произход, основно от Африка. Водеща при определянето и самоопределянето в тази историческа епоха както при мюсюлманите, така и при християните, е религиозната принадлежност. Това е причина голяма част от съвременните изследователи да предпочитат названието *„мюсюлманско управление“*, *„мюсюлмански период“* или *„арабо-мюсюлмански период“*. Етнонимът *„араби“*, използван в заглавието, обозначава източника на военното начинание и осъществителя на власт в Сицилия в лицето на арабския етнос. В изложението думите *„араби“* и *„мюсюлмани“* са използвани като синоними. Това припокриване не отразява смислова идентичност, а само следва установената в историческите извори езикова практика. При случаите, в които се изисква разграничаване на етнически групи в рамките на ислямската общност, те са обозначени със съответните етноними.

Арабското управление в Сицилия се възприема като специфична част от историята на острова. В съпоставка с останалите периоди открояваща се негова характеристика е господството на ислямската религия. Значима отличителна черта е и ролята на Северна Африка като притегателен политически център. Събитийната линия, поставя арабския период под пластовете на последвалите в Сицилия управления на Норманите (1061–1198), Хохенщауфените (1194–1266), династията Д’Анжу (1266–1282), Арагон (1282–1516), Испания (1516–1713), Савоя (1713–1720), Хабсбургите (1720–1734), Бурбоните (1734–1860) и обединена Италия (след 1860 г.). Отдалечеността във времето и фактът, че политико-религиозната рамка през следващите периоди съществено се различава от тази през ислямския период са оказали влияние както върху броя запазени писмени източници, така и върху състоянието на материалното наследство.

Най-голям дял заемат изворите на арабски език. Издирването, превеждането и публикуването на арабски извори за историята на средновековна Сицилия има дълга традиция, започваща от средата на XIX в. В запазените източници се откриват сведения за обществения, политически, икономически и културен живот.

Преобладаващата част от сведенията за разглеждания период принадлежат на по-късни автори. Единствената достигнала до наши дни хроника, която е съставена в Сицилия през арабския период е *„Та̄рӣх̮ джазӣрат*

---

[6] Въпросът е разгледан подробно в: **Евстатиев**. Симеон. Религия и политика в арабския свят. Ислямът в обществото. София: Изток-Запад, 2012, с. 199–205.

Ç̣иқиллиййа“ (*„История на остров Сицилия“*), позната още като *„Кеймбриджка хроника“*. Авторът е неизвестен. Запазени са три нейни копия: ръкописите от Кеймбриджката университетска библиотека (на арабски език), библиотеката на Ватикана (на гръцки език) и Националната библиотека в Париж (на гръцки език). Хрониката е датирана към X–XI век и описва събития от периода 827–965 г.[7] Съдържанието е изградено на хронологичен принцип (по години). Основните сведения са за предприетите военни действия, падането на отделни градове под властта на мюсюлманите и пристигането на нови управители и войски от Северна Африка.

От особена значимост за проучването на ислямския период от историята на Сицилия са сведенията, оставени от ибн Ḥаўḳал в *„Китāб ṣӯрат ал-арḍ“* (*„Земеописание“*)[8]. Арабският географ посещава острова през 973 г. и описва столицата Палермо и намиращите се в близост до нея обработваеми земи. Сведенията му са ценни при проследяването икономическите, политическите, социалните, и културните процеси на острова. Критичните му оценки за управлението, обичаите и практиките на мюсюлманската общност провокират множество разнопосочни научни интерпретации и дискусии.

Извор, който е открит сравнително скоро, е *„Китāб г̧арā‘иб ал-фунӯн ўа-мулах̣ ал-‘уйӯн“*, известен още като *„Книга на чудесата“*. Ръкописът остава непознат на науката до 2000 г., когато е продаден на търг в Лондон. Две години по-късно той става собственост на Бодлейнската библиотека към Оксфордския университет. *„Книга на чудесата“* датира от края на XII – началото на XIII век. Определя се като копие на по-ранно произведение, съставено в Египет вероятно през първата половина на XI век[9]. В сборника се съдържа и подробна карта на острова с нанесени селища и природни обекти.

Сред по-късните автори главно място заемат хронистите ибн ал-Аṯӣр, ибн ‘Адāрӣ и ал-Нуўайрӣ. Ибн ал-Аṯӣр (1160–1230 г.) е автор на няколко обемисти произведения. В хрониката му *„Ал-кāмил фӣ ал-тāрих̱“* (*„Цялостна хроника“*)[10] се съдържат подробни описания на завладяването и управлението на Сицилия от мюсюлманите. Ибн ʿАд̄ар̄ӣ живее в края на XIII – началото на XIV век. Автор е на хрониката *„Ал-байа̄н ал-Муг̣риб“* (*„Удивителната история“*)[11], написана около 1312 г. Тя представлява ценен източник за историята на завоюването и управлението на Северна Африка, Иберийския полуостров и остров Сицилия от арабите. В сравнение с хрониката на ибн ал-Ат̄ӣр, тази на ибн ʿАд̄ар̄ӣ е по-сбита и кратка по отношение на случилото се в Сицилия. Ал-Нуўайрӣ (1279–1331 г.) е роден в Египет. В ранните си години заема военни и административни длъжности. Автор е на няколко труда с енциклопедичен характер. Сред тях, отношение към настоящото изследване има *„Никха̄йат ал-араб фӣ фунӯн ал-адаб“* (*„Предел на дяловете в литературата“*)[12], където е описан арабския период в Сицилия. Трудът на ал-Нуўайрӣ е ценен източник за последните години от арабското управление в Сицилия, тъй като отбелязва подробности, които не са налице в останалите хроники. Част от сведенията, които тримата хронисти представят, се припокриват. От друга страна, някои от събитията са представени в различни детайли. Това поставя въпроса за използваните от тях и впоследствие изгубени общи първоизточници, както и за нуждата от сравнителен подход при работа с хрониките.

---

[7] Арабският текст е публикуван от Микеле Амари в: BAS ar., pp. 165–176. Гръцкият текст е публикуван в: **Schreiner**, Peter. Die byzantinischen Kleinchroniken, 1. Teil: Einleitung und Text (Corpus fontium historiae Byzantinae 12.1), Wien, 1975, pp. 326–340.

[8] Вж. **Ibn Hauqal**. Configuration de la terre (Kitab surat al-ard), J. **Kramers**, G.**Wiet**, eds., Paris: G.-P. Maisonneuve et Larose, 1964; **Kramers,** H. J. Opus geographicum. Ibn Ḥauḳal „Liber imaginis terrae“, Lugduni Batavorum (Leida), E. J. Brill, 1938.

[9] Трактатът е детайлно анализиран, преведен на английски и публикуван в двуезичен вариант по проект на библиотеката на Оксфордския университет. Вж. **Savage-Smith**, Emilie., **Rapoport**, Yossef (eds.), The Book of Curiosities: A critical edition. [Online], [23.09.2019]: < www.bodley.ox.ac.uk/bookofcuriosities >

[10] BAS. ar., pp. 214–317.

Друг проблем при използването на арабските извори, който изследователите обособяват, засяга доктриналната обвързаност на техните автори. В зависимост от това дали произведенията са писани в сунитска или шиитска среда се наблюдават разлики и нюансирано представяне на събитията. Тази закономерност е видима в източниците със сунитски произход, отнасящи се до периода, в който Сицилия е управлявана от шиитите[13]. Макар да е безспорно, че средновековните автори са повлияни от доктриналните противоречия и съобразяват фактите със своята позиция[14], трудно могат да се определят степените на това повлияване или точните причини за предаването на сведенията в определен вид. При късните автори установяването на връзка между доктриналната принадлежност и ъгъла на представяне на сведенията става още по-сложно, тъй като те се позовават на незапазени извори с неизвестна среда на съставяне[15].

---

[11] Пак там, с. 352–375.

[12] Пак там, с. 423–459.

[13] През разглеждания период островът е под управлението на три династии: Аглабидите (827–909 г.) са сунити а Фатимидите (909–948 г.) и Калбидите (948–1052/3) са шиити. Вж. Подробно във втора глава, 2.1. Управляващите династии.

[14] Вж. **Granara**, William. Islamic Education and the Transmission of Knowledge in Medieval Sicily. – In: J. E. **Lowry**, D. J. **Stewart** and S. M. **Toorawa,** (eds.) *Law and Education in Medieval Islam: Studies in Memory of George Makdisi*, London, 2004, p. 151.

[15] **Владимирова**, Десислава. Арабите в Сицилия IX–XI в.: обзор на писмените извори и подходи при работата с тях. Докторантски сборник 2014. Докторантски изследвания в социалните и хуманитарните науки, София, Изток-Запад, 2015, с. 27–43.

Византийските извори са съхранили малко сведения за случващото се в Сицилия през IX–XI в. Характерно за тях е, че не показват осведоменост за вътрешната обстановка на острова и описват главно военно–политическата страна на събитията[16].

Един от най-ранните източници за историята на Сицилия през разглеждания период е хрониката на Теофан Продължител[17]. Тя обхващаща времето от 813 до 961 г. и съдържа сведения за военните действия между византийците и арабите Сицилия[18].

Пряк поглед върху завладяването на острова от арабите дава писмото на монаха Теодосий[19], в което той описва обсадата и превземането на Сиракуза през 878 г. Писмото дава сведения за последвалите кръвопролития и грабежи в града. Монахът пише също и за пленничеството и престоя си в затвора в Палермо.

Военните действия в Сицилия са отбелязани и от Лъв Дякон (X век)[20]. В неговата *„История“* се съдържат сведения за походите на император Никифор Фока за отвоюване на Сицилия през втората половина на IX век. Кратки сведения по темата дават също Георги Кедрин[21] и Михаил Псел[22].

---

[16] Представените от тях сведения най-често се отнасят до източната част на Сицилия, наричана още Вал Демоне.

[17] Няма сведения за този автор, хрониката му се явява продължение на летописите на Теофан Изповедник, които спират в 813 г.

[18] **Theophanes** Continuatus. *CSHB*. Barthold Georg **Niebuhrii** (ed.) Bonnae: Impensis ed. Weberi, 1838.

[19] Съществуват версии на писмото на гръцки и латински език. Оригиналът на гръцки език не е запазен в цялост, неговият текст завършва с падането на крепостната стена на Сиракуза. Издание на писмото на Теодосий на гръцки: „Θεοδοσιου μοναχου του και γραμματικου επιστολη προσ Λεοντα Αρχιδιακο περι τησ αλωεωσ Σρακουσησ“ в: **Zuretti**, C. O., La Espuganzione di Siracusa nell' 880. Testo greco della lettera del monaco Teodosio, Centenario di Michele Amari, vol. 1, pp. 164–173.; Латинската версия: *„Epistola Theodosii Monachi ad Leonem Archidiaconum, de Siracusæ urbis expugatione, cum animadversionibus“* е публикувана в началото на XVIII век в: **Muratori**, Ludovicus. Rerum Italicarum Scriptores (RIS). T. 1, Pars II, pp. 255–265.

[20] За Лъв Дякон се знае малко, роден е около 950 г. В своята *„История“* в 10 книги. Той описва събитията от втората половина на X век. Вж. **Leonis Diaconi**. Caloensis Historiae libri decem et Liber de velitatione bellica Nicephori Augusti e recensione Caroli Benedicti Hasii, Addita eiusdem versione atque annotationibus ab ipso recognitis. *CSHB*. Barthold Georg **Niebuhrii** (ed.) Bonnae: Impensis ed. Weberi, 1828.

[21] Георги Кедрин е живял през XI – началото на XII век. Автор е на хрониката *„Кратка история“*, която се основава на сведения от по-ранни произведения. Вж. **Georgius Cedrenus**, Compendium Historiarum Tomus Alter. Barthold Georg **Niebuhrii** (ed.) Bonnae: Impensis ed. Weberi, 1839.

[22] Михаил Псел (1018–1097) оставя сведения за византийската политика спрямо Сицилия и походите на Георги Маниак от 1038–1041. Превод на английски език: **Michael Psellus**. Chronographia. (trans E.R.A **Sewter**) New Haven: Yale University Press, 1953.

Значима роля за възстановяването на събитията през XI век имат латинските извори. Най-подробна е хрониката на бенедиктинския монах Гофредо Малатера – *„De Rebus Gestis Rogerii Calabriae et Siciliae Comitis et Roberti Guiscardi Ducis fratris eius“* (*„Делата на Роже, граф на Калабрия и Сицилия и Робер Гискар, неговия брат“*)[23]. Тя е един от основните извори за действията на норманите в района на Централното Средиземноморие през XI век. Състои се от четири книги и, както авторът пояснява, е написана по поръчка на норманския граф Роже I на базата на разкази на очевидци.

Друг латински източник за събитията е поемата *„Gesta Roberti Wiscardi“* (*„Делата на Робер Гискар“*) на Гиом от Апулия[24]. Написана в хекзаметър, поемата датира от периода 1096–1099 г. и дава сведения за идването на норманите в Италия и началните им действия в региона. Събитията в Южна Италия и Сицилия от втората половина на XI век са описани и от Аматус от Монтекасино в хрониката му *„Historia Normannorum“* (*„История на норманите“*)[25]. Тя обхваща периода 1016–1080 г. и е съставена е в осем тома. Оригиналният латински текст не е запазен. Хрониката е позната на съвременната наука от два превода на старофренски от XIV век, съхранявани в Националната библиотека в Париж. Сведения по темата се съдържат още в *„Салернската хроника“*[26] и *„Барийските летописи“*[27].

Няколко агиографски съчинения дават информация за арабското настъпление в Сицилия. Такива са житията на *Св. Филарет Млади*[28], *Св. Илия Нови*[29], *Св. Нил Млади*[30]. Специфичният характер на агиографските произведения изисква повишено внимание при работата с тях, тъй като са написани в прослава на даден светец и съществува вероятността да съобразяват поднесените сведения с утвърдени догматични представи.

---

[23] **Gaufredo Malaterra**, De Rebus Gestis Rogerii Calabriae et Siciliae Comitis et Roberti Guiscardi Ducis fratris eius. IntraText Edition CT, Èulogos, 2007.

[24] **Guillelmus Apuliensis**, Gesta Roberti Wiscardi, IntraText Edition CT, Èulogos, 2007.

[25] Издание на хрониката на английски език: **Laud** Graham (ed.) The History of the Normans by Amatus of Montecassino (Translated by Prescott N. **Dunbar**) S. l., Boydell, 2004.

[26] **Chronicon** Salernitanum. A Critical Edition with Studies on Literary and Historical Sources and on Language. *Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Latina Stockholmiensia 3*, **Westerbergh**, Ulla (ed.) Stockholm-Lund: 1956.

[27] **Annales** Barenses, *MGH*, SS, 5–7. Hannover: 1844, pp. 51–56.

[28] Филарет е роден в гръцко семейство в източна Сицилия през 30-те години на XI век. След провала на Византийската кампания в Сицилия през 1041 г. той се премества с роднините си в Калабрия, където става монах. Вж. **Von Falkenhausen,** Vera. The South Italian Sources. *Proceedings of the British Academy* 132, pp. 95–121.

[29] Илия също е роден в Сицилия. Житието е запазено както на гръцки, така и на латински език. На латински език в: **Vita** St. Elia Junioris. *Acta Sanctorum.* T. 3. Ioanne **Carnandet** (ed.) Paris-Roma: Victorem palme, 1867, pp. 479–509.

[30] **Vita** S. Nilis Junioris. MPG, vol. 120, (70–71), pp. 119–122.

Запазени са извори за арабското управление в Сицилия и на иврит. Те са част огромното документално наследство, открито в края на XIX век в Каирската гениза[31] и представляват ценен източник за последните години от мюсюлманското управление на острова. Писмата, засягащи историята на Сицилия, са издавани многократно[32]. Документите от арабския период са общо 129 на брой, като 93 от тях се отнасят до втората половина на XI век[33]. В процеса на изследване на документите от Каирската гениза Шломо Гойтейн достига до извода, че писмата, засягащи обществени или религиозни теми, обикновено са написани на иврит, а повечето частни и служебни писма са на арабски език[34]. Писмата от Генизата засягат основно областта на търговията. Те дават сведения за разрастването на мюсюлманската администрация и засилващата се бюрократизация при обслужването на сделките с търговците немюсюлмани и чужденци през разглеждания период.

Посочените извори не изчерпват броя на писмените източници за арабското управление в Сицилия. Списъкът ще бъде допълван в хода на изложението, във взаимовръзка с разглежданите теми.

На арабския период от историята на Сицилия са посветени значителен брой научни изследвания. Те отразяват различни гледни точки и съчетават разннобразни методи и подходи в опит да пресъздадат вярно и точно цялостната картина. Най-обширен поглед дават италианските историци. Първите сериозни научните изследвания по темата са дело на Микеле Амари. През втората половина на XIX в. той изследва значителна част от арабските извори за историята на острова. Негови фундаментални приноси са както събирането и издаването на откритите арабските извори, така и преводите и публикуването им на италиански език[35]. Микеле Амари е автор на тритомната *„История на мюсюлманите в Сицилия“* (*„Storia dei Musulmani di Sicilia“*)[36], която и до днес е „първа спирка“ за изследователите в тази научна област. Друг несъмнен принос е тритомният му труд върху арабските епиграфски паметници в Сицилия[37]. Делото на Микеле Амари за изучаването на историята на мюсюлманска Сицилия е толкова голямо, че в научните среди от началото на XX век започва да се говори за *„комплекс Амари“*, който се изразява във възприятието, че няма какво повече да се напише за ислямска Сицилия[38]. Приемници на Микеле Амари и основни италиански изследователи в областта са Карло Налино[39], Франческо Габриели[40], Умберто Рицитано[41] и Адалджиза Де Симоне[42].

---

[31] В средата на XIX век в Кайро са открити хиляди документи, засягащи юдейската история. Основната част от тях датират от IX–X век. В последствие голяма част от документите са изнесени, главно във Великобритания и САЩ.

[32] Тук ще бъдат използвани преводите на писмата на английски език в: **Simonsohn**, Shlomo. A Documentary History of the Jews in Italy 13, The Jews in Sicily vol. 1. Leiden-Boston: 1997.

[33] Вж. **Mandalà**, Giuseppe. The Jews of Palermo from Late Antiquity to the Expulsion (598–1492-3). In: A Companion to Medieval Palermo. The History of a Mediterranean City from 600 to 1500. – In: Annliese **Nef** (ed.) *A Companion to Medieval Palermo. The History of a Mediterranean City from 600 to 1500.* Leiden–Boston: Brill, 2013, p. 440.

[34] **Goitein**, Solomon. The Cairo Geniza as a Source for the History of Muslim Civilisation, *Studia Islamica*, No. 3 (1955), p. 77.

[35] Издание на арабските извори, имащи отношение към историята на Сицилия, в: *Biblioteca arabo-sicula*, ossia raccolta di testi Arabici che toccano la geografia eccetera della Sicilia. Testi arabici, **Amari**, Michele. ed. vol. 1 Leipzig, 1857–87; преводи на текстовете на италиански език в: *Biblioteca arabo-sicula*, ossia raccolta di testi Arabici che toccano la geografia, la storia, le biografie e la bibliografia della Sicilia. Traduzione italiana, **Amari**, Michele. ed., vols 1–2, Turin, 1880–9.

Едно от най-значимите съвременни изследвания по темата е *„The Muslims of Medieval Italy“*[43] на Алекс Меткалф. Авторът разисква множество проблемни въпроси, показва отлични аналитични умения и стремеж към задълбочено проследяване на процесите с привеждането на възможно най-широк кръг извори.

---

[36] Вж. **Amari**, Michele. Storia dei Musulmani di Sicilia*:* vol. 1, Fienze, 1854; vol. 2 Firenze, 1856; vol. 3 Firenze, 1868. Томовете са преиздавани неколкократно. Последното издание обединява и трите тома, Вж. **Amari**, Michele. Storia dei musulmani di Sicilia (Complete). S.l., Library of Alexandria, 2015.

[37] **Amari**, Michele. (ed. e trad.) Le epigrafi arabiche di Sicilia, trascrutte, tradotte e illustrate. Vols. 1–3, Palermo: 1875–1885.

[38] Вж. **De Luca**, Maria Amalia. L'Epigrafia araba in Sicilia. – In: *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*, S. IV, Quaderni I, p. 198, както и: **Mandalà**, Giuseppe. Una nueva Fuente para la historia de la Sicilia Islamica: un pasaje de al-Muqtabis V de Ibn Hayyān sobre la revuelta de Aḥmad b. Qarhab (300–304/913–916). – In: *Al-Qanṭara.* 2012, 35 (2) p. 344.

[39] Сред основните приноси на Карло Алфонсо Налино по темата са редакциите и преиздаването на трудовете на Микеле Амари.

[40] Франческо Габриели е изтъкнат италиански ориенталист. Интересите му са основно в областта на литературата, но има и значим принос за изследването на арабския отпечатък върху историята на Сицилия и Италия Вж. **Gabrieli**, Francesco. Gli Arabi in Sicilia. – In: *Gli Arabi in Italia: Cultura, contatti e tradizioni.* Francesco **Gabrieli**; Umberto **Scerrato** (eds.), Milano: Garzanti-Scheiwiller, 1985.

[41] Умберто Рицитано е виден сицилиански арабист. Научните му интереси са изключително широки. По отношение на мюсюлманска Сицилия те се концентрират около културните процеси и влияния. Автор е на редица статии и монографии, включително и на арабски език. Вж. **Rizzitano**, Umberto. Storia e cultura nella Sicilia saracena, Palermo, 1975; **Rizzitano**, Umberto. Storia degli Arabi dall'epoca preislamica ad oggi, Palermo, U. Manfredi, 1971.

[42] Де Симоне е сред най-дейните сицилиански изследователи. Основни областти на научните ѝ интереси са арабските език и литература. Сред най-значимите ѝ приноси са проучванията върху ономастиката в Сицилия. Вж. **De Simone**, Adalgisa. Nella Sicilia „araba“: tra storia e filologia. Palermo: Luxograph, 1999; **De Simone**, Adalgisa. Palermo nei geografi e viaggiatori arabi nel medioevo. In: *Studi magrebini 2*. Naples, 1968, pp. 129–89.

[43] **Metcalfe**, Alex. The Muslims of The Medieval Italy, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2009.

Автори на монографии по темата са още Азиз Ахмад[44], Леонард Киарели[45] и Алесандро Ваноли[46]. Освен общото проследяване на събитията, те отделят внимание на определени интересуващи ги въпроси и в различна степен успяват да достигнат до обосновани отговори.

Неразделени части в цялостното проучване на историята на Сицилия през периода IX–XI век са общностите на християните и юдеите. Християнската общност в средновековна Сицилия е обект на дългогодишен научен интерес. Актуално остава мащабното изследване на Александър Василиев върху арабо-византийските отношения, публикувано на руски (1900, 1902) и френски език (1935, 1950)[47]. Василиев представя задълбочено византийската перспектива, което прави трудовете му особено ценни при проследяването на военните действия в периода 827–902 г. Политиката на Византия спрямо Сицилия е изследвана от Тереза Волинска[48]. Авторката проследява подробно действията на византийската войска срещу арабите и представя процесите, довели до попадането на острова в ръцете на мюсюлманите, от византийска гледна точка. Християнското население на острова и свързаните с него процеси са изследвани също и от Вера фон Фалкенхаузен[49] и Вивиен Прижент[50].

Изследванията върху юдейската общност в Сицилия и нейните взаимодействия с вътрешния и външния свят се опират върху документалното наследство от Каирската гениза. Сред основните автори по темата е

---

[44] **Ahmad**, Aziz. A History of Islamic Sicily. *Islamic Surveys 10*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1975.

[45] **Chiarelli**, Leonard. A History of Muslim Sicily. Malta: Midsea books, 2011.

[46] **Vanoli**, Alesandro. La Sicilia musulmana. Bologna: Il Mulino, 2009.

[47] **Васильев**, Александр. Византія и арабы. Политическія отношенія Византіи арабовъ за время аморійской династіи, Т. 1, Санкт Петербург: Типографія И. Н. Скороходова, 1900; **Васильев**, А. Византія и арабы. Политические отношения Византии и арабов за время Македонской династии.Т. 2, Санкт Петербург: Типографія И. Н. Скороходова, 1902. Съответно, преводите на френски език: **Vasiliev**, Alexandr. Byzance et les Arabes, Tome 1: La Dynastie d'Amorium (820–867). Bruxelles: Éditions de l'Institut de Philologie et d'Histoire orientales et slaves, 1935 и **Vasiliev**, Alexandr. Byzance et les Arabes, Tome 2: La dynastie macédonienne (867–959) Bruxelles, Éditions de l'Institut de Philologie et d'Histoire orientales et slaves, 1950.

[48] **Wolińska**, Teresa. Sycylia w Polityce Cesarstwa Bizantyńskiego w VI–IX wieku. Lodz: Wydawnictwo Uniwersytetu Lodzkiego, 2005.

[49] Вж. **Von Falkenhausen**, Vera. The Greek Presence in Norman Sicily: The Contribution of Archival Material in Greek. – In: G. **Loud**. and A. **Metcalfe** (eds.) *The Society of Norman Italy*. Leiden-Boston: Brill, 2002, pp. 253–288; **Von Falkenhausen,** Vera. The South Italian Sources. Proceedings of the British Academy 132, pp. 95–121 The British Academy, 2007, pp. 95–121.

[50] **Prigent**, Vivien. Palermo in the Eastern Roman Empire. – In: Annliese **Nef** (ed.) *A Companion to Medieval Palermo. The History of a Mediterranean City from 600 to 1500.* Leiden–Boston: Brill, 2013, pp. 11–38.

Менахем Бен-Сасон[51]. Образът на евреите в арабска Сицилия и взаимодействията им с мюсюлманската среда в институционално, икономическо и културно отношение са представени също в изследванията на Шломо Гойтейн[52], Шломо Симонсон[53] и Моше Гил[54]. Нови щрихи върху темата добавят разработките на Джузепе Мандалà, който е сред най-продуктивните съвременни учени в областта.

Съществуват специализирани научни трудове и в други направления. Задълбочен поглед върху ислямската администрация в Сицилия дават изследванията на Джеръми Джоунс[55]. Лингвистичните процеси и арабското наследство в съвременния сицилиански диалект са проучени от Дионисиус Агиус[56].

Благодарение на нематериалното наследство и дългогодишните археологическите проучвания познанията за ислямска Сицилия непрекъснато се обогатяват[57]. Съществена роля за това имат разкопките в Ентела, Аморела, Калатамет, Калатафими, баните в Чефала Диана, Палермо, Агридженто, Седжеста и др.

Сред изтъкнатите изследователи в тази област е Алесандра Банера. През периода 1992–2001 г. тя ръководи археологическите разкопки на баните в Чефала Диана (провинция Палермо). Автор е на значими публикации в областта на ислямските архитектура, керамика и некрополи в Сицилия. Изследвания в областта на материалното наследство от разглеждания период в източната част на Сицилия осъществява Лучия Арчифа. Научните ѝ интереси се съсредоточават върху керамиката от ислямския период. Друг учен, който провежда дългогодишни изследвания в Сицилия, е Алесандра Молинари. Тя ръководи археологически разкопки в районите на Седжеста, Мадзара дел Вало, Селиунте, Калатафими и Агридженто. Ислямското материално наследство в Сицилия е подложено на интерпретации и от Анлиз Неф. Освен към археологическите проучвания, тя проявява интерес и към изследването на политическите и културните процеси в региона от периода IX–XI в. Резултатите от дългогодишните изследвания върху историята на средновековна Сицилия приобщават Неф към най-изявените съвременни изследователи в научната област[58]. Задълбочени познания по отношение на откритата керамика от периода предоставят проучванията на Франко Д'Анджело[59] и Фабиола Ардицоне[60], а изследвания в областта на аграрните техники и съоръжения от периода осъществява Джузепе Барбера[61]. По отношение изследването на надписите от арабския период в Сицилия безспорен авторитет е Мария Амалия Де Лука. Тя е взела дейно участие в процеса по каталогизирането на ислямското материално наследство, съхранявано в Регионалния археологически музей Антонио Салинас в Палермо. В областта на нейните научни интереси попадат също ислямските нумизматика и сфрагистика, историята на Палермо през Средновековието, както и съдебната администрация в ислямска Сицилия. Професор Де Лука ми даде ценни напътствия за работата ми при срещата ни в Палермо през 2014 г., за което сърдечно ѝ благодаря.

---

[51] Резултатите от изследванията му върху писмата от Каирската гениза са публикувни през 1991 г. в: **Ben-Sasson**, M. The Jews of Sicily, 825–1068 – Documents and Sources. Jerusalem: Ben-Zvi Institute, 1991 (Hebrew) Поради факта, че трудовете му по темата са на иврит, в настоящата разработка неговите тези намират място единствено посредством отразяването им в англо- и италоезични изследвания.

[52] **Goitein**, Shelomo. A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza, Vol. 1. Berkeley: University of California Press, 1999.

[53] **Simonsohn**, Shlomo. The Jews in Sicily (383–1300). Vol. 1, Leiden-New York-Köln: Brill, 1997.

[54] **Gil**, Moshe. Jews in Islamic Countries in the Middle Ages. Leiden-Boston: Brill, 2004.

[55] **Johns**, Jeremy. Arabic Administration in Norman Sicily. The Royal Dīwān, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

[56] **Agius**, Dionisius. Siculo Arabic (second edition). Oxon: Routledge, 2010. Част от тезите си той преосмисля в: **Agius,** Dionisius. Who Spoke Siculo Arabic? – In: XII *Incontro Italiano di Linguistica Camitio-semitica (Afroasiatica). ATTI a cura di Marco Moriggi.* Rubbettino, 2007, pp. 25–33.

[57] **De Luca**, Maria Amalia. Due medaglie della Sicilia musulmana. In: *Atti Simone Assemani Symposium on islamic coinage* (Padova 17–18 maggio 2003), Padova, p. 95.

В българската историческа средновековната история на остров Сицилия не е проучвана самостоятелно. Под различни форми тя намира място в изследвания, посветени на историята на средновековна България, Византия, Балканския полуостров и Южна Италия[62].

---

[58] Неф е съставител на значим сборник по темата, Вж. **Nef,** Annliese. A Companion to Medieval Palermo, Leyden, Brill, 2013. В съавторство с Алесандра Банера и Лучия Арчифа, Анлиз Неф има няколко публикации върху средновековното материално наследство в Сицилия, Виж.: **Nef**, A., **Arcifa**, L., **Bagnera**, A. Archeologia della Sicilia islamica: nuove proposte di riflession. – In: Histoire et archéologie de l'occident musulman, VIIe – XVe siècles (2012), pp. 241–274; **Nef, A., Arcifa, L.** Les dynamiques entre villes et châteaux dans les territoires de Noto et Lentini (val de Noto, Sicile sud-orientale), dans *Castrum VIII. Le château et la ville, espaces et réseaux*, éd. P. Cressier, Madrid, 2008, (Collection Casa de Velazquez, 108), pp. 109–133; **Nef**, A., **Bagera**, A. Les bains de Cefalà (prov. de Palerme): contexte historique et fonctions, dans M. Guérin-Beauvois et J.-M. Martin éd., *Bains curatifs et bains hygiéniques de l'Antiquité au Moyen Age*, Rome, 2007 (Ecole française de Rome, 383), pp. 263–308.

[59] **D'Angelo**, Franco. La cita di Palermo nel Medioevo. Palermo. Officina di Studi Medievali, 2002.

[60] **Ardizzone**, Fabiola. Le anfore recuperate sopra le volte del palazzo della Zisa e la produzione di ceramica comune a Palermo tra la fine dell'XI ed il XII secolo. In*: Mélanges de l'école française de Rome* (MEFRM), 1999 (1) p. 7–50; **Ardizzone**, Fabiola. Production and circulation of palermitan amphoras in medieval mediterranean. In: *Ceramiche, marmi e pietre. Note di archeologia tra Sicilia e Creta.* Palermo: Torri del vento edizioni. 2012, pp. 57–67.

[61] **Barbera**, Giuseppe. La rivoluzione agricola nella Sicilia Islamica. In: *Islām in Sicilia. Archeologia dell'Islam in Sicilia.* A cura di Alessandra Bagera. Mazara del Vallo, 2012, pp. 44–51.

Близо до разглежданата тематика в българските научни среди стоят изследванията на Стоянка Кендерова[63]. Интересът на Кендерова е съсредоточен върху арабския географ ал-Идрӣсӣ, който работи в норманския двор в Палермо в средата на XII век. В проучванията си по темата тя прави очерк на историята на острова непосредствено преди установяването на арабския географ в Сицилия. Целта на този очерк е да формира основна представа за епохата и обществените условия на острова.

Отделни теми, засягащи историята на Сицилия, разглежда и Лиляна Симеонова в изследването си върху търговията и комуникациите в Източното Средиземноморие в периода от края на IX до 70-те години на XI в.[64] Тя обръща внимание на сведенията за претърпели крушение кораби във времето на военните действия между Византия и арабите в Сицилия и статута на тема Сицилия след завладяването на острова от мюсюлманите. Представени в контекста на основната тема на изследването, те имат за задача да дадат поглед върху случващото се извън Източното Средиземноморие, за да разширят хоризонта пред читателя.

Средновековна Сицилия попада в сферата на научни интереси на Красимира Гагова[65]. Основна допирна точка на изследванията ѝ с арабския период е норманското настъпление в Южна Италия през XI век. Тя разглежда смутните времена в Сицилия предшестващи завладяването на острова от норманите.

В хода на проучванията си върху норманските настъпление и управление в Италия, Георги Димов също отделя внимание на мюсюлманското население в Сицилия[66]. Авторът разглежда факторите, довели до завоюването на острова от норманите[67], приспособяването на мюсюлманите към новите политически условия[68], използването на наличното монетосечене за нуждите на норманските монетни дворове в Сицилия[69], прилагането на заемки от ислямската данъчната система[70], положението на мюсюлманската общност в условията на норманско управление[71].

---

[62] Представени са основните автори, които се спират върху събития или процеси, имащи отношение към историята на Сицилия в периода IX–XI в.). Подробен историографски обзор в: **Владимирова**, Десислава. Средновековна Сицилия (IX–XI в.) в обсега на българската историография – подходи и перспективи. В: *Сборник с доклади от Кюстендилски четения 2012 г.* (под печат).

[63] **Кендерова**, Стоянка. Политическата и културно-историческа ситуация в Сицилия през XII век (с оглед на сведенията на ал-Идриси за Балканите), Orientalia, 2006, № 2, с. 9–28.

[64] **Симеонова**, Лиляна. Пътуване към Константинопол. Търговия и комуникации в Средиземноморския свят (края на IX–70-те години на XI в.), София: Парадигма, 2006.

[65] **Гагова**, Касимира. Кралската идеология на …, с. 122–139. Вж. също предговора към *Раул от Каен – Делата на Танкред* (под редакцията на Проф. К. **Гагова**), София: Полис, 2010, с. 5–29.

[66] **Димов**, Георги. Градовете в Южна Италия между Изтока и Запада (XI–XII век). Дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ С.: 2014.

[67] Пак там, с. 80–81.

Внимание на арабския период в Сицилия обръща и Виолета Манолова своя дисертационен труд *„Езикови и религиозни малцинства в Южна Италия и Сицилия под властта на нормани и Щауфени ср. XI–ср. XIII в.“*[72]. В първа глава *„Центърът на Средиземноморието – земя и хора на кръстопът“* Манолова прави кратък очерк на завладяването на Сицилия от арабите и опитите на управляващите династии в Северна Африка да поддържат контрол върху провинцията[73]. С оглед на интереса си към религиозните малцинства, тя обръща внимание на темата за ислямизацията на населението, като представя основните научни тези[74]. Манолова проследява пътищата на съхранение на гръцките език и самосъзнание в Сицилия през IX–XI в. и промените, които води със себе си настъплинието на норманите.

Българските изследователи съсредоточават вниманието си върху периода след средата на XI век, когато политическата обстановка в Средиземноморието значително се изменя. Промените са свързани с отслабването на някои от традиционните политически сили и появата на нови съперници за надмощие и територии. Селджукските турци завладяват земи в Източното Средиземноморие, норманите – в Централното, берберите зириди и алморавиди – в Южното, а на Пиренейския полуостров протичат граждански войни и започва Реконкистата. Пропорционално на настъпилите промени (особено след началото на Кръстоносните походи през 1095 г.), броят на запазените исторически сведения се увеличава. С него нарастват темите и възможностите за научна работа, а съответно и обемът изследвания. По отношение на изворите, периодът IX–XI в. не е чак толкова благодатен и има своите специфики.

Работата с различни видове исторически извори, научни теории и подходи налага в книгата съвместно да бъдат приложени няколко научни методи. Използвани са описателен и сравнителен метод, както и методите на абстрахиране, системен анализ и синтез. Разновидностите на тяхното прилагане са две – спрямо изворовия материал и спрямо научните тези.

---

[68] Пак там, с. 98–99.

[69] Пак там, с. 211.

[70] Пак там, с. 240–242.

[71] Пак там, с. 285–295.

[72] **Манолова**, Виолета. Езикови и религиозни малцинства в Южна Италия и Сицилия под властта на нормани и Щауфени ср. XI–ср. XIII в. Дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ С.: 2018.

[73] Пак там, с. 21–24.

[74] Пак там.

В основата на изследването стои описателният метод. Той е от съществено значение за представянето на историческия контекст и изграждането на база от факти, която да бъде използвана за интерпретации и анализи. Прилагането му върви паралелно с метода на абстрахиране, който позволява от всички използвани извори и исторически изследвания да се отсеят само значимите теми. По този начин в услуга на изследването се прибавят разпръснати из изворите сведения за факти, събития, личности и процеси.

Следващо стъпало, което придава дълбочина на текста, е сравнителният метод. Той има водеща роля за калибрирането на сведенията от изворите, а също и за проследяването на приликите и разликите между историографските интерпретации. Сравняването на информацията в писменните исторически извори е важно за установяването на тяхната достоверност. Това става при отчитане на времето, средата на съставяне и позицията, от която пише авторът (когато тя е известна). Най-голяма ценност представляват произведенията, писани от съвременници и участници в събитията, тъй като по отношение на периода IX–XI век те са рядкост. Основните исторически извори, които са обект на сравнение поради факта, че дават най-подробна информация са: *„Кита̄б ҫӯрат ал-ард̣“* (*„Земеописание“*) на ибн Х̣аўк̣ал (X век); анонимният труд от XI век *„Кита̄б з̣ара̄ʿиб ал-фунӯн ўа-мулах̮ ал-ʾуйӯн“* (*„Книга за страните и забележителните неща“*, известна още като *„Книга на чудесата“*) и късните хроники на ибн ал-Ат̱ӣр, ибн ʿАд̱а̄рӣ и ал-Нуўайрӣ. Освен между арабските, гръцки или латински извори в изложението се прави съпоставка и между арабски и гръцки, арабски и латински или гръцки и латински извори. Ограничеността на писмените сведения се преодолява чрез използването на данни от археологическите изследвания. Тук отново важно място заема сравнителният метод, защото той позволява наличното материално наследство да се сравни с писменните сведения, което да помогне за потвърждаването или отричането на дадена научна теза. Сравняването на няколко тези също е от особена важност за изследването, тъй като проследяването на доводите и дискусиите по даден въпрос е необходимата предпоставка за задълбочаване в темата и за постигане на възможно най-пълна представа за периода. В съвкупност с посочените методи е приложен и системен анализ. Той подпомага решаването на изворови или историографски проблеми. Анализирането на отделните аспекти е съпътствано от синтез на резултатите. Именно анализът и синтезът имат ключово значение за оформянето на обосновани изследователски изводи.

Датите в текста следват възприетия в християнската традиция слънчев календар. Датиране според лунния календар по хиджра е приложено при някои от цитатите от исторически извори, като съответната датата по християнското летоброене е посочена в скоби. Различието във времеизмервателните системи е причина редица събития да не могат да се посочат с една година от григорианския календар. При тези случаи се посочват двете съседни слънчеви години, които се припокриват частично със съответната лунна година по хиджра.

За предаването на термини, понятия и имена от арабски език е използвана следната система за транслитерация[75]:

ا - а̄   ب - б   ت - т   ث - т̱
ج - дж   ح - х̣   خ - х̮   د - д
ذ - д̱   ر - р   ز - з   س - с
ش - ш   ص - с̣   ض - д̣   ط - т̣
ظ - з̣   ع - ʿ   غ - г̮   ف - ф
ق - к̣   ك - к   ل - л   م - м
ن - н   ه - х   و - ӯ   ي - ӣ
ء - ʾ

Кратки гласни: َ-а; ِ-и; ُ-у
Дълги гласни: ـَا - а̄; ـَى - а̄; ـِي - ӣ; ـُو - ӯ
Дифтонги: وَ - ўа; يَ - йа; ـَوْ - аў; ـَي - ай

---

[75] Няма единна установена система за транслитерация от арабски на латиница или кирилица. В различните системи има вариации в пресъздаването на арабската азбука със специализирани диакритични знаци. Сред най-разпространените системи са съответно, за транслитерация на латиница: American Library Association and the Library of Congress (ALA-LC), Deutsches Institut für Normung (DIN), ISO 233 и ISO 233-2; за кирилица – системите на И. Крачковски и А. Ромаскевич. В българска научна среда, проблемите на транслитерацията от арабски език са изследвани от Пенка Самсарева, Вж. **Самсарева,** Пенка. Някои въпроси на транскрибирането от арабски език. *Филология,* София: БАН, 1983 (12–13), с. 139–153.

Глава първа

АРАБИТЕ В СРЕДИЗЕМНОМОРИЕТО И ЗАВОЮВАНЕТО НА СИЦИЛИЯ

1.1. Остров Сицилия под византийско управление (535–827 г.)

Остров Сицилия влиза в границите на Източната римска империя през 535 г. Той е отвоюван от остготите в хода на походите за възвръщане на загубените територии, предприета от император Юстиниан I[76]. Скоро след това в Сицилия е създадена йерархична административна структура. Властта е разделена на две части – обществена, начело с претор (*praetor*), и военна под ръководството на дук (лат. *dux,* гр. *δούξ*)[77]. Преторът е назначавал държавните служители и е следял за изпълнението на техните задължения. Той е съблюдавал за събирането на данъците, работата на съда и военните разходи. Дукът е ръководел военните дела и е имал съдебни правомощия[78].

Връзката с централната власт, както и вносът и износът на стоки са се осъществявали по море, което е обуславяло нуждата от поддържане на флот и пристанищна мрежа. Градовете, които са били важни пристанищни центрове през античността – Месина, Сиракуза, Катания, Палермо, Лилибеум (дн. Марсала), продължават да бъдат такива и под византийско управление. Изключение в развитието на градската среда прави град Агридженто, който от VI век преживява период на упадък[79].

Населението на острова в този период е преобладаващо гръкоговорящо[80] и изповядващо християнската религия. Налице са и компактни юдейски общности. Столица на византийска Сицилия е Сиракуза. Градът е по-

---

[76] Вж. **Moses**, Finley. A History of Sicily: Ancient Sicily to the Arab Conquest. New York: The Viking press, 1968, p. 179–181.

[77] Административните промени след присъединяването на Сицилия към византийските територии са подробно разгледани във: **Wolińska**, Teresa. Sycylia w Polityce…, s. 41–47; s. 52–78.

[78] Пак там, с. 44.

[79] **Vanoli**, Alesandro. La Sicilia musulmana…, p. 27.

[80] Вж. **Von Falkenhausen**, Vera. The Greek Presence.., p. 253. Авторката определя гръцката култура като доминираща за периода преди мюсюлманското настъпление. За пътищата на разпространение и утвърждаване на гръцкия език в Сицилия, Вж. **Charanis**, Peter. On the Question of the Hellenization of Sicily and Southern Italy During the Middle Ages. – In: *The American Historical Review*, Vol. 52, No. 1 (Oct., 1946), pp. 74–86.

Глава първа

АРАБИТЕ В СРЕДИЗЕМНОМОРИЕТО И ЗАВОЮВАНЕТО НА СИЦИЛИЯ

1.1. Остров Сицилия под византийско управление (535–827 г.)

Остров Сицилия влиза в границите на Източната римска империя през 535 г. Той е отвоюван от остготите в хода на походите за възвръщане на загубените територии, предприета от император Юстиниан I[76]. Скоро след това в Сицилия е създадена йерархична административна структура. Властта е разделена на две части – обществена, начело с претор (*praetor*), и военна под ръководството на дук (лат. *dux*, гр. *δούξ*)[77]. Преторът е назначавал държавните служители и е следял за изпълнението на техните задължения. Той е съблюдавал за събирането на данъците, работата на съда и военните разходи. Дукът е ръководел военните дела и е имал съдебни правомощия[78].

Връзката с централната власт, както и вносът и износът на стоки са се осъществявали по море, което е обуславяло нуждата от поддържане на флот и пристанищна мрежа. Градовете, които са били важни пристанищни центрове през античността – Месина, Сиракуза, Катания, Палермо, Лилибеум (дн. Марсала), продължават да бъдат такива и под византийско управление. Изключение в развитието на градската среда прави град Агридженто, който от VI век преживява период на упадък[79].

Населението на острова в този период е преобладаващо гръкоговорящо[80] и изповядващо християнската религия. Налице са и компактни юдейски общности. Столица на византийска Сицилия е Сиракуза. Градът е политически, икономически, търговски и религиозен център още от времето на ранната античност. Съсредоточаването на византийските административни структури в него е логично продължение на вече съществуващите традиции.

---

[76] Вж. **Moses**, Finley. A History of Sicily: Ancient Sicily to the Arab Conquest. New York: The Viking press, 1968, p. 179–181.

[77] Административните промени след присъединяването на Сицилия към византийските територии са подробно разгледани във: **Wolińska**, Teresa. Sycylia w Polityce…, s. 41–47; s. 52–78.

[78] Пак там, с. 44.

[79] **Vanoli**, Alesandro. La Sicilia musulmana…, p. 27.

[80] Вж. **Von Falkenhausen**, Vera. The Greek Presence.., p. 253. Авторката определя гръцката култура като доминираща за периода преди мюсюлманското настъпление. За пътищата на разпространение и утвърждаване на гръцкия език в Сицилия, Вж. **Charanis**, Peter. On the Question of the Hellenization of Sicily and Southern Italy During the Middle Ages. – In: *The American Historical Review*, Vol. 52, No. 1 (Oct., 1946), pp. 74–86.

Под натиска на мюсюлманското настъпление в източните части на Византия, император Констант II (упр. 630–668 г.) измества центъра на своето управление от Константинопол в Сиракуза. В това време арабите завладяват стратегически територии в Сирия, Египет и Палестина. Военният натиск първоначално не довежда до значими демографски и икономически последици за Византия. Положението се променя след завладяването на Египет от мюсюлманите. При новите условия Сицилия става основен доставчик на зърно и селскостопанска продукция за Империята. Същевременно, в хода на мюсюлманското настъпление, гъркоговорящо население от Северна Африка се насочва към Сицилия[81]. За организирането на отбрана и снабдяването на войските Констант II облага с допълнителни данъци населението на Калабрия, Сицилия, Сардиния и онези земи в Северна Африка, върху които Византия все още има контрол[82]. През 668 г. императорът става жертва на заговор и е убит в Сиракуза. Неговият наследник, Константин IV, връща центъра на управлението в Константинопол, но островът остава стратегически важен за Византия.

В края на VII в., вероятно в периода 692–695 г., Сицилия получава статут на тема (*θεμα*) – военноадминистративна област, начело на която стои стратег (*στρατηγος*)[83]. Изграждането на темната система във Византия започва при управлението на император Ираклий и продължава до средата на VIII в. Основен критерий за обособяването на дадена територия в тема е граничното местоположение[84]. Цялата гражданска и военна власт се съсредоточава в ръцете на една личност – стратега. Според Алесандро Ваноли този акт приобщава острова към Балкано-анатолийския модел на управление и е показателен за стратегическата значимост на Сицилия във военните планове на Византия[85].

За административното устройство по време на византийското управление, освен по запазените писмени извори, може да се съди и по археологическите находки[86]. Сведения за административната система в Сицилия дават откритите печати от този период. Общо 26 печата засвидетелстват почетната титла *„патриkий на Сицилия“* (*πατρίκιος Σικελιας*) между края на VIII и началото на X в. От печатите може да се направи заключение, че не по-малко от 15 лица са заемали длъжността *„стратег“* (*στρατηγος*) на острова. Най-малко девет от тях са едновременно и носители на титлата *„императорски протоспатарий“* (*βασιλικός πρωτοσπαθαριος)*[87]. Двама от патрикиите са носители и на титлата *„антипат“* (*ανθυπατος* – проконсул), един – *„препозит“* (*πραιποσιτος*) и един – едновременно *„диспат“* (*δυσβάτοις*) и *„диойкет“* (*διοικητης*)[88].

---

[81] Пак там, с. 80–81.

[82] **Chiarelli**, Leonard. A History of…, p. 3.

[83] Арабските извори отбелязват наличието на стратег в Сицилия от 695 г. В запазените византийски извори титлата е засвидетелствана за първи път към 718 г. Вж. **Wolińska**, Teresa. Sycylia w Polityce…, s. 334.

[84] Вж. **Жеков**, Живко. Военно-административна организация на Византия и България до средата на IX век. Дисертация за присъждане на научна степен „доктор“, София: 2005 (непубликувана), с. 229.

[85] **Vanoli**, Alesandro. La Sicilia musulmana…, p. 25.

През византийския период начело на градската администрация в Сицилия стои протонотарий (*πρωτονοτάριος*). Други административни длъжности, известни от изворите, са тези на хартулария (*χαρτουλάριος*), отговарящ за хазната и областните регистри, и логотета на войската (*λογοθέτης τοῦ στρατιωτικοῦ*), отговарящ за снабдяването и разпределението на заплатите на войниците[89]. В основните градове са разположени военни гарнизони. В Палермо е засвидетелствана на титлата *magister militum*[90], който вероятно ръководи военните дела на регионално ниво. Печат от IX век засвидетелства титлата *архонт на Палермо*[91]. Според Вивиен Прижент съществуването на тази титла показва значимостта на града, тъй като няма друг подобен случай за този период от района на Калабрия и Сицилия. Тезата е спорна, доколкото титлите във Византия нямат еднаква стойност в различните провинции и исторически периоди и символната натовареност не винаги е съизмерима с обективните условия на употреба. Началото на IX в., откогато датира печатът, се характеризира с проблеми в управлението и сепаратистки прояви в Сицилия. Поради това е възможно неговият притежател (Сергий или Георги) да не е бил утвърден за архонт от централната власт.

---

[86] Преглед на изворовата база в: **Sami**, Denis. From Theodosius to Constans II: Church, Settlement and Economy in Late Roman and Byzantine Sicily (AD 378–668). PhD dissertation, University of Leicester, 2011, pp. 30–32 [online], [16.10.2019] < https://lra.le.ac.uk/bitstream /2381/9072/1/2011samidphd.pdf >

[87] Букв. *„пръв мечоносец“*.

[88] Печатите са описани в общия списък на патрикиите във Византия, по данни на сврагистиката, съставен от Николай Кънев. Вж. **Кънев**, Николай. Титли и рангова йерархия във Византия през IX–XI век (По данните на сфрагистиката). Дисертация за присъждане на научна степен „доктор“. София: 2006, Приложение 11, с. 564–659.

[89] Длъжностите са отбелязани в: **Johns**, Jeremy. Arabic Administration in…, p. 23.

[90] **Prigent**, Vivien. Palermo in the Eastern Roman Empire. – In: Annliese **Nef** (ed.) *A Companion to Medieval Palermo. The History of a Mediterranean City from 600 to 1500.* Leiden–Boston: Brill, 2013, p. 23.

[91] Печатът се съхранява в Регионалния археологически музей в град Сиракуза. Вж. Пак там, с. 24.

Съществена роля за обществения живот през византийското управление има Църквата. През VI в. в Сицилия и съседните острови има най-малко 12 епархии[92]. Водещи позиции имат градовете – центрове на епископии. От писмата на папа Григорий Велики (чиято майка е родом от Палермо), писани в края на VI век, е известно, че град Палермо е център на епископия. От тях научаваме още за оказването на натиск върху еврейската общност в града от страна на епископ Виктор[93]. По случая папата се произнася да бъдат възстановени синагогите, които са били превърнати в църкви[94]. През 655 г. изворите регистрират нов проблем с еврейската общност – епископ Зосим отхвърля молбата за построяване на синагога в Сиракуза[95]. Макар и откъслечни, сведенията дават основание да се смята, че в Сицилия се проявява отрицателно отношение от страна на Църквата спрямо еврейската общност, което е характерно и за другите византийски земи през същия период[96].

При управлението на император Лъв III (717–741 г.) ръководството на църковните дела в Сицилия се пренасочва от папата в Рим към константинополския патриарх. Този акт показва явното желание за засилване на контрола върху острова и трайното обвързване му с имперския Изток.

По отношение на икономиката основна е ролята на пристанищните градове. Към тях се стичат производителите от вътрешността, изкупвачите и търговците с вносни стоки. В периода на византийско управление Сицилия поддържа търговски отношения с други части на Византия като Сирия, Египет[97], Константинопол, Мала Азия и Южна Италия[98]. Активният обмен допринася за етническото и културното многообразие на пристанищните градове, а също и за икономическото им благополучие. В съответствие с основните стокови потоци най-голямо е значението на градовете по източното крайбрежие – Сиракуза, Месина, Катания.

Лучия Арчифа обръща внимание на резултатите от археологическите проучвания в западната част на острова (в района на Калатафими, Ентела,

---

[92] **Wolińska**, Teresa. Sycylia w Polityce…, s. 73.

[93] **Mandalà**, Giuseppe. The Jews of Palermo …, p. 438; **Vanoli**, Alesandro. La Sicilia musulmana…, pp. 118–119.

[94] **Moses**, Finley. A History of Sicily…, p. 168.

[95] **Vanoli**, Alesandro. La Sicilia musulmana…, p. 120.

[96] Присъствието на юдеи в Сицилия е засвидетелствано от периода на античността и продължава през цялото Средновековие, до експулсирането им от острова през 90-те години на XV век. Вж. **Roth**, Cecil. Jewish Intellectual Life in Medieval Sicily. *The Jewish Quarterly Review*, New Series, Vol. 47, No. 4 (Apr., 1957), pp. 317–335, както и: **Mandalà**, Giuseppe. The Jews of Palermo…, pp. 437–488.

[97] Писмените извори и материалните следи от търговията с Египет са отбелязани в: **Prigent**, Vivien. Palermo in the…, pp. 33–34 (note 140).

[98] Пак там, с. 30–38.

Монти ди Трапани, Ериче, Трапани, Бусето Палацоло, Контеса Ентелина и Вале дело Джато), които показват, че в периода VI–VIII в. голяма част от селищата в областта обезлюдяват[99]. Според Аричфа археологическите данни открояват тенденции към демографско свиване през VIII в. и в североизточна Сицилия. Различно е положението в централната, южната и югоизточната част на острова, където съществува приемственост в културните пластове на селищата между VII и IX в. В редица от тях – Сиракуза, Лентини, Катания, Чефалу, Енна, Рагуза, Бутера – са изградени укрепителни съоръжения, което според Арчифа е израз на желанието да се засили контролът върху крайбрежието. Изключение в засвидетелстваното запустяване на селищата в западната част е крепостта Кастроново, чийто строеж започва в началото на VIII в. Поради близостта ѝ до основни пътни връзки Арчифа определя Кастроново като стратегическа крепост[100]. Писмените извори потвърждават, че при управлението на император Константин V (741–775 г.) като основна цел на администрацията в Сицилия се очертава създаването и поддържането на система от укрепления[101]. Причина за започналото строителство на военни съоръжения изследователите виждат в затягането на ислямския обръч около Сицилия и по-точно в настъплението на арабите към Апенинския полуостров.

През византийския период общественият климат в Сицилия е често неустойчив. Основен проблем в управлението е слабият контрол от страна на имперския център. Като периферна за централната власт област, островът периодично става арена на борби за власт и отцепнически стремежи. През 718 г. избухва бунт, оглавен от стратега Сергий. През 781–782 г. отново избухва въстание[102]. Прояви на обществено недоволство са засвидетелствани и през 20-те години на IX век.

През 826 г. в Сицилия започва бунтът на Еуфимий. В гръцките извори името на бунтовника е изписвано като Еуфимиос (Εὐφήμιος), в латинските – Еуфимиус (Eufimius) в арабските – Фӣмӣ[103]. Този бунт прераства в най-мащабното въстание срещу византийското управление в Сицилия.

---

[99] **Arcifa**, Lucia. Romaioi e Saraceni intorno all'827. Riflessioni sul tema della frontiera. – In: *La Sicilia del IX secolo tra Bizantini e Musulmani.* Simona **Modeo**, Marina **Congiu**, Luigi **Santagati** (eds.). Caltanissetta–Roma: Salvatore Sciascia Editore, 2013, p. 163.

[100] Пак там, с. 168.

[101] Вж. **Modeo**, Simona; **Cutaia**, Angelo. L'incastellamento bizantino nella Sicilia centro-meridionale. Tipologie edilizie e tecniche costruttive dei *καστρα* tra il Platani e il Salso. – In: *La Sicilia del IX secolo tra Bimzantini e Musulmani.* Simona **Modeo**, Marina **Congiu**, Luigi **Santagati** (eds.). Caltanissetta–Roma: Salvatore Sciascia Editore, 2013, p. 91.

[102] **Vanoli**, Alesandro. La Sicilia musulmana…, p. 27. Анализ на въстанията в Сицилия през Византийския период във: **Wolińska**, Teresa. Sycylia w Polityce…, s. 123–154.

[103] В научно обръщение са въведени различни варианти на името – Евфемий, Еуфемий, Евтимий.

Сходството в протичането и времевата близост са причини Микеле Амари да прави паралели между въстанието на Тома Славянина в Мала Азия от 821–823 г. и това на Еуфимий в Сицилия[104]. Приликите между двете събития дават основание да се обърне внимание на възможността положението на острова да е повлияно от случващото се в източните части на Империята, но явни потвърждения за тази хипотеза все пак липсват.

Най-подробния гръцки извор по темата е хрониката на Теофан Продължител[105]. Според хрониката бунтът на Еуфимий е следствие от брака му с монахиня против нейната воля (Салернската хроника уточнява името ѝ – Омониза[106]). Император Михаил II не одобрил това действие и Еуфимий решил да се възпротиви на волята му[107]. По-късните византийски автори повтарят разказа на Теофан Продължител за събитията.

Микеле Амари смята, че зад бунта на Еуфимий стоят политически причини. Тази хипотеза е застъпена и от Александър Василиев[108]. На основата на сведенията във *„Видение Данаилово“*[109] Пол Александър изказва мнение, че въстанието се радва на обществена подкрепа поради недоволството на населението от допълнително данъчно облагане[110]. Според Алекс Меткалф събитията от 827 г. са резултат от политически процеси, но имат и видим икономически характер[111]. Меткалф подчертава, че мотивите на Еуфимий не са ясни и обвързва искането на помощ от арабите със съществуването на опозиционни сили срещу византийската власт на острова.

Неспособността на официалната власт да противодейства на бунта издава слабости в местната управленска система. В резултат от въстанието на Еуфимий и междуособните борби към 827 г. обществената обстановка в Сицилия е нестабилна, а византийското управление на острова – неработещо.

---

[104] SMS Vol. 1, pp. 240–241.

[105] **Theophanes** Continuatus. II, pp. 81–83.

[106] **Chronicon** Salernitanum…, p. 59.

[107] Бракът на Еуфимий с монахинята последователно и неуместно е определян като романтичен от: Александър Василев (**Васильев**, Александр. Византія и арабы. Т.1, с. 61); Ахмад Азиз (**Ahmad**, Aziz. A history of…, p. 6) и Леонард Киарели (**Chiarelli**, Leonard. A History of…, p. 21). Според Тереза Волинска това са *„романтично-авантюристични приключения“*. Вж. **Wolińska**, Teresa. Sycylia w Polityce…, s. 143.

[108] **Васильев**, Александр. Византія и арабы. Т.1, с. 61.

[109] Изворът е подробно представен в Трета глава, 3.1. Завладяването на Сицилия през погледа на християните.

[110] **Alexander**, Paul. Les debuts des conquetes Arabes en Sicile et la tradition apocalyptique Byzantino-Slave – In: *Religious and Political History and Thought in the Byzantine Empire*. London: Variorum, 1978, pp. 15–18.

[111] **Metcalfe**, Alex. The Muslims of …, pp. 8–11.

1.2. Арабската експанзия в Средиземноморието (VII–VIII в.)

Предисторията на военните действия в Средиземноморието има пряко отношение към завоюването на Сицилия. Военните успехи на арабите през VII–VIII век довеждат до значителни промени в земите около Средиземно море[112]. Сведенията за арабската експанзия през този период, обаче най-често са от по-късни периоди и са противоречиви[113]. Възстановяването на събитията около ранните арабски походи е предизвикателство, което изследователите се опитват да преодолеят най-често чрез кръстосаното използване на различни по вид и език исторически извори.

Един от най-ранните извори за арабските походи в Средиземноморието е *„Китāб футӯх̣ Миц̣р ўа ах̱бāрахā“ („Книга за завоюването и сведения за Египет“)*[114] на ибн ʿАбд ал-Х̣акам (802/3–871 г). Авторът е роден в Египет, познава пряко обществената среда и поради това в книгата си отделя най-много внимание именно на тази провинция. Друг важен труд, представящ средиземноморските походи е *„Китāб футӯх̣ ал-булдāн“* (*„Книга за завоюването на страните“*) на ал-Балāдурӣ[115]. Авторът е роден в Иран и е съвременник на настъплението в Сицилия (умира през 892 г.). Книгата е структурирана на географски принцип, като на всяка област е посветена отделна част. Същевременно историческото повествование следва хронологичния принцип, като не се изчерпва само с военнополитическите дела на арабите, но представя икономиката, търговията и културните особености в областите. Сведенията в *„Китāб футӯх̣ ал-булдāн“* рядко са снабдени с *иснāд*[116]. Изключение прави описанието на походите в Африка, където наличните иснāди показват, че авторът ползва същите източници, които имат и ибн ʿАбд ал-Х̣акам и по-късният автор Абӯ ʿУмар ал-Киндӣ (897–961), който е автор на *„Китāб умарā' Миçр“* (*„Книга на управителите на Египет“*). От съществено значение за изследванията на ислямските походи в Средиземноморието е *„Тāрӣх̱ ал-расул ўа ал-мулӯк“* (*„История на пророците и царете“*) на ал-Ṭабарӣ (839–923). Мащабният труд на ал-Ṭабарӣ обхваща времето от Сътворението до 915 г. В него се съдържат ценни сведения не само за войните, но и за управлението на средиземноморските провинции. Сред основополагащите исторически извори се подреждат и трудовете на ал-Йаʿḳӯбӣ (IX век) *„Тāрӣх̱“* (*„История“*) и *„Китāб ал-булдāн“* (*„Книга на страните“*)[117]. Творбите на ал-Йаʿḳӯбӣ са изградени на база на солидните му географски познания, отвеждащи към основите на древногръцките разбирания за света. Съчетанието им с личния опит, придобит при многобройните му пътешествия, включително и в Магриба, придават задълбоченост на трудовете му.

---

[112] Представяне на научните тези и анализ на причините, довели до арабските завоевателните походи през VII век в: **Большаков**, О. Г. История Халифата. Том 2. Эпоха великих завоеваний (633–656), Москва: Восточная литература: 2002, с. 13–15.

[113] За проблемите при изследването на ранния ислямски период и възможните подходи и методи за тяхното преодоляване Вж. **Павлович**, Павел. Подходи към изучаването на ранния ислям (VII–VIII в.) Метод и история. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2017.

[114] **Ibn ʿAbd al-Ḥakam**, Kitāb futuḥ misr wa akbāraha̅, edited and with English preface by Charles Torrey (English title The History of the Conquests of Egypt, North Africa, and Spain), Yale University Press, 1922.

[115] **Abu l-Abbās Aḥmad ibn Jābir al-Balādhuri**. The origins of the Islamic State: Being a translation from the Arabic accompanied with annotations, geographic and historical notes of the Kitāb futūḥ al-buldān. Vol. I, **Hitti**, Philiph (ed. and trans.) New York: 1916.

[116] Представлява верига от позовавания на предшественици, достигаща в най-добрия случай до участник в събитията или първоизточник за сведенията. *Иснāдът* заема важно място в средновековните ислямски юридически и исторически произведения. Вж. EI^2, vol. 4, p. 207; EI^3, 2018(4), pp. 48–61.

Сред византийските извори най-значими са *„История на император Ираклий“* на историка с арменски произход Себеос (VII век)[118], Хрониката на Йоан Никиуски (VII век)[119], Хрониката на Теофан Изповедник (758–818)[120], както и *„Кратка история след царуването на Маврикий“* на Патриарх Никифор (ок. 758–828)[121].

Важен исторически източник за завладяването на Пиренейския полуостров от арабите е Мосарабската хроника[122]. Тя обхваща периода 610–754 г., написана е на латински език от неизвестен автор.

Освен тези основни исторически извори за историята на Средиземноморието през VII–VIII век съществуват и редица други. Някои от тях ще бъдат приложени в настоящата част за да се представаи общата картина или в съпоставка с основните извори, за да се изясни даден историографски проблем.

Началото на арабското настъпление в Средиземноморието е поставено с военните успехи на арабите срещу Източната римска империя в северната част на Арабския полуостров. Първите средиземноморски земи, които стават част от Халифата, са Палестина, Сирия и Египет[123]. И трите провинции са част от Византия, но през първата половина на VII в. попадат под ударите на Персийската империя[124]. Заедно с външните заплахи, в тях съществува и обществена нестабилност, съпроводена от стремежи за отцепване от властта на местни византийски аристократи[125].

---

[117] **al-Jakubi**. Kitab al-boldan auctore Ahmed ibn Abi Jakub ibn Wadhih al-Katib al-Jakubi. Ed. M.J. de Goeje (BGA VII).

[118] **Себеос**. История иператора Ираклия. Пер. с арм. К. Патканьяна, СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1862.

[119] **Charles**, Robert H. The Chronicle of John, Bishop of Nikiu: Translated from Zotenberg's Ethiopic Text. London: Williams and Norgate, 1916.

[120] **Corpus** scriptorum historiae byzantinae 43–44. Teophanes Confessor.(ed. Johannes **Classen**) Bonn, 1839–1841.

[121] **Corpus** scriptorum historiae byzantinae 38. Nicephorus Cpolitanus (ed. **Bekker**) Bonn, 1838.

[122] **Gil**, Juan. Corpus scriptorum muzarabicorum. Vol. 1, Madrid, Instituto Antonio de Nebrija: 1973, pp. 15–54.

Първите сведения за завоевателни действия на арабите в Палестина се отнасят към 634 г. В хрониката на сирийския презвитер Тома от VII век (запазена в ръкопис от VIII век) е отбелязано сражение между византийците и *„арабите на Мух̣аммад“* в близост до Газа, в което арабите победили[126].

Арабските извори говорят за победа през пролетта на същата година в сражение при град Босра в Сирия[127]. Изглежда именно поражението при Босра става причина император Ираклий да насочи вниманието си към новите си врагове.

Изворите свидетелстват, че в сраженията между арабите и византийците през 634–635 г. надмощие имат арабите. Важна роля за първите арабски завоевания в Средиземноморието имат ʿАмр ибн ал-ʿАс̣ (ок. 573–663), Х̮алӣд ибн ал-Ўалӣд (поч. 642) и Муʿа̄ўийа ибн Абӣ Суфйа̄н (ок. 600–680). Първоначално ʿАмр ибн ал-ʿАс̣ бил изпратен начело на войска в Палестина[128]. През 634 г. той участва в първия голям сблъсък с византийската армия – битката при ʿАджна̄дийн (в днешен Израел). Тя се състояла през август 634 г. и въпреки по-малочислените състав и по-лошата подготовка в нея победили арабите.

Най-голяма заслуга за покоряването на Сирия и Палестина през 30-те години на VII век изворите приписват на Х̮алӣд ибн ал-Ўалӣд. Важно събитие, показващо задълбочаването на противоречията в региона, е превземането на Дамаск. Градът попада в ръцете на мюсюлманите след изтощителна обсада през 635 г.[129] Скоро след това под тяхна власт преминава и град

---

[123] Названията Сирия, Палестина, Египет, Израел тук обозначават исторически области, който не се припокриват с границите на съвременните държави със същите имена.

[124] **MacCoul**, L. S. B., Coptic Egypt during the Persian occupation. In: Studi Classici e Orientali Vol. 36 (Marzo 1987), pp. 307–313.

[125] Едно от най-значимите изследвания по темата, в което се разглеждат събитията в Египет и Сирия: **Butler**, A. J. The Arab conquest of Egypt and the last thirty years of the Roman dominion. Oxford, Clarendon Press: 1902.

[126] Дословно *„т̣аййа̄йе̄ д-Мх̣мт̣“*, където под *„т̣аӣʾ“* следва да се разбира по-късно наложилото се наименование „араби“. Откъсът от хрониката е публикуван в: **Hoyland,** Robert G. Seeing Islam as Others Saw It: A Survey and Evaluation of Christian, Jewish and Zoroastrian Writings on Early Islam. Darwin Press, 1997, p. 120.

[127] **Большаков**, О. Г. История Халифата. Том 2…, с. 23–24.

[128] EI^2, vol.1. p. 451.

[129] Вж. **Беляев**, Е. А. Арабы, ислам и арабский халифат в раннее средневековье. Москва: Наука, с. 137.

Хомс. Като военачалник в действията срещу византийците в Сирия воюва и Му῾ӯуийа ибн Абӣ Суфӣан, но неговата роля в това време е второстепенна.

На следващата година, арабите разгромяват византийците в голямото сражение, проведено в долината на река Ярмук[130]. Тази победа е ключова за разгръщане на настъплението в Сирия и Палестина. За покоряването на Палестина важна роля има преминаването на Йерусалим под властта на арабите.

През 637 г. между жителите на Йерусалим и халифа ῾Умар[131] е сключен договор за предаването на града. Запазени са различни откъси и версии на текста[132]. Най-изчерпателният вариант е предаден в хрониката на ал-Ṭабарӣ[133]. По утвърждаващия се модел на договор за доброволно предаване на християнски град са дадени гаранции за живота на обитателите и тяхното имущество срещу заплащане на данък. С договора се гарантира, че християнските храмове и светини няма да бъдат рушени или присвоявани и жителите ще продължат да имат достъп до тях. Византийците (*ал-рӯм*) трябва да напуснат града[134] и всеки, друг които иска да си тръгне, е свободен да го направи. Имената на Ḫалӣд ибн ал-Ўалӣд, ῾Амр ибн ал-῾Аṣ и Му῾ӯуийа ибн Абӣ Суфӣан присъстват в края на договора, като гаранти за заложените условия. Според Олег Болшаков посочването на Ḫалӣд ибн ал-Ўалӣд на първо място показва, че той е бил първенец сред военните командири в Сирия и Палестина[135].

Според византийския летописец Теофан Изповедник (760–818 г.) ῾Умар влязъл в Свещения град, след като го обсаждал два пъти и постигнал договореност с жителите му. Там той се срещнал с йерусалимския патриарх Софроний. Патриархът пожелал да му подари чисти одежди, но получил отказ. ʿУмар поискал от него да го заведе при храма на Соломон[136]. Желанието да отиде на мястото, където в Древността се е намирал храмът на Соломон е продиктувано от разбирането му, че това е *масджид ал-Акҫа* (*най-далечната джамия*), която намираме спомената в Корана[137]. След като провел там петъчната молитва заедно с мюсюлманите, ʿУмар си тръгнал от града.

---

[130] Вж. **Jandora**, John. The Battle of the Yarmuk: a Reconstruction: In – *Journal of Asian History*, Vol. 19, No. 1 (1985), pp. 8–21.

[131] За първи път титлата е засвидетелствана в монети от времето на ῾Абд ал-Мāлик ибн Марўāн (685–705). За титулатурата в епохата на ранния ислям Вж. **Павлович**, Павел. Концепцията за властта в исляма: формиране и доктринални аспекти. Историческо бъдеще. 1998 (2), с. 39–63.

[132] Вж. **Abd al-Fattah** El-Awaisi. Umar's Assurance of Safety to the People of Aelia (Jerusalem) A Critical Analytical Study of the Historical Sources. In: Journal of Islamic Jerusalem Studies (Summer 2000), 3:2, pp. 47–89.

[133] **Ал-Ṭабарӣ**, Тāрӣḫ ал-расул ўа ал-мулӯк. Вж. Annales quos scripsit Abu Djafar Mohammed ibn Djarir at-Tabari cum aliis edidit M. J. de Goeje, seria 1, E. J. Brill: 1893, pp. 2405–2406.

[134] Не става ясно какво се има предвид под *ал-рӯм* – дали само византийските управници, или християните, които не са местни жители. В самия договор се използва наименованието *„хората от Йерусалим"* (*ахл Йлӣ'*), думата „християни" не е използвана. За евреите (*ал-Йахӯд*) е отбелязано, че няма да бъдат допуснати да живеят в града. Annales quos scripsit…, p. 2405.

[135] Вж. **Большаков**, О. Г. История Халифата. Том 2…, с. 76.

През 638 г. арабите успяват да превземат Антиохия. В това време Муʿāуийа ибн Абӣ Суфйāн бил начело на мюсюлманските войски, които воювали при крайбрежния град Кесария. Според ал-Йаʿкӯбӣ Кесария бил последният съпротивляващ се град в Палестина, но през 639 г. Муʿāуийа успял да го завладее[138]. През същата година в ръцете на арабите попадат градовете Ракка и Едеса в Сирия и започва и походът им към Египет, ръководен от ʿАмр ибн ал-ʿАҫ.

И за египетския, и за сирийския поход е било необходимо одобрението на халифа ʿУмар. Арабските хронисти отбелязват, че той не разрешавал походи по море[139], а походът на ʿАмр ибн ал-ʿАҫ в Египет бил одобрен с неохота[140]. Според египетския историк от IX век ибн ʿАбд ал-Ḥакам през джāхилиййата[141] ʿАмр ибн ал-ʿАҫ посещавал Египет и познавал пътищата и изобилието там[142]. ʿАбд ал-Ḥакам предава легенда за това, как докато пасял камилите си в околностите на Йерусалим, ʿАмр ибн ал-ʿАҫ спасил християнски монах от Александрия. За благодарност християнинът го поканил да му гостува и да му се отплати. Когато ʿАмр ибн ал-ʿАҫ видял колко добре устроен и богат град е Александрия, възкликнал: *„Не съм виждал място като Египет, изобилно на такива богатства“*[143]. Хронистът разказва и за проведена среща между ʿУмар и ʿАмр ибн ал-ʿАҫ, на която военачалникът поискал разрешение за похода. Халифът първоначално не бил съгласен, но след това склонил и ʿАмр ибн ал-ʿАҫ настъпил към Египет начело на четирихилядна войска[144]. ʿУмар казал, че ще потърси благословия от Аллах за този поход. Освен това поставил условие, ако изпрати писмо, в което пише да се върнат обратно, ʿАмр ибн ал-ʿАҫ да изпълни написаното, освен ако вече не са в Египет. Впоследствие халифът изпратил две писма на военачалника с разпореждане да се връщат, но той не отварял писмата, докато не се увери, че се намират на египетска земя. ʿАбд ал-Ḥакам предава и други разкази за настъплението в Египет, в които има разлики, но все пак са в общ дух. В два от разказите се отбелязва, че ʿАмр ибн ал-ʿАṣ поискал и халифът му изпратил подкрепление от четири хиляди души.

---

[136] Corpus scriptorum historiae byzantinae 44. Teophanes., vol. 1, p. 520.

[137] Коран 17:1.

[138] **al-Jakubi**. Kitab al-boldan…, p. 329.

[139] **Беляев**, Е.А. Арабы, ислам и арабский…, с. 173.

[140] EI², vol. 7, p. 153.

[141] Термин, с който се обозначава периодът преди появата на исляма, Вж. EI², vol. 2, pp. 383–384.

[142] **Ibn ʿAbd al-Ḥakam**, Kitāb futuḥ misr…, p. 53.

[143] Пак там, с. 55.

[144] Пак там, с. 56.

Ключово сражение между арабската и византийската войска се състояло при Хелиополис (ʿАйн Шамс) през 640 г. Победата на арабите в това сражение е последвана от превземането на египетския Вавилон (ар. Ба̄билйӯн) при делтата на река Нил[145]. Ал-Йаʿḳӯбӣ описва усилията, които ʿАмр ибн ал-ʿАṣ положил за да превърне Египет в арабска земя. Според географа арабски племена се заселили из Египет. ʿАмр ибн ал-ʿАṣ основал Фустат и построил първата джамия в Египет (641–642). След като писал за действията си на халифа, получил отговор *„Не оставяй между мен и мюсюлманите воден проток“*[146].

Ибн ʿАбд ал-Ḥакам описва военните действия и превземането на Александрия. Според неговите източници халифът изпратил писмо на ʿАмр ибн ал-ʿАṣ, в което го упрекнал, че вече воюват две години в Египет и са се забавили в превземането на Александрия[147]. През 641 г. арабите успели да завладеят града.

Според Клифърд Босуърт именно завладяването на Александрия е от съществено значение за арабската експанзия в Средиземноморието. Босуърт набляга на факта, че Александрия е сред най-важните пристанищни центрове и разполага със специалисти–корабостроители, чиито умения са използвани за построяването на мюсюлмански флот[148].

Действия на ʿАмр ибн ал-ʿАṣ в Египет са тълкувани по различни начини от съвременните изследователи. Интерпретациите са породени именно от сведенията в изворите за липса на стабилна подкрепа от страна на халифа, което логично сочи, че военачалникът преследва собствени цели. По-различно е мнението на Евгени Беляев, според когото завладяването на Египет е продиктувано от икономическа необходимост, тъй като би обезпечило Арабския полуостров с постоянни доставки на зърно[149]. Сведенията, че в новите земи своевременно се заселват арабски племена, говорят за това, че племената са виждали полза в настъплението и са го подкрепяли. Трябва да се има предвид, че историческите извори са съставени в условията на започналото през 750 г. абасидско управление. ʿАмр ибн ал-ʿАс̣ е близък с предшестващите ги Умайади, което може и да означава, че историческите сведения са оцветени в съответствие с по-късните политически условия.

---

[145] Сраженията са подробно разгледани в: **Butler**, A. J. The Arab conquest of…, pp. 221–274.

[146] **al-Jakubi**. Kitab al-boldan…, p. 331.

[147] **Ibn ʿAbd al-Ḥakam**, Kitāb futuḥ misr…, p. 79.

[148] **Bosworth**, C. Edmund. Arab Attacks on Rhodes in the Pre-Ottoman Period. – In: *Journal of the Royal Asiatic Society*, Third Series, Jul., 1996, 6 (2), p. 157.

[149] **Беляев**, Е. А. Арабы, ислам и арабский…, с. 139.

Завладяването на Египет е приключено с подписването на договор между арабите и византийците, чрез който се признава попадането на провинцията под властта на мюсюлманите[150]. В този начален етап от военните си действия в Средиземноморието арабите приспособяват не само съществуващата крепостна система, но и части от византийската управленска рамка[151].

Сведения за плановете на ʿАмр ибн ал-ʿАс̣ в Северна Африка се съдържат в *„История на патриарсите на коптската църква в Александрия“*[152], която е съставена в късен период (X–XI век), но пък вероятността сведенията в нея да не са изкривени под напора на политическите процеси в ислямския свят е по-голяма. В Историята се разказва как ʿАмр ибн ал-ʿАс̣ гарантирал сигурност на коптския църковен глава Венеамин и поискал от него да се моли за делата му, за да отиде на запад и да завладее Пентаполис[153]. Има се предвид Либийски пентаполис (Киренейка), включващ Бенгази, Птолемаида, Токра, Барка и киренейска Аполония (дн. Сус). И в действителност, през 642–643 г. ʿАмр ибн ал-ʿАс̣ предприел походи в Киренайка, средиземноморското крайбрежие на днешна Либия[154]. Завоеванията му в областта се увенчават с превземането на град Триполи през 644 г.[155]

Положението в Египет се променя след смъртта на халифа ʿУмар през 644 г. Възползвайки се от настъпилите в Халифата безредици, през 645 г. Византия прави неуспешен опит си върне Александрия. Новият халиф ʿУт̱ма̄н (упр. 644–656) не е благосклонен към ʿАмр ибн ал-ʿАс̣. Отношението му проличава от решението да отзове военачалника от Египет и да назначи на негово място друг управител. Закономерно ʿАмр ибн ал-ʿАс̣ влиза в противоречия с халифа. Според ал-Йаʿк̣ӯбӣ още предишният халиф – ʿУмар го обвинил в предателство, заради намалелите постъпления от данъци от Египет[156].

---

[150] Най-подробни сведения за договора дава ал-Т̣абарӣ, Вж. EI², vol. 7, pp. 154–155.

[151] EI², vol. 7, pp. 157–158.

[152] Patrologia Orientalis vol. 1 (R. **Graffin** and F. **Nau** eds.) History of the Patriarchs of the Coptic Church of Alexandria (B. **Evetts** ed.), Librairie de Paris,1904, pp. 496–97.

[153] Група от пет града, обособени на географски или административен принцип. Терминът се използва от Античността.

[154] **Abun-Nasr** M. J. (ed.) A History of the Maghrib in the Islamic Period, Cambridge University Press: 1987, p. 28.

[155] **al-Jakubi**. Kitab al-boldan…, p. 346.

[156] Пак там, с. 339.

Въпреки отстраняването на ʿАмр ибн ал-ʿАс̣, политическата ситуация в Египет останала стабилна и това дало основа за нови действия на запад. През 647 г. арабите напредват към Ифрӣк̣иййа (днешен Тунис). В главното сражение с византийските и берберските войски, състояло се при град Сбейтла, отново побеждават арабите.

През 40-те години на VII век се сформира арабски флот в Александрия. По заповед на Муʿа̄ўийа ибн Абӣ Суфӣа̄н, който по това време вече има ръководна роля в Сирия, кораби започват да строят и в сирийски пристанища. *В „Кита̄б ал-булда̄н“* („*Книга на страните*“) ал-Йаʿк̣ӯбӣ (IX век) описва пристанището на град Т̣раблус (дн. Триполи в Ливан) като *„удивително“* и побиращо хиляда кораба[157].

През 647-8 г. арабите нападат Кипър, а няколко години по-късно, вероятно през 652 г., нападат и остров Родос[158]. Сведенията в изворите за тези начинания са противоречиви. Според ал-Т̣абарӣ кораби под арабско командване тръгват и от Египет, и от Сирия. В същото време и византийски флотилии предприемат действия по сирийското и египетското крайбрежие, в опит да си възвърнат изгубените земи.

Военното напрежение между арабите и византийците достига своя връх в *„Битката на мачтите“* (*„Маʿракат д̲а̄т ал-С̣аўа̄рӣ“*)[159]. Тя се състои при Феникс (крайбрежието на Ликия) вероятно през 655 г. Флотите на император Констант II и Муʿа̄ўийа ибн Абӣ Суфӣа̄н[160], който е начело на войските в Сирия, се подготвят за решителното сражение. Денят, в който флотилиите се срещнали, бил ветровит, а корабите на византийците били повече[161]. Сражението започнало на разсъмване на следващия ден. Необичайно за установените практики, битката се състояла в открито море, далеч от бреговете. Византийците разполагали с каменомети на корабите си, но позволили на арабите да се прехвърлят на абордаж и започнали да се сражават по палубите.

Разглеждайки подробно обстоятелствата, Василиос Христидис отбелязва, че установените правила за провеждане на морски сражения не са спазени заради липсата на опит у арабското командване и предубедеността на византийците, че ще победят. В битката победили арабите, а византийският император под прикритие успял да избяга към Константинопол.

---

[157] **al-Jakubi**. Kitab al-boldan…, p. 327.

[158] **Васильев,** Александр. Византія и арабы..., Т. 1, с. 53.

[159] Битката е подробно разгледана и анализирана от Василиос Христидис в: **Christidis**, Vasilios. The naval engagement of Dhat as-Sawari A.H. 34/A.D. 655–656 a classical example of naval warfare incompetence. Byzantina Vol. 13 (2) (1985) pp. 1331–1345.

[160] **Bosworth,** C. Edmund. Arab Attacks on..., p. 158.

[161] Вж. **Christidis**, Vasilios. The naval engagement…, p. 1335.

Тази победа насърчава Муʿа̄уийа да продължи походите си. В същото време той влиза във вражда с избрания за халиф през 656 г. ʿАли ибн Абӣ Та̄либ[162]. Тези събития са част от гражданска война (*фитна*) в Халифата[163]. Подкрепата на сирийския управител била важна за ʿАли ибн Абӣ Та̄либ, защото срещу него вече имало сформирана опозиционна група. Муʿа̄уийа, обаче не го удостоил с признанието си и това станало причина за организирането на поход от Медина към Сирия през есента на 656 г. Този поход е отклонен към град Басра заради събралата се там войска от противници на ʿАли, които се оказали по-голяма заплаха[164].

На следващата година войските на ʿАли и Муʿа̄уийа се сблъскали в битката при Сиффин, в Сирия. С обещанието да получи до живот поста управител на Египет, Муʿа̄уийа привлякъл на своя страна ʿАмр ибн ал-ʿАс̣[165]. Според хронистите боевете между войските на ʿАли ибн Абӣ Та̄либ и Муʿа̄уийа ибн Абӣ Суфйа̄н се водили девет дни. Освен отбелязаните вече недостатъци на изворите за периода, сведенията за битката не са обективни и защото представят само гледната точка на привържениците на ʿАли. Те посочват, че войската на халифа постигнала надмощие, но била изтощена и за това той се съгласил на предложението на ʿАмр ибн ал-ʿАс̣ да прекратят сражението. Между враждуващите бил подписан договор, в които, по настояването на сирийската група, ʿАли ибн Абӣ Та̄либ не бил титулуван като халиф.

След битката при Сиффин халифът решил да закрепи позициите си в Египет и да противодейства на стремежите на Муʿа̄уийа да контролира и тази провинция. Във Фустат бил изпратен нов управител, който успял да въведе ред и да се затвърди на поста. Показателно е, че опитите на Муʿа̄уийа да го привлече за съюзник се провалят.

През 658 г. се състоят преговори между знатните арабски родове затова как да се сложи край на пререканията в Халифата. На тях се обсъждат позициите ʿАли ибн Абӣ Та̄либ и Муʿа̄уийа ибн Абӣ Суфйа̄н и възможностите един от тях да бъде утвърден или и двамата да бъдат отстранени и да се излъчи нов халиф. В преговорите участвал и ʿАмр ибн ал-ʿАс̣. Той се изказал втори и посочил като най-достоен за халиф Муʿа̄уийа[166]. До споразумение не се стига и преговорите се провалят. В тези условия ʿАли изисква от управителя на Египет да започне военни действия срещу Муʿа̄уийа. Неговият отказ е последван от отстраняването му от поста и изпращането на нов управител. В това време настроенията срещу халифа се засилват. Легитимността на неговата власт е оспорена в Ирак.

---

[162] Вж. **Большаков**, О. Г. История Халифата. Том 2…, с. 210–211.

[163] Вж. EI^2, vol. 2, pp. 930–931.

[164] **Большаков**, О. Г. История Халифата. Том 3. Между двух гражданских войн. (656-696), Москва: Восточная литература, 1998, с. 25–28.

[165] Пак там, с. 48.

[166] **Большаков**, О. Г. История Халифата. Том 3…, с. 66–67.

Още през същата година ʿАмр ибн ал-ʿАṣ, като съюзник на Муʿāуийа, нахлува с войска в Египет с желание да си върне отнетия пост. Походът му е успешен и той установява контрол над провинцията. Осъзнавайки мащабите на заплахата, ʿАли призовава за поход срещу Сирия, но призивът не поражда етусиазъм. Халифът не успява да си осигури военна подкрепа от иракските първенци и успехът на действията е поставен под въпрос. За разлика от него, Муʿāуийа се радва на стабилна подкрепа в Сирия. Това му дава сигурност да засили натиска си над териториите, контролирани от привържениците на ʿАли. В началото на 661 г., готвейки се за сражение с Муʿāуийа, ʿАли ибн Абӣ Тāлиб е убит в Куфа от други свои врагове – хариджитите[167].

Муʿāуийа, остава без съперник във властта. Той става основоположник на династията на Умаййадите и управлява Халифата в периода 661–680 г.[168] От времето на неговото управление до 750 г. столичен град е Дамаск. Това е период, в който военните планове на арабите са насочени основно към завладяването на територии в Средиземноморието.

Превръщането на Дамаск в столица има пряка връзка с засилването на натиска срещу Византия. И като управител на Сирия, и като халиф Муʿāуийа полага целенасочени усилия за изграждането на арабски средиземноморски флот[169]. Основна стратегическа цел на арабите е Константинопол. Макар походите срещу Константинопол да са събития от особено значение и за двете страни, запазените сведения са оскъдни и противоречиви. Според изворите първите мюсюлмански действия по море срещу византийската столица се разполагат в широкия диапазон от време между 667–674 г. В осъществяването на военните планове на Муʿāуийа участва неговият син Йазӣд, който оглавява морски поход срещу Византия през 60-те години на VII век[170]. На основата на подробен критичен анализ на хрониката на Теофан Изповедник, Марек Янковяк прави извода, че византийския историк е допуснал грешки при отразяването на събитията[171]. Проведените проучвания на широк кръг от извори дават основание на Янковяк да заключи, че традиционната датировка 674–678 г. трябва да се преосмисли. Тезата, че първата арабска обсада се състои по-рано – през 667-668 г. не е нова, тя е в научно обръщение още през 60-те години на

---

[167] За ʿАли ибн Абӣ Тāлиб Вж. EI^2, vol. 1, pp. 381–386; за убежденията на *хариджитите* Вж. EI^2, vol. 4, pp. 1074–1077.

[168] Вж. EI^2, vol. 7, pp. 263–268.

[169] Вж. EI^2, vol. 7, p. 157.

[170] **Jankowiak**, Marek. The First Arab Siege of Constantinople. In: *Travaux et Mémoires*, Vol. 17 (2013), pp. 290–303.

[171] Вж. подробно в: **Jankowiak**, Marek. The First Arab Siege of Constantinople. In: *Travaux et Mémoires*, Vol. 17 (2013), pp. 237–320.

XX век. Качествата на разработката на Янковяк са в усърдното събиране, представяне и анализиране на различните по вид и език извори. Фактът, че те са предимно късни спрямо събитията неминуемо поражда съмнение за достоверността на съдържащите се в тях сведения.

Военните сблъсъци между арабите и Византия в Средиземноморието продължават и през следващите години[172]. През 677 г. в морската битка при Сулайем (в днешен Ливан) с помощта на прочутия *„гръцки огън"* византийският флот разгромява арабските кораби. Това поредно поражение на флота не отслабва завоевателните стремежи на *Умайядите*.

Пример за нарастващите възможности на мюсюлманския флот е мащабната обсада на Константинопол от 717–718 г. Както е засвидетелствано в изворите, помощ на Византия за отблъскването на арабите оказва българската войска. Обстоен анализ по темата е направен от Васил Гюзелев[173]. Византийските извори от IX и X век отбелязват лаконично участието на българите в отблъскването на арабите. Те са единодушни, че българите побеждават в голямо сражение и избиват 20 000 – 22 000 араби[174], но не са категорични дали това е станало през 717 или 718 г. Причината за намесата на българите е отбелязана само от Патриарх Никифор (IX век), който посочва, че император Лъв III е потърсил тяхната помощ. Средновековните латински извори се позовават основно на Беда Преподобни, който е съвременник на събитията. При тях броят на избитите в сражението сарацини е по-голям – 30 000 – 32 000 души. И византийските и латинските извори създават впечатление, че, макар да е в помощ на обсадената византийска столица, участието на българите в отблъскването на арабите не се състои при Константинопол. В *„Анонимна сирийска хроника от 819 г."* се посочва, че през 717 г. арабите се прехвърлили в Тракия и там голяма част от войската им била избита от българите. В по-късните извори разказите за събитията придобиват литературни характеристики[175]. Запазените арабски извори за обсадата на Константинопол също дават оскъдни и противоречиви сведения[176].

---

[172] Проследяване на арабо-византийските сблъсъци в източната част на Средиземно море в: **Bosworth,** C. Edmund. Arab Attacks on…, pp. 157–164.

[173] **Гюзелев**, Васил. Средновековна България в светлината на нови извори. С.: Народна просвета, 1981, с. 129–155. Вж. също: **Гюзелев**, Васил. Хан Тервел през погледа на историка. В: Хан Тервел – спасителят на Европа (Дончев, А. Гюзелев, В.) София: Захарий Стоянов, 2017, с. 157–211.

[174] Цифрите в средновековните хроники най-често са топос, целящ да създаде принципна представа, а не да утвърди определена истина.

[175] Например Хрониката на Михаил Сирийски от втората половина на XII век. Вж. **Гюзелев**, Васил. Средновековна България в…, с. 140–142.

[176] Вж. **Brooks**, E. W. The Campaign of 716–718, from Arabic Sources. In – *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 19 (1899), pp. 19–31.

Отблъскването на арабите през 718 г. гарантира запазването на позициите на Византия в Източното Средиземноморие. В това време Западното Средиземноморие също е под ударите на мюсюлманската войска. Първите походи в западната част на Северна Африка са ръководени от Сӣдӣ ʿУḳба[177]. През 679–680 г. той основава град Кайруан, от където предприема завоевателни действия в региона[178]. В началото на VIII век териториите на днешен Тунис са обособени в нова провинция – Ифрӣḳиййа и вече не са подчинени на управителя на Египет. Столица на Ифрӣḳиййа става Кайруан, а неин управител – Мӯса̄ ибн Нуṣайр. Под негово ръководство арабите завладяват град Танжер, на Гибралтарския проток. Голяма част от местните бербери приемат исляма и са включени във войската. Успехите подтикват Мӯса̄ ибн Нуṣайр да се опита да завладее територии и от другата страна на Гибралтар. През 710 г. Ṭарӣф – пълководец от берберски произход, завзема малък остров в Гибралтарския проток[179]. През 711 г. друг пълководец – Та̄риḳ ибн Зийа̄д с помощта на Юлиян – управителя на Сеута, се прехвърля с войски през протока и започва военни действия срещу Кралството на визиготите. Смесената арабо-берберска войска бързо успява да завладее Кордова и Толедо – столицата на Визиготското кралство. През следващите две години мюсюлманите напредват във вътрешността на полуострова. В този ранен завоевателен период според ал-Йаʿḳӯбӣ в техните ръцете попадат Севиля и Нибела (дн. Испания), както и Баджа (Бежа, дн. Португалия)[180]. През 713 г. Мӯса̄ ибн Нуṣайр и Та̄риḳ ибн Зийа̄д са повикани от халифа в Сирия[181]. По време на Умаййадите областта ал-Андалус е зависима от Дамаск и прикрепена в административно отношение към Ифрӣḳиййа[182]. В основен градски център се превръща Кордова. Завоевателните действия съдържат много пластове: разнопосочни действия на разнородната мюсюлманска войска, борби за власт, съюзи с местни водачи, юридическо урегулиране на отношенията с местното население, въстания[183]. В това отношение ситуацията много прилича на тази в Сицилия век по-късно.

---

[177] Вж. EI², Vol. 5, pp. 1188–1189.

[178] **Wolf**, Kordula and **Di Branco**, Marco. Berbers and Arabs in the Maghreb and Europe. – In: *The Encyclopedia of Global Human Migration*, (ed. Immanuel **Ness**), vol. 2: A-Cro, Chichester [et al.] 2013, p. 695.

[179] Островът е в близост до испанското крайбрежие и е наречен Тариф, в чест на завоевателя си.

[180] **al-Jakubi**. Kitab al-boldan…, p. 354.

[181] EI², Vol. 1, p. 493.

[182] **Franco-Sánchez**, Francisco. Geographical and historical framework: the Iberian Peninsula under Muslim Government 8th-15th centuries. In: **Osseiran**, Sanaa (ed.) *Cultural symbiosis in Al-andalus: a Metaphor for Peace.* Beirut: UNESCO, Regional Office for Education in the Arab States, 2004, pp. 38–39.

[183] **De Epalza**, Mikel. Military Conflicts, Tension and Peace in Al-Andalus. In: **Osseiran**, Sanaa (ed.) *Cultural symbiosis in Al-andalus…,* pp. 74–78.

Покоряването на по-голямата част от Пиренейския полуостров е последвано от походи срещу франките. Своеобразен връх на противоборството е битката при Поатие през 732 г., където войската на Карл Мартел разгромява арабите. При разглеждане на събитията внимание заслужава *„Мосарабската хроника"*. Тя е написана на латински от съвременник на събитията, живял на Пиренейския полуостров в условията на арабско управление. В описанието на битката при Поатие за първи път е използвано названието *„европейци"* (*Europenses*), като обозначение за християнската войска, която се сражава със сарацините (*saracenorum*)[184]. Дълго време след това в историческите извори подобно название не се засича. Изглежда логично думата *„европейци"* да е използвана като синоним, редом с *„франки"* (*francorum*), по същия начин, по който са използвани *„saracenorum"* и *„Arabum"*. Възможно е също *„Europenses"* да е обобщително название, ако например хронистът е бил наясно, че войската не е съставена само от франки. Единичното и неясно използване на думата *„европейци"* е широко поле за интерпретации. Още повече, че противопоставянето *„европейци-мюсюлмани"* се явява разпознаваемо и удобно спрямо съвременни политически възприятия и процеси. Терминът дава повод в някои научни изследвания да се посочват *„спасителите на Европа"*. Мосарабската хроника би могла да бъде ползвана за опора на подобни твърдения по отношение на Карл Мартел. Проблем поражда фактът, че за *„спасител на Европа"* е обявен и българският хан Тервел (поч. 721 г.), заради приноса му в отблъскването на арабите от Византия през 717–718 г.[185] Вероятно европоцентричната ориентация е подбудена от геополитическите условия и има връзка със стремежа да се даде път на сближаващите европейските народи теми от историята. Българските автори, които обявяват хан Тервел за *„спасител на Европа"* не вземат предвид текста на Мосарабската хроника. Случайно или не те пропускат и факта, че името на Тервел не е отбелязано в изворите за обсадата на Константинопол от 717–718 г, която беше разгледана по-горе. Редно е да се посочи, че през предходния век, използвайки същите източници, историците са представяли темата далеч по-предпазливо.

Битката при Поатие от 732 г. има ключово значение за военните конфликти между мюсюлманите и християните. Макар Поатие да не е в Средиземноморието, отбелязването на този повратен момент е важно, защото с него се слага край на най-дейния завоевателен период за мюсюлманите в региона.

---

[184] Corpus scriptorum muzarabicorum (**Gil**, Juan ed.) vol. 1. Madrid: Instituto „Antonio de Nebrija", 1974, p. 43.

[185] Вж. например: **Атанасов**, Георги. Кан Тервел – спасителят на Средновековна Европа/ Kan Tervel – The Saviour of Medieval Europe. Тангра-ТанНакРа, 2018, с. 179.

По същото време ситуацията в Северна Африка се променя. През 740 г. започва мащабно въстание на берберите, което продължава няколко години. Освен стремежа към политическа самостоятелност то има и доктринални измерения и е свързано с разпространението на хариджидските правни тълкувания[186]. Изпратените от Сирия арабски подкрепления са разгромени от берберите. Безредиците продължават няколко години. Същевременно настъпват важни промени в Халифата. През 750 г. е сложен карай на управлението на Умаййадите в Дамаск. На власт идва династията на ʿАббāсидите, която измества центъра на управлението от Дамаск към град Куфа, а след това към Багдад. Отдалечаването на централната власт от Средиземноморието се отразява пряко на ислямските владения в региона. Значително намаляват възможностите за бърза военна намеса и за контрол над местните водачи. Изместването на вниманието в нова посока оставя завоевателните походи в Средиземноморието в ръцете на местните династии.

Свалянето на Умаййадите от власт и преследванията срещу членовете на династията създават хаос, в който на преден план излизат нови политически фигури. Един от оцелелите наследници на Умаййадите – ʿАбд ал-Раḫмāн успява да се прехвърли в ал-Андалус през 755 г. Той отстранява противниците си и застава начело на Кордовския емират. Тъй като ʿАбд ал-Раḫмāн не поддържа политически отношения с Абасидите, в науката е утвърдено разбирането, че Кордовския емират е независимо арабско владение[187].

Контролът над голяма част от берберските племена в Мароко е възстановен едва през 789 г. от Идрӣс I. Той се смята за потомък на ʿАли ибн Абӣ Тāлиб и е основател на град Фес. Идрӣс I поставя началото на династията на Идрӣсидите[188], която с променлив успех контролира берберските племена на територията на Мароко. Управлението на Идрӣсидите продължава до втората половина на X век и, ако се съди по географските описания, е съпътствано от икономически подем[189].

Малка част от крайморските територии в това време са под властта на берберското племе Мидрар[190], което защитава упорито своята независимост. В същия период на територията на днешен северен Алжир управлява династията на Рустамидите[191]. Нейният основател – ʿАбд ал-Рахма̄н ибн Рустам е от персийски произход, но е роден в Тунис. Съществена характеристика на това държавно образование е, че господстваща правна теория в него е ибадизмът, който представлява умерен хариджизъм[192].

---

[186] Вж. **Abun-Nasr** M. J. (ed.) A History of the Maghrib…, pp. 39–40.

[187] Вж. **Franco-Sánchez**, Francisco. Geographical and historical framework…, p. 40.

[188] Вж. EI^2, Vol. 3, pp. 1035–1037.

[189] **Trakadas**, Athena. Early Islamic ports of Morocco: location and economical considerations. In: East and West: essays on Byzantine and Arab worlds in the Middle Ages. Christides, V.; Papadopoulos, T. (eds.) Piscatway NJ, Gorgias Press: 2009, pp. 158–161.

[190] **Abun-Nasr** M. J. (ed.) A History of the Maghrib…, p. 33.

В началото на IX век след неуспешно въстание в предградията на Кордова група бунтовници поема пътя на пиратството. С четиридесет кораба няколко години пиратите обезпокояват средиземноморските брегове. През 827 г. те завладяват остров Крит и поставят началото на Критския емират. На грабителски набези и завоевателни действия са подложени и други средиземноморски острови като Сардиния и Малта.

От началото на века промени настъпват и в Северна Африка. През 800 г. Ифрӣкиййа преминава в ръцете на аглабидската династия[193]. Именно Аглабидите предприемат настъплението към остров Сицилия през 827 г.

В резултат от завоеванията в ръцете на мюсюлманите попадат голяма част от Средиземноморието – Сирия, Палестина, Северна Африка и по-голямата част от Пиренейския полуостров, част от средиземноморските острови. От една страна в тези земи са въведени модели на управление, присъщи за останалите арабски земи, от друга – те имат свои проблеми, особености и стратегически цели.

Съществува разлика например в действията на северноафриканския и андалуския флот в региона. Формалният общ източник на власт и общата религия са предпоставка за погрешни заключения, които правят още съвременниците на събитията. Действията по море на мюсюлманите от Африка и Испания нямат предполагаемия коалиционен характер (има и изключения, при които *post factum* се постигат споразумения за обединение на силите[194]). Отношенията им с християнските владетели също следват самостоятелни линии[195]. Пример за разграничаването на действията на испанските от африканските араби откриваме в писмо на папа Лъв III до император Карл Велики от 7 септември 813 г. От него става ясно, че патрицият на Сицилия – Григорий търси помощ от Амалфи и Гаета за отблъскване на рейдовете на испанските араби, обозначени в писмото като *„mauri“*, срещу острова[196].

---

[191] **al-Jakubi**. Kitab al-boldan…, p. 353.

[192] Вж. EI^2 vol. 3, pp. 648–660.

[193] Вж. част 2.1.1. Аглабиди (827–909 г.).

[194] Например общите действия в Сицилия от 828 г., за които се споразумяват на място.

[195] Проследяване на използваните в изворите термини за разграничаване на мюсюлманите в района на Средиземноморието в: **Kreutz**, Barbara. Before the Normans…, pp. 49–50.

[196] Цит. по: **Citarella**, Armand. The Relations of Amalfi with the Arab World before the Crusades. – In: *Speculum*, Apr., 1967, Vol. 42, pp. 303–304.

Друг ключов фактор е влиянието на знатните родове. Тяхното одобрение е от съществено значение за мира и управлението във всяка една ислямска провинция. До голяма степен именно влиянието на знатните родове е предпоставка за политическите проблеми. Не случайно сведенията за размирици сред редиците на самите мюсюлмани са много повече от тези за бунтове на немюсюлмани.

Високото обществено положение има явни икономически измерения, но в голяма степен роля играе и старшинството на уседналост. Типичен пример е берберският въпрос в Северна Африка. Множество местни берберски племена приемат исляма и заедно с това започват да търсят политическа легитимация. Силните берберски родове взимат участие в походите, отстояват позициите си и при подходящи условия се стремят към самостоятелно управление.

Редом с регионалния и родовия стои и личностният фактор. Много често местните водачи в провинциите или дори в отделни градове се ползват с уважение сред войниците и населението, докато халифът е само далечна ръководна фигура без отношение към делата им. Също толкова често халифите отзовават и разместват командири, водени от собствени цели. Понякога забраняват походи, понякога ги одобряват с неохота, а друг път въобще не знаят за тях. Липсата на възможност за бързо уведомяване и целенасочени действия пораждат необходимостта новите провинции да бъдат поверени в ръцете на сигурни хора[197]. Но тези, които са сигурни за един халиф, не са сигурни за друг, а и често изборът е оспорван от войската, знатните родове или народа. Наред с това значение имат и догматичните спорове, преобладаващите нагласи сред общността, убежденията и пристрастията на съответния водач.

От всичко казано до тук е видно, че по отношение на ислямското Средиземноморие трудно може да се направи еднозначно и изчерпателно обобщение. Животът в средиземноморския свят през VII–VIII не се изчерпва само с войните между християните и мюсюлманите. Техните общности не могат да се разглеждат като монолитни групи от хора, защото освен религиозна принадлежност те притежават и редица други присъщи черти. Тези черти рядко са значима тема за средновековните автори, които се съсредоточават върху военните действия като най-опасни и водещи до обозрими промени.

Макар религиозната рамка да е водещ и силен фактор, на преден план изпъкват регионалните особености. Погледнато в дълбочина, дори през този ранен период, насърчените от исляма араби не успяват да изградят силна и единна държава. Сирия, Палестина, Египет, Тунис, Мароко и Иберия стават част от света на исляма, но в никакъв случай не придобиват еднакви управленски, а още по малко културни характеристики.

---

[197] Ал-Балāдурӣ предава сведения за вестоносец, донесъл новини от Фустат в Египет до Медина за единадесет дни. Вж. **Большаков**, О. Г. История Халифата. Том 2…, с. 211.

За да се избегнат слабостите на обобщителният подход трябва да се отчитат особеностите на отделните провинции и обществената среда в тях, която пряко влияе на управлението. От друга страна за да могат да се открият и откроят спецификите трябва да се познава общата картина. И при всичко това е нужно отчитане на изворовите ограничения.

Опитите на арабите да завладеят остров Сицилия са част от тяхната завоевателна политика в Средиземноморието. Често от дистанцията на времето и през погледа на разнопосочните извори изглежда, че те не следват предварително начертан план и действията им са хаотични.

1.3. Арабските походи към Сицилия преди 827 г.

Да се определят точната дата и характерът на първото мюсюлманско нахлуване в Сицилия представлява историографски проблем. Според Микеле Амари източниците свидетелстват, че през 652 г. арабите предприемат грабителски набег на острова[198]. Други изследователи, като Андреас Стратос, твърдят, че през 652 г. арабски поход срещу Сицилия не е осъществяван[199]. Разликата в мненията се дължи на нееднозначните изворови данни.

Най-ранните сведения за нападения на мюсюлманите срещу Сицилия идват от ал-Балāд̲урӣ, който посочва, че първото нахлуване на острова е осъществено *„в дните на Муʿāўийа ибн Абӣ Суфӣāн“*, без да уточни дали става въпрос за дните, в които Муʿāўийа е управител в Сирия (640–660 г.), или за времето, в което е халиф (661–680 г.)[200]. Същото сведение се цитира в анонимния сборник *„Книга на чудесата“*[201]. Под 33 година по хиджра (653–654 г.) ибн Абӣ Д̲ӣнāр[202] отбелязва:

---

[198] SMS vol. I, pp. 88–90.

[199] Доводите на Стратос са изложени подробно в: **Stratos**, Andreas. The Exarch Olimpius and the Supposed Arab Invasion of Sicily in A.D. 652. – In: *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 1976, (25) pp. 63–73.

[200] **Abu l-Abbās Aḥmad ibn Jābir al-Balādhuri,** The origins of the Islamic State: Being a translation from the Arabic accompanied with annotations, geographic and historical notes of the Kitāb futūḥ al-buldān. Vol. 1, **Hitti**, Philiph (ed. and trans.) New York: 1916, p. 375 Откъсите, отнасящи се до Сицилия, в оригинал в: BAS ar., p. 161.

[201] Вж. **Savage-Smith**, Emilie., **Rapoport**, Yossef (eds.), The Book of…, Chapter 2.12, fol. 32a, lines 24–26.

[202] Вж. EI^2, Vol. 3, pp. 683–684.

> Муʿўийа ибн Х̣удайдж изпрати войска с кораби по море в Сицилия. Грабиха и плячкосваха един месец и се оттеглиха с голяма плячка. Муʿа̄ўийа изпрати една пета (от плячката – б.м.) на Муʿа̄ўийа ибн Абӣ Суфйа̄н[203].

Муʿа̄ўийа ибн Х̣удайдж е един от арабските първенци в Египет, от което следва, че корабите тръгват от Египет. Посочените година и действия са отбелязани и в хрониката на ибн ʿАд̱а̄рӣ[204]. Ал-Нууайрӣ също отбелязва, че първото от нападенията на остров Сицилия, е извършено през 33 година по хиджра (653–654 г.)[205].

Отправната точка за тезата, че първото нахлуване в Сицилия датира от 652 г. се съдържа в *„Liber Pontificalis“* (*Книга на папите*) – биографичен справочник на римските папи. Първата част на *„Liber Pontificalis“* съдържа сведения за папите до втората половина на IX век. В нея е отбелязано, че през 652 г. екзархът на Равена – Олимпий въоръжил армия и тръгнал срещу сарацините, които населявали Сицилия. Войската му била разбита, а самият той се разболял и умрял[206]. Разглеждайки подробно изворовия материал и контекста на съставянето му, Андреас Стратос достига до извода, че става въпрос за грешка в текста[207].

В действителност не съществуват предпоставки да се говори за мюсюлмански поселения в Сицилия на този ранен етап. Трябва да се отбележи, обаче, че Стратос осмисля действията на мюсюлманите в Сицилия единствено като целящи завоюване. Арабските извори отбелязват, че по време на първия поход са осъществени грабителски набези, което не е еднозначно на „завоюване“. Това първо начинание може да се характеризира по-скоро като снабдителна и разузнавателна операция.

През 668 г., възползвайки се от убийството на император Констант II в Сиракуза, мюсюлманите осъществяват нападение с двеста кораба от Александрия срещу Сицилия[208]. Павел Дякон отбелязва, че е извършена атака срещу Сиракуза *„с много кораби“*, в резултат от която жителите на града избягали в планините, а мюсюлманите се оттеглили с плячка и пленници[209]. Относно същите действия Леонард Киарели привежда сведенията от *„История на александрийските патриарси“*. В нея се отбелязва, че при патриаршеството на Агатон (661–677 г.) от Сицилия във владяната от мюсюлманите Александрия били докарани християнски пленници, които патриархът откупил[210].

---

[203] BAS ar., pp. 525–26, срав. BAS it. II, pp. 274–273.

[204] BAS. ar., pp. 352–353.

[205] BAS. ar., p. 425.

[206] Цит. по: **Stratos**, Andreas. The Exarch Olimpius…, p. 64.

[207] Друг анализ със същия извод в: **Chiarelli**, Leonard. A History of…, pp. 13–14.

[208] **Васильев**, Александр. Византія и арабы..., Т. 1, с. 55.

[209] **Paulus Diaconus.** Historia Langobardorum. 5:13.

[210] **Chiarelli**, Leonard. A History of…, p. 15.

В следващите години мюсюлманският северноафрикански флот продължава дейността си в региона. Ключов момент е завладяното на остров Корсира (дн. Пантелерия) през 669 г. Той има средищно местоположение – намира се на разстояние 60 км от крайбрежието на Северна Африка и на 100 км от югозападните брегове на Сицилия.

През първата половина на VIII в. са осъществени поредица арабски нападения срещу Сицилия. В арабските източници са отбелязани единадесет нападения до 740 г.[211] От гледна точка на конфликта между мюсюлманите и Византия особено важен е арабският поход от 740 г., когато се провеждат активни бойни действия и населението на Сиракуза е принудено да заплати откуп. Арабските войски са отзовани поради берберското въстание в Северна Африка и военният поход е прекратен.

Под аглабидско командване опитите за овладяване на острова продължават и в началото на IX век. През 805 г. емир Ибра̄хӣм ибн ал-Аг̮лаб сключва десетгодишно примирие със сицилианския патриций Константин[212], а през 813 г. е сключен нов договор и е извършена размяна на пленници[213].

Картината на случващото се в Централното Средиземноморие през този период излиза извън рамките на военните сблъсъци между мюсюлманите и християните. От началото на IX век изворите засвидетелстват съществуването на търговски взаимоотношения между ислямска Северна Африка и сицилианските градове, Неапол, Амалфи и Гаета[214]. Леонард Киарели обръща внимание на провежданата самостоятелна политика от Идрисидите[215] в региона. В подкрепа на тезата си той отбелязва, че в района на Агридженто са открити монети на Аглабидите (от 823 г.), идрисидите (от 826–827 г.) и такива, сечени в ал-Андалус (от периода 768–829 г.)[216]. Според Киарели монетите са доказателство за търговския обмен между мюсюлманите и местното християнско население. Твърдението не може да се приеме за сигурен факт само на основата на тези находки.

Началото на настъплението в Сицилия е поставено от Аглабидите на 14 юни 827 г. Действията им започват като поход за подпомагане на споменатия вече византийски турмарх[217] Еуфимий срещу неговия съперник за властта Балат̣а[218]. Ибн ал-Т̱ӣр съобщава, че в замяна на помощ Еуфимий обещал на аглабидския емир Зийа̄дат Алла̄х господството над остров Сицилия[219]. Друга гледна точка е представена в биографичния сборник *„Рийа̄д̣ ал-Нуфӯс“*, където като причина се изтъква твърдението на Еуфимий, че на острова мюсюлмани са държани от византийците като пленници. Това действие по същество е нарушение на споразумението от 805 г. между африканските араби и сицилианските власти[220]. Зийа̄дат Алла̄х свикал събрание в Кайруан, на което присъствали двамата кадии Абӯ Мух̣риз и Асад ибн ал-Фура̄т заедно с други юристи и пратеници на Еуфимий. Пратениците били категорични, че в Сицилия има задържани мюсюлмани, на които не се позволява да се завърнат в *да̄р ал-исла̄м*. За по-голяма достоверност единият от пратениците също бил мюсюлманин[221]. При тези обстоятелства Зийа̄дат Алла̄х заповядал настъпление срещу Сицилия, въпреки че африканските учени (*ʿулама ʿу Ифрӣк̣ийа*) не одобрявали нападение без изрични доказателства за нарушаване на договора[222].

---

[211] Според Киарели има вероятност част от тях да са с цел добиване на дървен материал за строящите се кораби в Тунис. Пак там, с. 16.

[212] Временното примирие е изготвено от мюсюлмански юристи и е сключено в Абасийа – резиденцията на Аглабидите, на 3 километра от Кайруан. Вж. EI^2, vol. 1, p. 24.

[213] SMS vol.1, pp. 229–230.

[214] Видовете контакти, развитието на взаимоотношенията, използването на мюсюлмани като наемници, разграбването на Рим и завладяването на Бари от арабите са разгледани в: **Kreutz**, Barbara. Before the Normans. Southern Italy in the Ninth – Tenth Centuries. University of Pennsylvania Press, 1996.

[215] Вж. EI^2, vol. 3, pp. 1035–1037, както и част 1.2. Арабската експанзия в Средиземноморието (VII–VIII в.).

[216] Вж. **Chiarelli**, Leonard. A History of…, p. 57, (note 40).

Още щрихи върху нахлуването в Сицилия поставя ал-Нуўайрӣ. Според хрониста на събранието в Кайруан били изказани различни мнения. Сред присъстващите бил и видният юрист Абӯ Саид Сах̣нӯн ибн ал-Саʿӣд (776–854)[223]. След като разбрал какви са разстоянията между острова, византийските земи и Африка, той заявил: *„Ако бях птица, не бих отлетял на него“*[224]. Останалите присъстващи, обаче, подкрепили настъплението. Емирът разпоредил Еуфимий да се отправи към пристанището на град Сус и започнал да събира войска.

---

[217] Турмархът командва една турма, т. е. около 3000 души и е най-високият чин след стратега, Вж. **Бешевлиев**, Веселин. Прабългарски епиграфски паметници. София: Изд. Отечествен фронт, 1981 с. 110.

[218] Възприетото от арабските автори название, се свързва със заемана длъжност във византийската администрация. Вж. **Vanoli**, Alesandro. La Sicilia musulmana…, p. 57; **Васильев,** Александр. Византія и арабы. Т1, с. 61.

[219] BAS ar., p. 222.

[220] Сведения за тези договорености се съдържат в *„Рийа̄д̣ ал-Нуфӯс*“. Изрично се посочва, че договорът е съставен и прочетен на събрание в Кайруан и постановява, че ответната страна се задължава да пусне тези от мюсюлманите, които желаят да се върнат при своите Вж. BAS ar. p. 182; BAS it. p. 305.

[221] Събранието и дискусията са описани подробно в *„Рийа̄д̣ ал-Нуфӯс*“, Вж. BAS ar. p. 182–183; BAS it. p. 304–305.

[222] BAS ar. p. 183.

[223] Пресъздаденият разказ е алегория, тъй като „Сах̣нӯн” означава вид птица. Сах̣нӯн е виден юрист, ученик и критик на оглавилия похода в Сицилия Асад ибн ал-Фура̄т. Вж. 2.2.1. Съдебна администрация.

[224] BAS ar., p. 429.

Както са различни представените доводи в изворите, така са разнопосочни и тълкуванията на съвременните изследователи за същинските причини, довели до завоюването на Сицилия. Според Леонард Киарели нахлуването на острова има за цел пренасочване на общественото напрежение в аглабидския емират в нова посока[225]. Друга позиция заема Алекс Меткалф. Според него съществена роля за мюсюлманското настъпление в Сицилия изиграва желанието за икономическо облагодетелстване и по-точно необходимостта от доставка на роби в Северна Африка[226]. Нетрадиционна теза за настъплението срещу острова изказва Азиз Ахмад. По негово мнение влияние за взетото решение имат опасенията на Кайруан, че войски от ал-Андалус могат да присъединят острова към териториите на Умайядите или на него да се обособи самостоятелно владение по подобие на остров Крит[227]. Този историографски проблем стои отворен за научни дискусии, тъй като не са налице неопровержими доводи, които да осигурят преимущество на някоя от тезите.

1.4. Завоюването на Сицилия (827–902 г.)

1.4.1. Войската и военачалниците на мюсюлманите

Завоюването на Сицилия обхваща времето от акостирането на арабските кораби в пристанището на град Мадзара на 17 юни 827 г. до падането на Таормина –последната византийска крепост на острова, на 1 август 902 г. Сведенията за хода на военните действия идват основно от арабски източници. Византийските автори не отбелязват събитията или лаконично ги подминават. Поради това някои съвременни изследователи говорят за *„липса на интерес“* от страна на историците на Империята[228]. Един от главните проблеми при разработването на темата за завладяването на Сицилия от мюсюлманите е именно оскъдното количество извори. В повечето случаи средновековните автори само регистрират сблъсъците между византийските и арабските войски и отбелязват победителя. Отсъствието на засвидетелстван непосредствен поглед е друга значима слабост на историческите извори. Единствените преки източници за завоюването са писмото на монаха Теодосий и *„Кеймбриджката хроника“*. В биографичния сборник *„Рийāḍ ал-Нуфӯс“* е включен разказ на участник във военните действия. Останалите цитирани автори пишат по-късно, като събират и представят недостигнали до нас сведени. Много са случаите на смесване и разминаване на имена и хронологична последователност на събитията. При късните арабски хроники се наблюдават типови описания (например: *„излезли–превзели много крепости“*; *„излезли–сражавали се–били разбити“*; *„обсаждали–превзели–заграбили богата плячка“* и т.н.), при което липсва информация за условията, в които се осъществяват действията, и подробности за участниците в тях.

---

[225] **Chiarelli**, Leonard. A History of…, p. 26. По-рано тази теза е изразена и от Жорж Марсе, Вж. EI^2, vol. 1, p. 248.

[226] Вж. **Metcalfe**, Alex. The Muslims of …, p. 10.

[227] **Ahmad**, Aziz. A History of …, p. 10.

[228] **Nef**, Annliese; **Prigent** Vivien. Guerroyer pour la Sicile (827–902). – In: *La Sicilia del IX secolo tra Bizantini e Musulmani.* Simona **Modeo**, Marina **Congiu**, Luigi **Santagati** (eds.) Caltanissetta–Roma: Salvatore Sciascia Editore, 2013, p. 14.

Изворите не са единодушни за броя и състава на мюсюлманските войскови части при преминаването им в Сицилия. Според *„Рийāḍ ал-Нуфӯс“* в Сицилия се прехвърлят около десет хиляди души. Ал-Нуўайрӣ отбелязва, че от пристанищния град Сус към Сицилия отплават около сто кораба (без да се броят тези на Еуфимий). По негови сведения при прехвърлянето си мюсюлманската войска наброява десет хиляди пехотинци и седемстотин коня[229]. Ибн ʿАд̱āрӣ обръща внимание на състава на войсковите редици. Според хрониста в тях влизат *„знатни африканци, араби, редовна войска, бербери, андалусци, хора учени и прозорливи“*[230].

Често източниците се ограничават само до отбелязване на името на даден предводител на мюсюлманските войски[231]. В същото време са налице и случаи, в които се посочват определени решения и действия на командващите, които открояват техните достойнства и недостатъци. Малко, но ценни са и сведенията за отношението на войниците към военачалниците, доколкото мнението на подчинените може да се смята за мярка за уменията на ръководителя.

Начините за издигане на военачалник в Сицилия по време на настъплението са два: чрез пряко назначение от Кайруан или чрез избиране на водач на място и утвърждаването му след това от управителя в Африка. Съобразно утвърдените по време на арабската експанзия практики, военачалниците съвместяват различни функции[232]. В хода на завоюването, те стават и управители на новите територии. Същевременно отговарят за данъчното облагане и събирането на данъците от покореното население. Поради това съвместяване на различни дейности, в тази част от книгата названията „военачалник“ и „управител“ са използвани като синоними.

---

[229] Според Леонард Киарели цифрите са топос, използван с цел посочване на принципно голямо количество, а не на конкретен брой войници. Авторът отбелязва, че както арабски, така и византийски средновековни автори използват този метод на обозначение чрез преувеличение. Вж. **Chiarelli**, Leonard. A History of…, pp. 26–27.

[230] BAS ar., p. 355.

[231] Списъци, отбелязващи всички известни водачи в хронологична последователност, в: **Metcalfe**, Alex. The Muslims of …, pp. xi–xiv; **Chiarelli**, Leonard. A History of …, Appendix B, pp. 339–341; **Bosworth**, Clifford. The new Islamic Dynasties. A Chronological and Genealogical Manual. Edinburg University Press, 1996, pp. 31–65.

[232] За теоретичното положение на войската според ислямската религия Вж. **Glubb**, John. The Rôle of the Army in the Traditional Arab State. In – Journal of International Affairs, Vol. 19, No. 1, The Arab World: Paths to Modernization (1965), pp. 8–15.

В навечерието на настъплението аглабидският емир Зийāдат Аллāх поверява командването на военните действия в Сицилия на Асад ибн ал-Фурāт. Заедно с командването на войската Асад запазва и кадийската си длъжност[233]. Този случай няма аналог в историята на арабското управление в Северна Африка. Това го превръща, по думите на Зийāдат Аллāх, в *ḳāḍӣ-амӣр*[234]. В условията на военните действия титлата му вероятно има по-скоро символна стойност.

Роден през 759 г., Асад ибн ал-Фурāт произхожда от племето Сулайм, което е живяло в района на Нишапур (дн. североизточен Иран). Обучението му започва в Северна Африка. По-късно отива в Медина[235], където учи заедно с Мāлик ибн Анас (епоним на маликитската правна школа)[236]. Впоследствие се установява в Куфа при последователите на Абӯ Ḥанӣфа. След време го откриваме в Египет, където учи при маликитския юрист ибн ал-Ḳāсим. През 797 г. Асад се установява в Кайруан, където завършва юридическия си труд *„Асадиййа“*[237]. Разностранното образование на Асад позволява на Уилям Гранара да го окачестви като *„ту маликит, ту ханафит“*[238]. През VIII в. ранните юридически школи все още не са се вписали в строго определени рамки, които да позволяват точна класификация на техните последователи и това обяснява смесването на правни подходи в юридическата практика на Асад. През 818 г. той е назначен за съдия (*ḳāḍӣ*) на Кайруан[239] и остава на този пост до определянето му за командир на мюсюлманската войска в Сицилия през 827 г.

---

[233] Ар. *„ḳāḍӣ“*, в българския език терминът навлиза през турски под формата *„кадия“*. Вж. част 2.2.1. Съдебна система.

[234] BAS, ar., p. 183.

[235] За обучението на Асад на изток, De Luca, Maria Amalia. Giudici e giuristi nella Sicilia musulmana: notizie e biografie estratte dal Tartīb al-Madārik. Palermo: I.D.C.A.S., 1989, pp. 32–33, както и: EI2, vol. 1, p. 685.

[236] Пояснения за правните школи във втора глава: 2.2.1 Съдебна система.

[237] Запазени са само части от писмения труд на Асад ибн ал-Фурāт. Според изследователите на средновековната юриспруденция в ислямския Магриб, *„Асадиййа“* провокира юристите в Северна Африка да обособят и изкажат лични мнения и лежи в основата на създаването на сборника с правни становища *„ал-Мудаўўана“*. Вж. **Abd-Allah**, Umar F. Malik and Medina: Islamic Legal Reasoning in the Formative Period (Islamic History and Civilization), Brill, 2013, p. 53 (note 83).

[238] Определението е дадено от Уилям Гранара, без обаче да е подкрепено с примери или доводи, Вж. **Granara**, William. Islamic Education and…, p. 153.

[239] **Ahmad**, Aziz. A history of …, pp. 42–43; **De Luca** Maria Amalia**.** Giudici e giuristi…, pp. 32–33.

Съвременните изследователи дават разнопосочни оценки за назначението на Асад. Поради напредналата му възраст (68 г.) и липсата на военна подготовка, те са склонни да гледат критично на пълководските му способности. Част от учените смятат, че при избора за командващ на арабските войски в Сицилия аглабидският емир Зийāдат Аллāх е воден от по-дълбоки мотиви. Според Азиз Ахмад, Асад ибн ал-Фурāт е посочен за водач в съответствие с традицията, въведена от халифа ʿУмар, при която решаващо значение имат благочестието и юридическата компетентност[240]. На противоположна позиция застава Леонард Киарели. Според него Зийāдат Аллāх вижда заплаха във влиятелната авторитетната фигура на Асад и използва възможността да го отстрани от поста *„съдия на Кайруан“*[241]. Франческо Габриели представя Асад като *„сурова и волева личност“* и му отрежда ключова роля за решението да бъде предприет военен поход към острова[242].

В биографичния сборник *„Рийāḍ ал-Нуфӯс“* е предаден разказ на пряк участник в първото голямо сражение в Сицилия между арабските войските срещу Балаṭа, съперника на Еуфимий[243]:

> Нападнаха и ние се изпълнихме със страх. Асад започна да рецитира сура „Йа-Син“. Когато приключи, каза на хората: *„Това са крайбрежни варвари!*[244] *Това са ваши слуги, не се страхувайте!“*[245]

Свидетелят отбелязва, че непосредствено след битката видял по дръжката на знамето, което Асад държал, а също и по цялата му ръка да се стича кръв. Тази битка завършва с успех за мюсюлманите, а от разказа следва да се заключи, че главнокомандващият е участвал редом с войниците си в боя.

В началото на настъплението войските на Асад срещат проблеми при снабдяването с провизии. Една от възможните причини за продоволствените затруднения е решението на Асад да не взаимодейства с Еуфимий. Според ибн ал-А̱тӣр отношенията им са прекъснати преди сражението с Балаṭа[246]. Повече светлина върху случилото се хвърля ал-Нуўайрӣ[247], според когото след пристигането в Мадзара Асад и войската му останали три дни в града. В това време срещу него настъпил християнски отряд. След пленяването на отряда се оказало, че това са съюзници на Еуфимий и Асад ги пуснал. Хронистът уточнява, че при подготовката за битка с Балаṭа Асад подредил своите войски, отделил Еуфимий и съюзниците му и не се обръщал за помощ към тях[248]. С разграничаването си от Еуфимий, Асад изглежда не целял пълен разрив във взаимоотношенията. Красноречив довод в тази посока се съдържа в *„Рийāḍ ал-Нуфӯс“*, където са предадени думите на военачалника към посланик на Еуфимий:

---

[240] **Ahmad**, Aziz A history of …,, pp. 42–43.

[241] **Chiarelli**, Leonard. A History of …, p. 26.

[242] **Gabrieli**, Francesco. Gli Arabi in Sicilia…, p. 45.

[243] Името му е известно само от арабските извори. Теза за произхода на името на *„Балаṭа“* във: **Васильев**, Александр. Византія и арабы. Т.1, с. 60–61.

[244] Разказвачът уточнява, че Асад имал предвид, че тези хора са избягали в Сицилия под натиска на мюсюлманското настъпление в Африка.

[245] BAS ar, p. 184.

[246] Пак там, с. 222.

[247] Разпространено е мнението, че при написването на хрониката си ал-Нуўайрӣ се ръководи от хрониката на ибн ал-А̱тӣр. В случая, обаче той вероятно е използвал или

> Остави ни, не ни е нужно да ни помагате (…) направете на главите си някакви знаци, по които да можем да ви разпознаем, да не би някой от нас, без да предполага, че сте ни съюзници, да ви причини зло (*макрӯх*).[249]

Същият източник отбелязва, че скоро след прехвърлянето на войските на острова ръководните умения на Асад са поставени под съмнение. Лошото снабдяване дава основание на войниците да спрат да се подчиняват на своя пълководец и да пожелаят да се върнат в Африка[250]. Асад се противопоставя на това намерение, като изтъква, че за мюсюлманите настъплението има *„голяма полза“*. Тъй като войските не споделяли това мнение, Асад заплашил, че ще изгори корабите, за да не могат да отплават. Войнишкият бунт, бил оглавен от някой си ибн Ḳāдим. Той се възпротивил на намеренията на военачалника с думите: *„За по-малко от това е бил убит ʿУт̠мāн ибн ʿАффāн“*[251]. Изворът предава, че заради това изказване Асад пребил ибн Ḳāдим с камшик[252].

Недоволство от командващия проличава и при първата голяма обсада – тази на Сиракуза от 827–828 г. По данни на ал-Нуўайрӣ, тъй като били подложени на военен натиск, жителите на града поискали мир. Асад се съгласил, но *„мюсюлманите“* отказали и възобновили сражението[253]. Авторът не уточнява дали проблемите са причинени от войниците на Асад или от пристигналите подкрепления от Африка и ал-Андалус[254]. Макар сведенията да са оскъдни, случаят показва признаци на неподчинение сред мюсюлманските войски на този етап от настъплението.

различен източник или е подходил с повече внимание към общ и незапазен до днес първоизточник.

[248] BAS, ar., p. 428.

[249] Пак там, с. 185.

[250] Трудностите по изхранването принуждават войските да ядат конско месо, поради което сред тях набира сила идеята за връщане в Северна Африка. Вж. Пак там.

[251] Третият от праведните халифи, управлявал в периода 644–656 г.

[252] BAS, ar., p. 185.

[253] Пак там, с. 429.

[254] Вж. 1.4.3. Военни действия по море.

Дейният характер и успехите на бойното поле спомагат за изграждане на положителния образ на Асад в изворите. Одобрението към него е най-ясно изразено в *„Рийа̄д̣ ал-Нуфӯс“*. Според ибн ал-Ат̱ӣр Асад ибн ал-Фура̄т става жертва на епидемия сред мюсюлманската войска и умира по време на обсадата на Сиракуза през 828 г. ибн ʿАд̱а̄рӣ уточнява, че Асад умира през месец раджаб на 213 г. хиджра (15 септември – 15 октомври 828 г.). Авторът потвърждава, че това се случва при обсадата на Сиракуза, но не споменава заболяване. Според него гръцките заложници, които Асад държал, се възползвали от смъртта му и избягали[255]. За смърт, причинена от заболяване, споменава ал-Нуўайрӣ. В неговата хроника се посочва, че Асад умрял в периода 15 октомври – 15 ноември 828 г.

След смъртта на Асад ибн ал-Фура̄т начело на войската застава Мух̣аммад ибн Абӣ ал-Джаўа̄рӣ. Той е излъчен за водач от войската, а след това е утвърден за главнокомандващ от абасидския двор. Изворите дават възможност да се отбележи промяна в отношението към Еуфимий при неговото управление. Според ал-Нуўайрӣ, Еуфимий участва лично в отстъплението от обсадата на Сиракуза към Минео, а след това е заедно с мюсюлманите в настъплението срещу Кастроджовани. Хронистът цитира предложение отправено от жителите на града към Еуфимий: *„Ние, ти и мюсюлманите ще бъдем заедно и ние ще откажем да се подчиняваме на владетеля“*. Според ал-Нуўайрӣ на следващия ден Еуфимий е убит от жителите на града[256]. Според Теофан Продължител Еуфимий е убит при Сиракуза[257]. Доколкото личи от изворите, след смъртта на Еуфимий мюсюлманите водят военните действия самостоятелно, а съпротивата срещу византийската власт сред християните на острова прекъсва.

Ибн ал-Ат̱ӣр и ал-Нуўайрӣ съобщават, че затрудненията в снабдяването с провизии и изхранването на войската продължават и в периода 829–830 г. Единствено в хрониката на ибн ал-Ат̱ӣр се отбелязва, че след смъртта на Мух̣аммад ибн Абӣ ал-Джаўа̄рӣ, през 829 г. начело на мюсюлманската войската застава Зухайр ибн Г̧аўт̱[258]. Под негово ръководство войската е разбита от гърците в две сражения. Положението се влошава поради пристигането на подкрепления за християните от Константинопол и започналото контранастъпление срещу завзетите от мюсюлманите крепости.

В тези условия арабските войски прибягват до помощта на флот, пристигнал от ал-Андалус[259]. Според ибн ʿАд̱а̄рӣ новодошлите се съгласили да помогнат при условие, че управлението премине в ръцете на техния лидер – Ас̣баг̮ ибн Ўакӣл с прякор Фаг̮алӯш[260]. С този ход Фаг̮алӯш[261] поема ръководството на войската, сваля византийската обсада на Минео и спасява отбраняващите се там мюсюлмани. Управлението му не продължава дълго. Според ибн ʿАд̱а̄рӣ той и част от хората му стават жертва на епидемия (*ўаба̄ʾ*)[262].

---

[255] BAS ar., p. 355.

[256] Пак там, с. 429.

[257] Вж. **Theophanes** Continuatus…, p. 82.

[258] BAS ar., p. 223.

[259] Налице са доводи, че флотите не пристигат в Сицилия като подкрепление, а едва в последствие изпълняват тази функция. Вж. 1.4.3. Военни действия по море.

Друг военачалник, чиито действия ясно се открояват в изворите, е Абӯ Фихр Мух̣аммад ибн ʿАбд Алла̄х ибн ал-Аг̮лаб. Той предвожда обсадата и превземането на Палермо през 831 г. Това е най-мащабното и успешно начинание на мюсюлманските войски до този момент, но е оскъдно документирано в изворите. Според ал-Нуўайрӣ, Мух̣аммад ибн Абд Алла̄х управлява деветнадесет години, като през това време не излиза от Палермо, а изпраща за нападения отряди начело със свои наместници[263].

Различна версия за събитията присъства в хрониката на ибн ал-Ат̱ӣр. Според него Мух̣аммад ибн ʿАбд Алла̄х предприема редица военни начинания, а през 835 г. участва лично в настъплението срещу Кастроджовани. При неясни обстоятелства през същата година от Африка пристига нов управител (*амӣр*) – Ибра̄хӣм ибн ʿАбд Алла̄х[264]. Още с идването си на острова той организира снабдителни и завоевателни действия по суша и море. Засвидетелствано е провеждането на три успешни акции на флота в рамките на две години. Ибн ал-Ат̱ӣр описва Ибра̄хӣм ибн ʿАбд Алла̄х Абӯ ал-Аг̮лаб като целеустремен и решителен командир. Собственоръчното обезглавяване на военнопленници, унищожаването на посевите и грабителските набези са част от елементите, изграждащи този образ. От текста на хрониста става ясно, че през това време Мух̣аммад ибн ʿАбд Алла̄х ибн ал-Аг̮лаб продължава да бъде управител (*амӣр*), но, както отбелязва и ал-Нуўайрӣ, прекарва времето си в Палермо[265] и умира в периода 8 януари – 6 февруари 851 г. Сведенията насочват към заключението, че Мух̣аммад ибн ʿАбд Алла̄х ибн ал-Аг̮лаб се разграничава от завоевателния процес и управлява войската само формално.

За следващ управител мюсюлманите избират ʿАбба̄с ибн ал-Фад̣л[266], който се проявява като един от най-дейните завоеватели. Под негово ръководство през 859 г. е превзета една от най-важните крепости – Кастроджовани (дн. Енна), в централната част на острова. Според ибн ал-Аṯӣр, за да предизвика отговор от укрепилия се в крепостта гръцки патриций, ʿАббāс дълго *„грабил, опожарявал и разорявал“*[267] околностите на Кастроджовани.

---

[260] BAS ar., pp. 355–336.

[261] Алекс Меткалф изказва предположение, че Фаг̮алӯш е разбойник, който идва от остров Крит, Вж. **Metcalfe**, Alex. The Muslims of …, p. xiii (note 4).

[262] Информацията е оскъдна, смъртта му се разполага във времевия период 28 февруари 830–17 февруари 831. Вж. BAS ar., p. 356.

[263] Пак там, с. 431.

[264] Пак там, с. 225.

[265] Пак там, с. 230–231.

[266] Пак там, с. 231.

В следващите години обект на опустошителни набези са районите на Катания, Сиракуза, Ното и Рагуза. Ибн ʿАдāрӣ поставя ударение върху извършваните всяка година набези и договореностите за мир с християните. Заради предприетите действия и настъплението срещу „неверниците“ ʿАббāс се ползва с добро име в средновековните арабски хроники. По думите на ал-Нуўайрӣ, военачалникът извършвал постоянно нападения[268] и лично участвал в тях, докато не умрял през 861 г.

Според ибн ʿАдāрӣ след смъртта на ʿАббāс за военачалник е избран неговият чичо – Аḥмад[269] и за избора е поискано потвърждение от Кайруан. Ибн ал-Аṯӣр твърди, че хората избрали за управител сина на ʿАббāс – ʿАбд Аллāх[270]. Обединителна версия дава ал-Нуўайрӣ, според когото мюсюлманите първо избрали Аḥмад, след това избрали ʿАбд Аллāх и писали за избора на емира в Африка. Във всеки случай това е период без особена военна дейност.

През 862 г. за управител (*ṣāḥиб*) на Сицилия е изпратен Ḫафāджа ибн Суфйāн[271]. Според ал-Нуўайрӣ, след като дошъл на острова, той *„постоянно извършвал набези“*[272]. Ḫафāджа провежда редица грабителските действия и превзема на ключови гръцки градове като Рагуза и Ното.

Ибн ал-Аṯӣр отбелязва участието на синовете на Ḫафāджа – Маḥмӯд и Муḥаммад – във военните действия[273]. Още след пристигането си Маḥмӯд оглавява набезите в района на Сиракуза. По данни на ибн ал-Аṯӣр през 252 г. по хиджра (22 януари 866 г. – 10 януари 867 г.) Ḫафāджа изпраща за преговори с населението на Таормина *„жена си и сина си“*[274]. Това дава повод на Леонард Киарели да заключи, че въпросната жена вероятно е била с гръцки произход и от местното население[275]. Позовавайки се на текста на ибн ал-Аṯӣр, според който след провала на преговорите Ḫафāджа изпраща Муḥаммад срещу населението на Сиракуза, Киарели смята, че именно този син е отишъл с майка си да преговаря. Основно занимание на H̱афāджа са грабителските набези в източната част на острова. Според ал-Нуўайрӣ през 869 г. той е убит от *„човек от войската си“*[276]. В края на управлението на H̱афāджа изворите отбелязват зачестили походи под предводителството на неговия син Муẖаммад. Нарасналото влияние на Муẖаммад намира израз в избора му за управител. Единственият поход по време на неговото управление, отбелязан от ибн ал-Аṯӣр, е насочен срещу обсаждащия остров Малта византийски флот. Според хрониста през 871 г. Муẖаммад ибн H̱афāджа бил убит от свои слуги, които след това се опитали да прикрият престъплението си[277].

---

[267] Пак там.

[268] Пак там, с. 433.

[269] Пак там, с. 358.

[270] Пак там, с. 234.

[271] Пак там, с. 358.

[272] Пак там, с. 433.

[273] Пак там, с. 234.

[274] Не се споменават имена, Пак там, с. 235.

[275] **Chiarelli**, Leonard. A History of Muslim…, p. 40.

Сведенията за управителите в периода 871–878 г. е противоречива. Част от имената се споменават в по един извор, други присъстват в няколко източника, но не са съпроводени от никакви подробности[278].

С постиженията си на бойното поле се откроява Джаʿфар ибн Муẖаммад, завоевателят на Сиракуза. Ибн ал-Аṯӣр съобщава, че той периодично предприемал походи срещу намиращите се под византийски контрол райони на Сиракуза, Катания, Таормина и Рамета с цел разоряване на населението и отслабване на отбраната[279]. Стратегията е използвана и от предишни военачалници, но с оглед резултатите не може да се определи като ползотворна. Успехът на Джаʿфар е следствие от комбиниран подход, при който се предприемат системен натиск върху териториите, от които идват провизиите за отбраната, и дългосрочна сухопътна и морска обсада на Сиракуза[280]. Задоволството на войниците от придобитата плячката е един от водещите мотиви при описанието на превземането на града в изворите[281]. Богато възнаграждение след победата е непряк показател и за авторитета, който Джаʿфар придобива.

В писмото на монаха Теодосий е описана срещата му (заедно с епископа на Сиракуза) с емира в Палермо. Макар име да не е отбелязано, от контекста става ясно, че това е именно Джаʿфар. При провеждането на срещата емирът седял на трон, който бил поставен на тераса. За Теодосий той изглежда надменен и възгордял се от властта си завоевател[282].

Средновековните арабски хроники не се спират подробно на личността на Джаʿфар. Те посочват, че през същата 878 г. той е убит в двореца в Палермо. Според ибн ʿАḏāрӣ убийството е свързано с династични борби и е организирано от роднини на Ибрāхӣм II (упр. 875–902) – аглабидския емир в Африка[283]. За управител се провъзгласява единият от заговорниците – ал-Аг̱лаб ибн Мух̣аммад ибн ал-Аг̱лаб. Скоро той е свален от *„хората“*, които се разбунтували, прогонили узурпаторите и избрали друг управител – ал-Х̣усайн ибн Рабāх̣[284]. Той остава в историята с два неуспешни похода по море – единия срещу Таормина, другия срещу Милацо. При втория поход всички изпратени кораби били унищожени от византийския флот.

---

[276] BAS ar. p. 433.

[277] Пак там, с. 237.

[278] Вж. **Metcalfe**, Alex. The Muslims of …, pp. xii –xiv; **Chiarelli**, Leonard. A History of…, pp. 42–43.

[279] BAS ar., p. 243.

[280] **Zuretti** C. O., La Espuganzione di ..., p. 166.

[281] Вж. напр. описанието на ибн ал-Аṯӣр в: BAS ar., p. 243.

[282] RIS, vol. 1, (2), p. 264.

При неизяснени обстоятелства през 881 г. в Сицилия пристигнал нов управител – ал-Х̣асан ибн ал-ʿАббāс. Проведените от него военни действия са неуспешни и на следващата година той е заменен с Мух̣аммад ибн ал-Фадл. Под негово ръководство през 882 г. мюсюлманските войски напредват срещу Катания, Рамета и Таормина. Войските на Мух̣аммад ибн ал-Фад̣л побеждават византийците в голямо сражение и вземат много пленници[285]. Възползвайки се от отслабването на византийската отбрана, през 883 г. той подновява действията срещу Рамета и Катания, но без успех.

В следващите години настъпва нов период на слабост в мюсюлманското настъпление. Военачалниците често се сменят, а изворите не отбелязват предприемането на походи срещу византийските владения в източната част на острова.

Описвайки събитията от 273 г. по хиджра (887 г.), ибн ʿАд̱āрӣ отбелязва, че хората на Палермо (*„ахл Баларм“*) въстанали срещу управителя Саӯāда ибн Мух̣аммад ибн Х̣афāджа и го отпратили към Африка заедно с брат му и приближените му[286]. Това показва, че родът на Х̣афāджа е продължил да се ползва с авторитет и е успял закратко отново да вземе властта в ръцете си. След отстраняването на Саӯāда, *„хората от страната“* (*„ахл ал-балад“*) се събрали (*иджтамаʿа*) и излъчили за управител (*ӯаллā*) Абӯ ал-ʿАббāс ибн ʿАлӣ.

Повторението на сценария от 878 г. дава основание да се предположи, че установилите се на по-ранен етап мюсюлмани проявяват стремеж към разграничаване от централната власт в Африка[287]. Натискът и системното изпращане на управители в следващите години показват, че управляващите в Кайруан са имали предвид центробежните стремления в Сицилия.

Друг проблем, който възниква през този период, е влошаването на отношенията между арабите и берберите на острова[288]. Според Кеймбриджката хроника през 886–887 г. избухва *„първата война между войската (ал-джунд) и берберите“* в Сицилия. Няколко години по-късно – през 897–898 г. е отразено нападение на берберите срещу войската. По всяка вероятност под бербери се имат предвид берберските отряди към войската, а не мирното население, което се е заселило на острова в хода на завоюването.

---

[283] BAS ar., p. 361.

[284] Пак там.

[285] Вж. **Chiarelli**, Leonard. A History of …, p. 44.

[286] BAS ar., p. 362.

[287] Интерпретации в тази насока в: Вж. **Chiarelli**, Leonard. A History of …, p. 47.

[288] Вж. BAS ar., p. 167. Ибн ʿАд̱āрӣ говори за гражданска война (*фитна*) между арабите и берберите в Сицилия през 899 г. Вж. Пак там, с. 362.

През 888 г. отстраненият предишната година управител, Саўāда ибн Муḥаммад ибн Ḫафāджа, предприема *джихāд*[289] срещу християните в Таормина[290]. Този факт е отбелязан с едно изречение от ибн ʿАдāрӣ[291]. Липсата на информация прави всякакви следващи интерпретации несигурни. Според Киарели изборът на Абӯ ал-ʿАббāс ибн ʿАлӣ за управител не е бил потвърден от Кайруан и предишният управител – Саўāда ибн Муḥаммад ибн Ḫафāджа е върнат от Африка като легитимен представител на властта[292].

През 900 г. Ибрāхӣм II[293] изпраща в Сицилия своя син, ʿАбд Аллāх ибн Ибрāхӣм ибн Аḥмад. Той пристига с военно подкрепление и настъпва към източната част на острова и към Калабрия. Действията му са успешни главно по отношение на Южна Италия. През 902 г. ʿАбд Аллāх е отзован в Африка, където става емир на мястото на своя баща. Преди да замине, той оставя ръководството на делата в Сицилия в ръцете на двама свои синове. Още същата година към тях се присъединява освободилият престола в Африка техен дядо – Ибрāхӣм II. Той започва ново настъпление срещу съпротивляващите се крепости. За по-малко от два месеца Ибрāхӣм II постига по-голям успех отколкото управителите през последните няколко години. Ибн ал-Аṯӣр дава сведения, че непосредствено след пристигането си Ибрāхӣм II предприел действия срещу Йартӣбӯā[294]. Според хрониста, след като го завладял, Ибрāхӣм *„проявил справедливост и се отнасял добре с поданиците (ал-раʿиййа)“*.

---

[289] В съвремието ни терминът *джихāд* носи политическа натовареност, която възпрепятства погледа върху началното му значение. Според Йордан Пеев при възникването на исляма смисълът на термина не е напълно ясен и постепенно практиката го изпълва с съдържанието на *„свещена война“*. Ислямските правни школи имат различни тълкувания за същността на *джихāда* и методите на неговото осъществяване. Най-общо той се определя като *„върховното усилие“* за разпространението и триумфа на „правата вяра“, пред което са изправени както уммата (общността), така и отделната личност. Вж. EI^2, vol. 2, pp. 538–540, също и: **Пеев**, Йордан. Религиозно-политически течения в съвременния ислям. Дисертация са присъждане на научната степен „Доктор на историческите науки“, София 1994 г., с. 33. За еволюцията в значението на термина, Вж. **Yamamah**, Ansari. The Shift of Jihad: Between Ideal and Historical Context. *Jurnal Al-Tamaddun Bil.* 7 (2) 2012, pp. 135–154.

[290] BAS ar., p. 362.

[291] Пак там.

[292] Вж. **Chiarelli**, Leonard. A History of ..., p. 46.

[293] За личността и методите на управление на Ибрāхӣм II, Вж. EI^2 vol.3, pp. 982–983.

[294] Микеле Амари смята, че става въпрос за град Нардо (Neritinum) в Калабрия. Вж. BAS. ar., p. 241 (note 2).

Под негово ръководство на 1 август 902 г. е завладявана и последната византийска крепост в Сицилия, Таормина. Отново ибн ал-Ат̱ӣр отбелязва, че след покоряването на Таормина *„Ибрāхӣм изпратил войски към градовете в Сицилия, които са в ръцете на гърците“*[295]. Населението било съгласно да заплаща *джизйа* като запази владенията си, но Ибрāхӣм не се съгласявал и изисквал предаване на крепостите в ръцете на мюсюлманите[296].

Безспорно за успеха на Ибрāхӣм II в Сицилия допринасят солидният военен и управленски опит, славата му на суров и безпощаден владетел, както и съсредоточаването в ръцете на мюсюлманите на значителни материални ресурси в заключителния етап от войната.

Очертаните в тази част контури намират продължение в подробното проследяване на военните действия. Разпределянето и групирането на сведенията за сухопътните сражения, обсадите по суша, морските битки и обсадите по море цели да даде по-задълбочен поглед върху войната. По този начин се добавят нови и значими детайли към общия план на събитията.

1.4.2. Сражения и обсади по суша

1.4.2.1. Сражения

В научно обръщение съществуват различни периодизации на военните действия в Сицилия. Най-подробен е вариантът на Анлиз Неф и Вивиен Прижент, които възприемат за гранични годините на падането на Палермо (831 г.), Кастроджовани (859 г.), Сиракуза (878 г.) и Таормина (902 г.)[297]. Първото голямо сражение след прехвърлянето на арабите на острова е срещу съперника на Еуфимий, Балат̣а. То е описано в *„Рийāḍ ал-Нуфӯс“*, където се твърди, че Балат̣а, владетелят на Сицилия (*„малик С̣иқилиййа“*), настъпил срещу Асад с войска от 150 000 души[298]. За тази първа битка ибн ал-Ат̱ӣр отбелязва, че гърците били обърнати в бягство, а *„мюсюлманите завладели техните богатства и коне“*[299]. Светлина върху провеждането на битката хвърля ал-Нуўайрӣ, според когото:

> Тръгнали (мюсюлманите – б.м.) в боен ред от Мадзара. Балат̣а, който се намирал в равнина носеща неговото име, тръгнал срещу тях. Постро-

---

[295] Вж. BAS. ar., p. 242.

[296] Пак там.

[297] **Nef**, Annliese; **Prigent** Vivien. Guerroyer pour la Sicile (827–902). – In: Simona **Modeo**, Marina **Congiu**, Luigi **Santagati** (eds.) *La Sicilia del IX secolo tra Bizantini e Musulmani.* Caltanissetta–Roma: Salvatore Sciascia Editore, 2013, pp. 14–19.

[298] Явно преувеличен брой, Вж. BAS ar. p. 184.

[299] Пак там, с. 222.

> ил кадията (Асад) войниците си за битка. Срещнали се и се сражавали. Балат̣а и неговите съюзници избягали в Кастроджовани. След това страхът го победил и той избягал в Калабрия, където бил убит[300].

Успехът в първия голям сблъсък с християните вероятно подтиква мюсюлманските войски да продължат настъплението[301], но изворите не са на едно мнение какво точно се случва след тази победа. Според ибн ал-Ат̱ӣр, арабите побеждават и в следващото сражение, проведено преди първата обсада на Сиракуза. Мястото на битката, обаче не е посочено[302]. Хронистът отбелязва едно сражение по суша под ръководството на Мух̣аммад ибн Абӣ ал-Джаўа̄рӣ. Според сведенията му мюсюлманите победили в тази битка, въпреки че гръцката войска била подсилена с подкрепление от Константинопол[303]. Следващото сражение, което ибн ал-Ат̱ӣр посочва, се състои под ръководството на Зухайр ибн Г̧аўт. При извършването на грабителски набег мюсюлманите се натъкнали на гръцки отряд и били разбити. На следващия ден се върнали с цялата войска, но отново претърпели поражение. Прибрали се в лагера си и се окопали в ровове („*х̱андак̣ӯ ʿалайхим*“)[304]. Византийските войски ги обкръжили и започнало ново сражение. Мюсюлманите решили да нападнат лагера на гърците през нощта, но когато го направили, видели, че той е празен. Гърците ги обкръжили и отново ги победили[305].

Под 830–831 г. Кеймбриджката хроника отбелязва, че е превзет град Минео и е убит патрицият Теодот[306]. Доколкото изворите свидетелстват, че през по-ранна година Минео вече е бил мюсюлманско владение, можем да допуснем, че след първоначалното завоюване на града от арабите, византийците са успели да си го възвърнат. По този начин сведението от Кеймбриджката хроника най-вероятно се отнася до повторното мюсюлманско завоюване на града.

След превземането на Минео арабите продължават настъплението си към централната част на острова. Ибн ал-Ат̱ӣр свидетелства, че през 835 г. мюсюлманите се отправили към Кастроджовани. Гърците излезли срещу тях, но били разгромени и се прибрали в лагера си (*муʿаскар*). През пролетта се върнали и отново претърпели загуба[307]. В отговор мюсюлманите започнали настъпление, превзели гръцкия лагер, пленили жената и сина на техния патриций, след което се върнали в Палермо. Този епизод е част от непълна и хаотична картина, която арабските автори дават за противниковата страна. При неизяснени обстоятелства по същото време е засвидетелствано убийство на арабския управител и преминаването на мюсюлмански войници на страната на християните (*ўа-лах̣ик̣ӯ би-л-рӯм*)[308].

---

[300] Пак там, с. 428.

[301] Детайлно проследяване на пътищата на придвижване на мюсюлманските войски в началото на настъплението в: **Santagati**, Luigi. Città e comunicazioni nella Sicilia del IX secolo. In: *La Sicilia del IX secolo tra Bizantini e Musulmani.* **Modeo**, Marina **Congiu**, Luigi **Santagati** (eds.). Caltanissetta–Roma: Salvatore Sciascia Editore, 2013, pp. 126–128.

[302] BAS ar., p. 222.

[303] Пак там, с. 223.

[304] Пак там, с. 224.

[305] Пак там.

[306] Пак там, с. 165–166.

Скоро след това се провело ново сражение между двете армии. Ибн ал-Ат̱ӣр пояснява, че гръцкият патриций, тежко ранен, но все пак жив, бил отведен от своите хора, а мюсюлманите взели богата плячка[309]. В неуточнен момент през 221 година по хиджра (26 декември 835 – 13 декември 836 г.) близо до Кастроджовани се разиграва ново голямо сражение. Този път арабите са победени и голяма част от войската им намира смъртта си.

През 843 г. мюсюлманите превзели Месина. Градът е от стратегическо значение, защото се намира най-близо до континенталната част на Италия и заедно с това е един от най-големите пристанищни и търговски центрове на острова. Сведения за военните действия дава отново ибн ал-Ат̱ӣр. Според хрониста първо били изпратени отряди, за да извършват грабежи, а след това мюсюлманите се сражавали за града. Тъй като не успял да го превземе, командващият, ал-Фад̣л, заповядал на част от войската да заобиколи близката планина и да нападне врага в гръб. В този момент населението било заето със сражение срещу основната част от мюсюлманската войска. След неочаквания удар християните били обърнати в бягство и градът бил превзет[310].

Ново голямо сражение е отбелязано от ибн ал-Ат̱ӣр под 229 година по хиджра (30 септември 843 – 17 септември 844 г.). В него гърците отново са обърнати в бягство. Цитиран е броят убити – повече от десет хиляди християни и само трима мюсюлмани[311], което е обичаен топос. Кеймбриджката хроника също отбелязва голямо сражение в периода 844–845 г. За разлика от сведенията на късните хронисти, тук се посочват девет хиляди убити гърци[312]. Възможно е да става дума за едно и също сражение, но все пак тази вероятност остава непотвърдена.

През следващите години са подновени действията срещу Кастроджовани. Изворите регистрират десетки набези, настъпления и опити за превземане на крепостта в хода на завоюването. Освен стратегическото значение (намира се в централната част на острова) и естествената природна укрепеност, Кастроджовани е важна цел за мюсюлманите и поради факта, че в града се изтеглят и пребивават византийските управници. Окончателното покоряване на Кастроджовани е осъществено през 859 г. Според разказа на ибн ал-Аṯӣр градът е превзет с помощта на пленник, който, за да спаси живота си, завел мюсюлманите до най-слабо охраняваната част на крепостта[313]. Преди разсъмване те влезли в града през малка врата, която служела за оттичане на водата. Последвала масова сеч на населението и разгром на разположените там византийски войски. Хронистът дава и точна дата на събитието – 24 януари 859 г. Арабският управител ʿАббāс дошъл, когато градът вече бил превзет, и пленил намиращите се там дъщери на патриция и синовете им. Същия разказ предава ал-Нуӯайрӣ[314].

---

[307] Пак там, с. 225.

[308] Пак там, с. 225.

[309] Пак там, с. 225.

[310] Пак там, с. 229.

[311] Пак там, с. 229.

[312] Пак там, с. 166.

Превземането на Кастроджовани получава широк отзвук сред християнското население на острова. Ибн ал-Аṯӣр твърди, че от Константинопол са изпратени войски и кораби, а през следващата година редица градове и крепости в Сицилия, с които вече били сключени договори, се отказват от тях. Ключовото сражение се състои близо до пристанищният град Чефалу. В него мюсюлманите обърнали християните в бягство[315].

Следващата голяма цел е превземането на град Сиракуза. През 60-те и 70-те години на IX век обръчът около града се затяга. Регистрирани са поредица набези, оплячкосвания и сражения с променлив резултат в района.

След попадането на Сиракуза в ръцете на мюсюлманите през 878 г. средновековните хронисти отбелязват провеждането на спорадични сражения. Местата на провеждането им не са посочени, но от общия контекст става ясно, че се състоят в източната част на острова в районите на Катания и Таормина, които са последните съпротивляващи се градове.

1.4.2.2. Обсади по суша

Обсадата на Сиракуза (827–828 г.) е първото голямо военно начинание на мюсюлманските войски след нахлуването им в Сицилия. Година по-рано (т.е. 826 г.), в хода на организирания от Еуфимий метеж, неговите привърженици установяват контрол над града. Скоро след това под натиска на обединените сили на Балаṭа и неговия братовчед Михаил (който е и управител на Палермо) Еуфимий губи контрол над Сиракуза. Властта над града е от съществено значение, тъй като до този момент там са били съсредоточени византийските административните служби и основна част от войската.

---

[313] Пак там, с. 232–233.

[314] Пак там, с. 432–433.

[315] Пак там, с. 234.

Според ибн ал-Ат̱ӣр по време на обсадата на Сиракуза под заплаха от нападение от управителя на Палермо („*ўāлӣ Баларм*“) мюсюлманите се окопали в ровове, а пред тях изкопали ями. Гърците атакували, но конете им изпопадали в ямите и били разгромени[316]. Не става ясно дали споменатият управител е отново Михаил. По време на обсадата сред арабската войска избухнала епидемия, която довела до смъртта на мнозина, сред които и командирът Асад.

Според ал-Нуўайрӣ поради пристигането на флот и войска от Константинопол мюсюлманите взели решение да свалят обсадата на Сиракуза и да се върнат в Африка:

> (...) поправили своите кораби и се качили на тях. Но гръцките кораби били в голямото пристанище (на града – б.м.) и им попречили да излязат. Мюсюлманите сами изгорили корабите си и се отправили към крепостта Минео. С тях бил Еуфимий[317].

Според ибн ал-Ат̱ӣр причините за желанието за изтегляне към Африка са две – бушуващата сред войската епидемия и идването на византийски подкрепления от Константинопол[318]. Той набляга на силата на епидемията, отнела живота на голяма част от войската[319]. Ибн ʿАд̱āрӣ също отбелязва взаимовръзката между смъртоносната болест и падналия боен дух в редиците на арабската войска[320].

Изгарянето на корабите, последвалото настъпление срещу Минео и овладяването на града показват, че кризата във войската е преодоляна. Случаят, обаче, е показателен за колебливостта в действията и склонността към изтегляне на мюсюлманските части на този етап от настъплението.

Обсадата и превземането на Палермо през 831 г., макар да имат ключово значение за утвърждаването на мюсюлманската власт в западната част от острова, са отбелязани лаконично от арабските извори. Според ибн ал-Ат̱ӣр градът попада в мюсюлмански ръце, след като гръцкият управител (наречен е „*c̣āх̣иб*“, не се посочва име) поискал и получил пощада за себе си, семейството и имуществото си[321]. Ибн ʿАд̱āрӣ не отбелязва обсадата, а в хрониката на ал-Нуўайрӣ превземането на Палермо е представено във вид на констатация[322].

---

[316] Пак там, с. 223.

[317] Пак там, с. 429.

[318] Пак там, с. 223.

[319] Пак там.

[320] „*Имало смърт сред войската на мюсюлманите и те били опечалени от това*“, Пак там, с. 355.

[321] Пак там, с. 224.

[322] Пак там, с. 430–431.

През 846–847 г. е осъществена мащабна обсада на град Лентини в близост до Сиракуза. Ибн ал-Аṯӣр отбелязва, че по време на обсадата жителите на града потърсили помощ от гръцкия патриций. Според уговорката знак за пристигането на византийската войска трябвало да бъде запален огън на съседна планина три поредни нощи. На четвъртия ден патрицият трябвало да нападне обсадилите града мюсюлмани. Главнокомандващият ал-Фаḍл научил за тези планове и заповядал три нощи да бъде смел огън на уреченото място, а на четвъртия ден да бъде организирана засада. Византийците, които излезли да се сражават, били подмамени към засадата и разгромени[323], а оцелелите поискали мир от ал-Фаḍл.

В следващите години в мюсюлмански ръце преминават поредица от градове и крепости. Констативният характер на сведенията в изворите не позволява да се направи категорично заключение за методите на завладяване. Според Кеймбриджката хроника през 847–848 г. е превзет град Рагуза *„за първи път"*, през 853–854 г.– Бутера, а през 863–864 г.– Ното. През 865–866 г. Ното е превзет *„за втори път"*, а през 866–867 г. – Рагуза *„за втори път"*[324]. Необходимостта от повторно завладяване показва, че вероятно с посочените градове са сключени договори, в тях не настъпват драстични административни или демографски промени и вероятно няма мюсюлмански гарнизони, което улеснява връщането към изначалното положение. Според ибн ал-Аṯӣр, след като превзели Рагуза през 848–849 г., мюсюлманите разграбили и разрушили града[325]. По негови сведения град Бутера е подложен на петмесечна обсада, а като условие за мир жителите му се задължили да дават на мюсюлманите по пет хиляди глави добитък годишно[326].

По своите мащаб, продължителност и последици арабската обсада на Сиракуза от 877–878 г. е сред най-значимите начинания в хода на военния конфликт в Сицилия. Според сведенията на ибн ал-Аṯӣр, арабският управител на острова Джаʿфар ибн Муḥаммад обкръжил Сиракуза по суша и по море[327]. Византийските войски успели да устоят на обсадата девет месеца. Сведения за бедстващото обсадено население и настроенията в града дава монахът Теодосий. Той е пряк участник в събитията и това прави писмото му особено ценен източник. Монахът описва непоносимия глад в Сиракуза, който довел до неимоверно покачване на цените и принудил хората да ядат смлени кости от животни, а също и човешко месо. Той уточнява, че в преследване на целта си неприятелите непрекъснато обстрелвали крепостта с каменометни машини. Арабите използвали и други *„ужасяващи“* съоръжения, които той обозначава като *„костенурки и подземни плъхове“*[328]. В резултат от атаките била разрушена една от кулите при Голямото пристанище[329]. Четири дни след това – на 21 май мюсюлманите осъществили пробив и нахлули в града. Теодосий дава подробни сведения за зверствата след завладяването на Сиракуза[330]. Ибн ʿАḏāрӣ говори за четири хиляди убити знатни гърци. Според арабския хронист градът е оплячкосан, а два месеца след завладяването е разрушен[331].

---

[323] Пак там, с. 229–230.

[324] Пак там, с. 166.

[325] Пак там, с. 230.

[326] Пак там, с. 231.

[327] Пак там, с. 243.

Последното военно начинание е настъплението срещу Таормина през 902 г. Тя не може да се определи еднозначно като обсада, тъй като действията имат комплексен характер. Описание на събитията дава ибн ал-Аṯӣр. Жителите на града се подготвили за сблъсък с Ибрāхӣм II и, когато той дошъл, излезли за сражение. Според хрониста мюсюлманите имали преимущество, убивали *„колкото поискали“* и влезли в града[332]. Част от християните избягали с кораби, а други потърсили убежище в крепостта. Мюсюлманите я обкръжили и скоро я превзели. Ибрāхӣм заповядал да убият войниците и да продадат пленените жени, деца и плячка. Според ибн ал-Аṯӣр, след като научил за падането на Таормина, византийския император седем дни не слагал короната си в знак на опечаление[333].

1.4.3. Военни действия по море

Темата за действията по море в хода на арабо-византийския военен конфликт в Сицилия е слабо проучена[334]. Причините за липсата на специализирани изследвания могат да се търсят в изворовата база. Късният характер на изворите в съчетание с кратките и разминаващите се бележки за случващото се по море са основна пречка пред историческия анализ. Традиционната историография описва морските битки и обсади заедно с останалите действия и не им отделя специално внимание. Трябва да се има предвид, че подкрепленията и за двете воюващи страни пристигат по море, а основните градски центрове се намират по крайбрежието и овладяването им има ключово значение за войната. Това налага действията по море да бъдат разгледани отделно от останалите събития, свързани с превземането на Сицилия. Най-добри резултати при очертаните проблеми дава сравнителният метод, тъй като той позволява да се събере възможно най-пълна информация и да се откроят приликите и несъответствията.

---

[328] *„χελωνας και μυας υπογαιους“* Вж. **Zuretti,** C. O., La Espuganzione di…, p. 166.

[329] Пак там, с. 168.

[330] Вж. подробно в: **Владимирова**, Десислава. Как дойде злото? – Монахът Теодосий за падането на Сиракуза (878 г.) и положението на християните в мюсюлманска Сицилия. В: *Quod Deus Vult! Сборник в чест на проф. дин. Красимира Гагова (Mediaevalia.* Специално издание), с. 147–149. Темата е засегната и в трета глава, 3.2. Религиозната среда – отношенията между мюсюлмани и християни.

[331] BAS ar., pp. 360–361.

[332] Пак там, с. 241.

[333] Пак там.

[334] Проблемите са подробно разгледани в: **Владимирова**, Десислава. Морски битки и обсади в хода на арабското настъпление на остров Сицилия (827–902 г.) – извори, хронология, проблематика. – В: *Сборник с доклади от Докторантски и постдокторантски четения на Исторически факултет 2013 г.,* София : ИФ-94, 2014, с. 23–47.

1.4.3.1. Морски битки

Първият сблъсък по море, който изворите отразяват, е през месец рамадан на 220 г. по хиджра (29 август – 27 септември 835 г.). Според ибн ʿАд̱āрӣ на път от Африка за Палермо новоназначеният управител Ибрāхӣм ибн ʿАбд Аллāх ибн ал-Аг̮лаб бил сполетян от нещастие по море[335] – част от корабите му били потопени, а други – завзети от християните. Още същия ден срещу гръцките кораби се изправил някой си Мух̣аммад ибн ал-Синдӣ, за когото липсва друга информация. Той обърнал в бягство вражеските кораби и ги преследвал, *„докато нощта не застанала помежду им“*[336]. От текста не става ясно каква е ролята на ибн ал-Синдӣ, дали се е отправил срещу вражеските кораби от сицилианско пристанище или е придружавал новия управител и веднага е тръгнал след тях. Скоро след случая Ибрāхӣм ибн ʿАбд Аллāх ибн ал-Аг̮лаб предприел нови действия по море. Според ибн ал-Ат̱ӣр през 835 г той изпратил кораби, които се сблъскали с гръцкия флот. Мюсюлманите заграбили вражеските кораби и обезглавили екипажа. Впоследствие Ибрāхӣм изпратил кораби към остров Пантелерия. Завзета била една византийска *х̣аррāк̣а*[337], чийто екипаж бил обезглавен[338].

Успехът на мюсюлманите е предпоставка за нови действия по море. Пристанищата на Сицилия стават част от стратегията за осъществяване на нападения срещу Южна Италия и съседните средиземноморски острови. През 838 г., опирайки се на сключения с Неапол съюз, арабският флот извършил нападения от Сицилия към крайбрежието на Южна Италия и Марсилия[339]. През същата година бил разграбен ключовият за Адриатическото крайбрежие град Бриндизи[340].

---

[335] BAS, ar., p. 356.

[336] Пак там.

[337] Вж. „Индекс на термините, използвани в арабските извори за обозначение на плавателните съдове, участващи във военните действия между арабите и Византия“ и поясненията към него в: **Владимирова**, Десислава. Морски битки и обсади…, с. 43–47.

[338] BAS, ar., p. 226.

[339] **Шумовский**, Т. Арабы и море: по страницам рукописей и книг, Москва: Изд. дом Марджани, 2010, с. 110.

[340] В началото на 40-те години на IX век са осъществени обсади на Таранто и Бари, но

Сведения за действията по море в този период се съдържат в житието на Свети Илия Нови. В него се споменава, че Илия е роден през 823 г. в сицилианския град Енна (т.е. Кастроджовани в центъра на острова)[341]. През 837 г., когато той бил още дете, бил заловен от мюсюлмани, докато играел извън градските стени. Заедно с още двеста пленници Илия бил натоварен на кораби за Африка. Попадането на християните в робство било осуетено от византийски военен флот, който пресрещнал мюсюлманските кораби и освободил пленниците. По този начин Илия успял да се върне при родителите си[342].

Важно морско сражение отбелязва ибн ал-Ат̱ӣр под 225 г. по хиджра (12 ноември 839–30 октомври 840 г.). Според него в този период арабите предприели успешни действия срещу Калабрия, но се натъкнали на византийски кораби. Разразило се сражение, в което византийският флот бил победен. Хронистът уточнява, че *„след битката флотът се върнал разгромен в Константинопол и това била голяма победа“*[343].

По данни отново на ибн ал-Ат̱ӣр в периода 847–848 г. десет византийски хеландии хвърлили котви в пристанището на Монделo[344] на около десет километра от Палермо. Хронистът отбелязва, че гърците излезли на брега за нападение, но по пътя се сбили и се върнали. Тръгнали с корабите си обратно, но седем от тях потънали. Причината за произшествието не е посочена.

Според ибн ʿАд̱а̄рӣ арабският сицилиански флот предприема нови действия през 244 година по хиджра (19 април 858 – 7 април 859 г.). Братът на управителя, ʿАлӣ ибн ал-Фад̣л, нападнал остров Крит, където убивал, пленявал и плячкосвал. След това нещата се обърнали срещу мюсюлманите, част от тях били убити, а двадесет техни кораби попаднали в ръцете на християните[345].

Друга гледна точка за действията на арабите по море през същата година представя ибн ал-Ат̱ӣр. Без да споменава ʿАлӣ ибн ал-Фад̣л, хронистът отбелязва, че управителят ʿАбба̄с изпратил войска по море, която се срещнала с четиридесет византийски хеландии[346]. В последвалото сражение гърците били обърнати в бягство и били пленени десет от техните хеландии заедно с екипажите им. С тази събитийната линия се припокриват

участието на флот от Сицилия не е категорично документиран. За арабските нападения срещу италианските градове в този период Вж. **Kreutz**, Barbara. Before the Normans..., pp. 25–27.

[341] Vita St. Elia., p. 489.

[342] Вж. **Кроаħ**, Душан. Одисеј 9 века. Свети Илија Нови у Средоземљу. – In: Byzantine Studies (Zbornik radova Vizantoloskog instituta), 1995, 34. с. 24.

[343] BAS, ar., p.228.

[344] В хрониката е употребено названието „Тин“, Микеле Амари смята, че това е град Мондело.

[345] BAS ar., p. 357.

[346] Пак там, с. 232.

и сведенията на ал-Нуўайрӣ. Под година 244 по хиджра той също отбелязва сражение по море, като уточнява, че братът на управителя ʿАбба̄с, ʿАлӣ, командвал военни кораби, които влезли в битка с четиридесет кораба на критския флот. Мюсюлманите разгромили врага и завзели десет хеландии заедно с екипажа, след което се върнали обратно в Сицилия[347].

Разминаването в сведенията на ибн ʿАд̱а̄рӣ, ибн ал-Ат̱ӣр и ал-Нуўайрӣ вероятно се дължи на смесване на информацията за това сражение по море от недостигнали до нас първоизточници. Равносметката показва следното:

1) Ибн ʿАд̱а̄рӣ, посочва победа (241 г. по хиджра) и загуба (244 г. по хиджра) на флота, командван от ʿАлӣ;

2) Ибн ал-Ат̱ӣр и ал-Нуўайрӣ споменават само сражението от 244 г. по хиджра (19 април 858 – 7 април 859 г.), в което според тях мюсюлманите побеждават;

3) Ибн ал-Ат̱ӣр и ал-Нуўайрӣ уточняват, че врагът имал четиридесет кораба, десет от които били пленени.

4) Допирни точки в текстовете на ибн ʿАд̱а̄рӣ и ал-Нуўайрӣ са посочването на брата на ʿАбба̄с като ръководител на действията и обвързването на вражеските кораби с остров Крит.

Същите събития са отразени и в *„Кеймбриджката хроника“*. Под 6366 година от сътворението, (858 г.) е отбелязано: *„завзети са корабите на Али“*[348]. Това поражение на арабите по море е единственото събитие, посочено за конкретната година, което позволява да се предположи, че то има определен политически и обществен отзвук. Сведенията от *„Кеймбриджката хроника“* отговарят на тези на ибн ʿАд̱а̄рӣ за 244 г. Тъй като хрониката е местен извор, съставен в най-близко до събитията време, тя може да се разглежда като по-меродавна от останалите извори. Това ни позволява да допуснем, че през 244/858 г. арабският флот претърпява поражение.

Ново военноморско начинание е предприето в периода февруари 859 – март 860 г. По сведения на ибн ал-Ат̱ӣр гърците изпратили от Константинопол в Сиракуза триста хеландии. Управителят ʿАбба̄с отплувал от Палермо срещу тях и ги победил в сражение. Според хрониста в бягството си враговете се качили на своите кораби, но *„мюсюлманите завзели сто техни хеландии и убили много гърци“*[349].

От *„Кеймбриджката хроника“* научаваме, че през 865 г. при Сиракуза били завзети четири византийски хеландии[350]. Според същата хроника няколко години по-късно, през 879–880 г., гърците завзели мюсюлмански кораби при Милацо. Късните арабски хронисти не отбелязват тези действия.

---

[347] Пак там, с. 432.

[348] Пак там, с. 166, *„ах̮ад̱а̄т мара̄киб ʿАлӣ“*. Идентично *„έπιάσθησαν τά καράβια του Αλι“* в: **Schreiner**, Peter. Die byzantinischen Kleinchroniken, 1. Teil: Einleitung und Text (Corpus fontium historiae Byzantinae 12.1), Wien, 1975, p. 332.

[349] BAS ar., p. 233.

[350] Пак там, с. 166; **Schreiner**, Peter. Die byzantinischen Kleinchroniken…, p. 333.

Ибн ал-Аṯӣр посочва морско сражение през лятото на 878 г. Според него, след превземането, разграбването и разрушаването на Сиракуза, от Константинопол пристигнал флот. В последвалия сблъсък мюсюлманите завзели четири кораба и убили екипажите им[351].

Хронистът дава сведения за ново голямо морско сражение в периода 23 август 879 г. – 11 август 880 г. (266 г. по хиджра). В него византийските войски победили и завзели корабите на мюсюлманите. Ибн ал-Аṯӣр отбелязва, че оцелелите в битката мюсюлмани избягали в Палермо[352]. Същото сражение е отразено и в хрониката на ибн ʿАḏāрӣ. Според него управителят на Сицилия тръгнал срещу гърците по море и флота му срещнал около сто и четиридесет техни кораба. Разразило се голямо сражение, в което корабите на мюсюлманите били завзети, а оцелелите сред тях избягали към Палермо[353].

Ибн ал-Аṯӣр посочва, че година по-късно новият управител на Сицилия Муḫаммад ибн ал-Фадл се отправил към град Катания, унищожил посевите и се сражавал с хора, които били с хеландии. Според хрониста той им нанесъл поражение и убил много от тях[354]. От текста не става ясно дали сражението е водено по море или по суша.

Ново морско сражение е отбелязано в *„Кеймбриджската хроника“* при Милацо през 888–889 г. В него били пленени гръцки кораби и били убити пет хиляди души. Броят на убитите по всяка вероятност е преувеличен, но сведенията не позволяват той да бъде уточнен. Това е и последното известно сражение по море, преди 902 г., което е отразено в изворите.

1.4.3.2. Обсади по море

Мюсюлманският флот се включва в първата голяма обсада в Сицилия. Ибн ал-Аṯӣр и ибн ʿАḏāрӣ отбелязват, че през 827 г. Сиракуза била обсадена по суша и по море[355]. Хрониките им взаимно се допълват в отразяването на събитието. Ибн ʿАḏāрӣ дава сведения, че вражеските кораби в пристанищата на Сиракуза били опожарени от гърците[356]. Това е наложило търсенето на подкрепления. Според ибн ал-Аṯӣр докато Асад обсаждал града, дошли подкрепления от Африка[357]. В хрониката на ал-Нуўайрӣ географските граници се разширяват. Той посочва, че по време на обсадата на помощ на Асад идват кораби от Африка и ал-Андалус[358]. Според ибн ʿАд̱āрӣ по време на тази първа обсада на Сиракуза идват подкрепления *„от Африка, ал-Андалус и от другаде“*[359]. По данни на ибн ал-Ат̱ӣр съотношението на силите се променило след пристигането на флот от Константинопол, натоварен с голяма войска. Решението на новия управител Мух̣аммад ибн ʿАбӣ ал-Джаўāрӣ да изгори арабските кораби говори както за невъзможността първата обсада на Сиракуза да бъде доведена до успешен край, така и за нежелание плавателните съдове на мюсюлманите да попаднат в ръцете на врага[360]. Възможно е това да е и превантивна мярка, която цели да осуети бягството на мюсюлмански войници към Африка. Към това заключение насочва заплахата на предишния военачалник – Асад, че ще изгори корабите, за да не допусне изтегляне[361].

---

[351] BAS ar., p. 243.

[352] Пак там.

[353] Пак там, с. 361.

[354] Пак там, с. 244.

[355] Пак там, с. 223.

[356] Пак там, с. 355.

Под 213 г. по хиджра (11 март 829 – 27 февруари 830 г.) ибн ал-Ат̱ӣр отбелязва, че от ал-Андалус, а по-късно и от Африка, в Сицилия пристигнали кораби – общо триста на брой[362]. Данните на ал-Нуўайрӣ се припокриват с тези на Ибн ал-Ат̱ӣр – първо пристигнали *„много“* кораби ал-Андалус, *„които излезли за нападение“*[363], а след това пристигнали кораби, ръководени от Сулаймāн ибн ʿĀфийа ал-Ṭарṭӯсӣ[364]. Ибн ʿАд̱āрӣ изобщо не споменава Африка и втори флот, но пък цифрите, които той посочва, съвпадат с тези на Ибн ал-Ат̱ӣр – около триста кораба.

През 830 г. започва обсадата на град Палермо. Според Алесандро Ваноли тя се провежда по суша и по море[365]. В разглежданите извори няма преки сведения за морска обсада. Единствените данни за действия по море идват от ибн ал-Ат̱ӣр, който отбелязва, че византийският управител на Палермо отплавал към гръцката земя със семейството и имуществото си[366].

---

[357] Пак там, с. 223.

[358] Пак там, с. 429.

[359] *„мин Ифрӣḳиййа ўа-ал-Андалус ўа-ġайрихимā“*, Пак там, с. 355.

[360] Вж. разказа на ибн ал-Ат̱ӣр в: BAS ar., p. 223 и този на ал-Нуўайрӣ в: Пак там, с. 429.

[361] Случаят беше разгледан по-рано в: 1.4.1. Войската и военачалниците на мюсюлманите. Вж. също BAS ar. p. 185.

[362] Пак там, с. 234.

[363] Двамата автори използват еднакво обозначение, срав.: BAS ar., p. 234 и BAS ar., p. 430.

[364] Според превода на Амари ръководителят на флота е от испанския град Тортоса (*da Tortosa*), BAS it. p. 119. Александър Василиев следва неговата версия. **Васильев**, А. Византія и арабы…, Т. 1, прил. 1, с. 116.

[365] **Vanoli**, Alesandro. La Sicilia musulmana…, p. 63.

[366] BAS. ar., p. 224.

Арабският флот е използван и при обсадата на Чефалу. Под 224 г (23 ноември 838 – 11 ноември 839 г.) ибн ал-Аṯӣр отбелязва пристигането на голям византийски флот към обсадения град. По думите му по това време мюсюлманите вече дълго обсаждали Чефалу. Когато дошли гърците, те вдигнали обсадата и се състояли *„много сражения“*[367].

Като мащабно военно начинание може да се окачестви настъплението срещу Месина от 842–843 г. Сведения дава отново ибн ал-Аṯӣр, според когото управителят на мюсюлманите пристигнал с кораби в пристанището на Месина[368]. Не става ясно дали освен сухопътните действия е била предприета и блокада по море.

През лятото на 868 г. на морска обсада е подложен град Гаета. По същество това начинание е насочено навън действие за сицилианския арабски флот, тъй като градът се намира на италианското крайбрежие. Сведения за обсадата дава ибн ал-Аṯӣр. Според него управителят на Сицилия, Ḫафāджа, изпратил своя син, Муḫаммад, към Гаета. Той обсадил града, изпратил отряди в цялата област, натоварил корабите си с плячка и в началото на есента се завърнал в Палермо[369].

През 877 г. започва нова морската обсада на Сиракуза. В помощ на обсадените жители пристигнали византийски кораби. Джаʿфар изпратил флот и им нанесъл поражение[370]. Без да навлиза в подробности, монахът Теодосий отбелязва в писмото си, че по време на обсадата били проведени много морски сражения[371].

Ибн ал-Аṯӣр разказва, че през август 900 г. от Африка в Сицилия със сто и шестдесет кораба, четиридесет от които военни, пристигнал новоназначеният управител Абӯ ал-ʿАббāс[372]. Хронистът съобщава за съпротива сред местните мюсюлмани срещу управителя, в която се включил и флотът на *„сицилианската фракция“*. Още с пристигането си Абӯ ал-ʿАббāс предприел обсада на Трапани. Срещу него от Палермо към Трапани тръгнали тридесетина кораба. Според ибн ал-Аṯӣр морето се разбушувало срещу флота, голяма част от екипажа намерила смъртта си, а друга се върнала в Палермо. На 22 август се състояло морско сражение, след което Абӯ ал-ʿАббāс преследвал отцепниците с флота си до Палермо[373].

По данни на ибн ал-Аṯӣр след като наложил волята си над Палермо, Абӯ ал-ʿАббāс подготвил флот и на 25 март 901 г. се отправил към град

---

[367] Пак там, с. 228.

[368] Пак там, с. 229.

[369] Пак там, с. 238.

[370] Пак там, с. 243.

[371] **Zuretti**, C. O., La Espuganzione di…, p. 168.

[372] BAS, ar. p. 246.

[373] Пак там.

Демона. Той поставил срещу стените каменомети и обсаждал града няколко дни, след което си тръгнал към Месина[374]. Точното местоположение на град Демона е неясно. Възможно е градът да не е бил в непосредствена близост до бреговата ивица и флотът да е бил използван само за превозване на пехотата.

От Месина Абӯ ал-ʿАббāс прехвърля корабите си към Реджо на калабрийския бряг. Ибн ал-А̱тӣр дава сведения, че там се събрали много гърци и Абӯ ал-ʿАббāс се сражавал с тях под стените на града. Мюсюлманите овладели Реджо и заграбили огромно количество злато и сребро, натоварили корабите си със стоки, след което се върнали в Месина и разрушили стените ѝ[375]. Там Абӯ ал-ʿАббāс заварил кораби от Константинопол. Сражавал се с тях и успял да завземе тридесет от корабите.

През 902 г. Ибрāхӣм II пристигнал с флот от Африка. Освен военните действия в Сицилия, той предприел нападения и в Калабрия. Сведения за конкретни сражения и обсади по море под негово ръководство, обаче, не са налице.

1.5. Причини за продължителността на войната

В периода на византийско управление в Сицилия са приложени методите на административно обособяване и управление, присъщи и за останалите провинции на Империята. След завладяването на източните провинции на Византия от арабите островът придобива стратегическа важност. Той се превръща във византийски авантпост за действия срещу арабите в района на Централното Средиземноморие. Същевременно в административното управление на тема Сицилия се наблюдава период на нестабилност. За това свидетелстват организираните бунтове срещу властта.

Интересът на арабите към острова е резултат от стремежите им към завладяване на територии в Средиземноморието. Първоначално действията им в Сицилия имат грабителски характер. Изворите не са единодушни за официалната позиция на мюсюлманите по отношение на прехвърлянето на войски в Сицилия. Представените данни показват, че на събранието в Кайруан през 827 г. са изразени колебания за предприемането на военни действия.

В историографията съществуват различни мнения за факторите, превърнали Сицилия в бойно поле за седемдесет и пет години. Анлиз Неф и Вивиен Прижент виждат в методите на действие на арабските войски основна причина за продължителността на войната. Авторите описват поведението на войските като *„партизанско“*[376], ориентирано към осъществяването на ограничени в пространствено отношение цели и несъобразено с нуждите от осигуряване на припаси. Проучванията на Неф и Прижент сочат, че политиката на византийските императори спрямо военния конфликт в Сицилия е непоследователна[377]. Те определят характера на част от византийските походи като *„реактивен“* и силно обвързан със случващото се в останалите части на Империята[378].

---

[374] Местоположението на средновековния град Демона (или Демена) не е изяснено. Има вероятност той да се е намирал по-навътре от бреговата линия, което съответно означава и че флотът е използван само с превозни функции.

[375] BAS, ar., p. 247.

Друга гледна точка за продължителността на завоюването представя Леонард Киарели. Според него в основата на проблемите на мюсюлманското настъпление стоят от една страна желанието на Аглабидите назначени от тях управители да ръководят делата в Сицилия, а от друга – стремежът на вече установилите се на острова мюсюлмани към самостоятелност[379].

Франческо Габриели формулира два главни фактора за продължителността на войната. Според него водещо значение имат вътрешно-политическите проблеми в северна Африка и упоритата съпротива на местните християни във Вал Демоне (североизточната част на Сицилия)[380].

Тереза Волинска прави анализ на слабостите на византийската политика в Сицилия. Тя достига до заключението, че в началото на арабското настъпление Византия подценява случващото се и едва впоследствие полага усилия за нейното овладяване. Волинска вижда израз на тези усилия в изпращането на подкрепления за воюващите на острова християни. Като основен фактор за неуспеха на Империята тя посочва кризата във византийския флот. Друг водещ елемент според нея е положението в източните провинции, което не позволява Византия да се съсредоточи върху военните действия в Сицилия[381].

Късните арабски хроники подчертават разнородния етнически състав на войските, които се отправят към Сицилия. Възможността за издигане на местни лидери от многоетническата войска е причина за намесите на Аглабидите в защита на династичните им интереси. Местните водачи, които не са близки до властта и не се ползват с доверие в аглабидския двор, не получават достатъчна подкрепа за провеждане на настъплението. От друга страна поставените лица не познават местните условия и войската, която трябва да ръководят.

---

[376] Вж. **Nef**, Annliese; **Prigent** Vivien. Guerroyer pour la…, pp. 13–33.

[377] Пак там, с. 20–21.

[378] Пак там, с. 22–23.

[379] **Chiarelli**, Leonard. A History of Muslim..., p. 32.

[380] **Gabrieli**, Francesco. Gli Arabi in Sicilia. – In: *Gli Arabi in Italia: Cultura, contatti e tradizioni*. Francesco **Gabrieli**; Umberto **Scerrato** (eds.), Milano: Garzanti-Scheiwiller, 1985, pp. 35–48.

[381] **Wolińska**, Teresa. Sycylia w Polityce…, s. 220–222.

Личността на военачалника има водещо значение за мюсюлманските войски. По традиция той е не само пълководец, но и религиозен водач, натоварен с отговорността да подпомогне възтържествуването на исляма. Направеният обзор върху ръководството на арабо-мюсюлманските войски показва няколко характеристики, които могат да се окачествят като слабости и съответно да се разглеждат като фактори, повлияли върху продължителността на завоюването:

- Проблемите със снабдяването и ограничените ресурси в началния период на завоюването;
- Честите смени на ръководителите на настъплението;
- Периодичните прояви на разединение в редиците на войската;
- Извършените убийства на военачалници;
- Липсата на последователност и приемственост в действията на ръководителите на настъплението;
- Военните намеси в Южна Италия и Малта, които отслабват натиска срещу византийските владения на острова.

Основните бойни действия се водят по суша. Усилията на арабските войски са насочени към превземането и удържането на властта над градовете. Изворите регистрират няколко *„големи“* сражения във войната, но сред тях не може да се открои главен сблъсък между двете войски. Надмощието на фронта е променливо. Част от сраженията не са предварително планирани и се водят между арабски отряди, излезли за грабеж, и византийските войски в съответния район. След падането на Кастроджовани (859 г.) в ръцете на мюсюлманите, периметърът на византийски територии се свива в източната част на острова и въпреки това още почти петдесет години са необходими за окончателна победа на мюсюлманите.

Най-напрегнатите и продължителни военни действия са осъществените в хода на конфликта обсади. Те показват слабостите на мюсюлманската войска в материално отношение. Изворите сочат, че в редица случаи мюсюлманите се отказват от обсади поради това, че са неспособни да ги доведат до успешен завършек. Друга характерна черта е сключването на договори с християнското население, при което то запазва властта в свои ръце. Разпространението на практиката е засвидетелствано от многократните случаи на отмятане от договорите от страна на местното население и предприеманите повторни завоевателни действия от мюсюлманите.

Периодичното пристигане на подкрепления за воюващите страни е отчетливо застъпено в изворовата база. Същевременно тази периодичност е пряко зависима от променливите политически линии в двете метрополии – Кайруан и Константинопол. Като изходна точка на византийските подкрепления арабските извори недвусмислено назовават византийската столица, но по отношение на пристигащите мюсюлмански флоти тази категоричност не винаги е налице. В началото на военните действия неколкократно се споменава за пристигане на флота от ал-Андалус въпреки, че не е известно да има предварително сключен съюз между аглабидите в Северна Африка и Умайядите в ал-Андалус.

Географският фактор прави боеспособния флот значим елемент от действията по завладяването и съответно за отбраната на острова. Представените изворови данни сочат, че в основния случай сраженията по море се осъществяват като самостоятелни акции, които не са обвързани пряко със сухопътните военни действия. Съотношенията на силите отново е променливо. При посочването на броя на плавателните съдове, които идват в подкрепление, влизат в битка или попадат в плен арабските автори посочват най-често цифрите 1, 10, 100, 120, 140, 3, 30, 300, 4 или 40. Това показва, че те боравят с утвърдени топоси и целта на цифрите е да посочат относителното съотношение на силите, а не да представят достоверни сведения. Проведените морски сражения около Сицилия не могат да бъдат локализирани на базата на съществуващите извори. Наблюдава се самостоятелното предприемане на действия на арабския сицилиански флот по италианското крайбрежие, както и участието му като подкрепление на северноафриканския флот.

Обсадите по море имат по-скоро спомагателна функция и представляват второстепенни военни действия. От информацията в изворите, като най-мащабни могат да се определят морските обсади на Сиракуза от 827 г. и от 877–878 г.

За седемдесет и пет години военният състав, намеренията, позициите, ролите и стратегиите на воюващите страни се изменят. Ако за византийците основните проблеми са продължителните арабски обсади на техните градовете и крепости, уязвимостта на мирното население и постоянният натиск над незащитените райони, то арабските войски трудно се справят със снабдяването с провизии, периодичните епидемии, превземането на ключови градове и крепости и задържането на вече овладените територии.

В резултат от военните действия остров Сицилия попада под властта на Аглабидите. Започва нов етап в историята на острова, който по своите характеристики се отличава значително както от предишните, така и от следващите исторически периоди.

Глава втора

АРАБСКОТО УПРАВЛЕНИЕ

2.1. Управляващите династии

След мюсюлманското завоюване Сицилия получава статут на провинция (*ўила̄йа*)[382] на Аглабидския емират. През периода IX–XI в. островът е под управлението на три династии: Аглабиди (827–909 г.), Фатимиди (909–948 г.) и Калбиди (948–1052/3 г.). Последните години от арабския период (1052/3–1091 г.) преминават под знака на вътрешни вражди, разпределение на територии между местни водачи, византийски походи, настъпление и завладяване на острова от норманите. Всеки от обособените подпериоди е свързан със събития и процеси, намиращи пряко отражение върху обществената среда. На религиозен принцип обществената структура привидно е ясна, но вътрешно-конфесионалните разпределения не могат да се проследят в детайли. За определени периоди изворите дават възможност да се говори за местна аристокрация, но за други – не. Възстановяването на властовите и обществени структури на остров Сицилия среща много повече трудности отколкото това на ал-Андалус например, защото там са налице по-голяма самостоятелност, по-обширни територии, а и са запазени повече исторически извори[383].

2.1.1. Аглабиди (827–909 г.)

Основоположник на династията на Аглабидите е Ибра̄хӣм ибн ал-Аг̱лаб. През 800 г. той получава официално одобрение за упражняването на властта си над Ифрӣк̣иййа от халифа в Багдад[384]. Аглабидите се превръщат в наместници на Абасидите в региона, за което заплащат и ежегоден данък. По време на тяхното управление в Ифрӣк̣иййа столичен град е

---

[382] Основна административно-териториална единица в ислямските страни. Моделът е въведен още при ранните завоевания в Средиземноморието. Например Египет през VII век получава същия статут. Вж. EI^2 vol. 7 p.156. В българската историография се използва равнозначният османски термин *„вилает“*.

[383] Вж. **Marin-Guzman**, Roberto. Unity and Variety in Medieval Muslim Society: Ethnic Diversity and Social Classes in Muslim Spain (711-1090). In: **Osseiran**, Sanaa (ed.) *Cultural symbiosis in Al-andalus: a Metaphor for Peace.* Beirut: UNESCO, Regional Office for Education in the Arab States, 2004, pp. 91–105.

[384] Вж. EI^2 vol. 1, pp. 247–250.

Глава втора

АРАБСКОТО УПРАВЛЕНИЕ

2.1. Управляващите династии

След мюсюлманското завоюване Сицилия получава статут на провинция (*ўилāйа*)[382] на Аглабидския емират. През периода IX–XI в. островът е под управлението на три династии: Аглабиди (827–909 г.), Фатимиди (909–948 г.) и Калбиди (948–1052/3 г.). Последните години от арабския период (1052/3–1091 г.) преминават под знака на вътрешни вражди, разпределение на територии между местни водачи, византийски походи, настъпление и завладяване на острова от норманите. Всеки от обособените подпериоди е свързан със събития и процеси, намиращи пряко отражение върху обществената среда. На религиозен принцип обществената структура привидно е ясна, но вътрешно-конфесионалните разпределения не могат да се проследят в детайли. За определени периоди изворите дават възможност да се говори за местна аристокрация, но за други – не. Възстановяването на властовите и обществени структури на остров Сицилия среща много повече трудности отколкото това на ал-Андалус например, защото там са налице по-голяма самостоятелност, по-обширни територии, а и са запазени повече исторически извори[383].

2.1.1. Аглабиди (827–909 г.)

Основоположник на династията на Аглабидите е Ибрāхӣм ибн ал-Аг̱лаб. През 800 г. той получава официално одобрение за упражняването на властта си над Ифрӣк̣иййа от халифа в Багдад[384]. Аглабидите се превръщат в наместници на Абасидите в региона, за което заплащат и ежегоден данък. По време на тяхното управление в Ифрӣк̣иййа столичен град е

---

[382] Основна административно-териториална единица в ислямските страни. Моделът е въведен още при ранните завоевания в Средиземноморието. Например Египет през VII век получава същия статут. Вж. EI^2 vol. 7 p.156. В българската историография се използва равнозначният османски термин *„вилает“*.

[383] Вж. **Marin-Guzman**, Roberto. Unity and Variety in Medieval Muslim Society: Ethnic Diversity and Social Classes in Muslim Spain (711-1090). In: **Osseiran**, Sanaa (ed.) *Cultural symbiosis in Al-andalus: a Metaphor for Peace.* Beirut: UNESCO, Regional Office for Education in the Arab States, 2004, pp. 91–105.

[384] Вж. EI^2 vol. 1, pp. 247–250.

Кайруан. Характерни за този период са проблемите с част от берберските племена в региона, мащабното строителство и благоприятната среда за развитие на науката (най-вече в Кайруан)[385].

Династията на Аглабидите стои в основата на завоюването на остров Сицилия. Под тяхно ръководство започва и изграждането на структурите на новото управление. Този процес почти не е засвидетелстван в изворите, което провокира Алекс Меткалф да заключи, че сигурни сведения за създаването на административна система и провинциални структури през аглабидския период в Сицилия липсват[386].

Ключов момент за обособяването на местното арабско управление е превземането на Палермо през 831 г. Предимствата в географско, стратегическо и урбанистично отношение превръщат Палермо в столичен град[387]. Според Джеръми Джоунс център на властта става *ал-ḳаṣр* (замъкът), който е същият или близък по местоположение с двореца на бившия византийски управител на града[388].

В хода на военните действия изворите отбелязват сключването на договори за предаване на градове и крепости от местното население на завоевателите. Предвид военновременното положение и традициите на съвместяване на военни и управленски функции в исляма, преговорите за предаване на крепости се водят от военния елит. През този период именно той разполага и с контрола над властта. Сведенията на ибн ʿАд̱āрӣ за състава на войсковите части, които се прехвърлят в Сицилия, сочат, че войската включва юристи. По всяка вероятност те съдействат при определянето на взаимоотношенията с немюсюлманското население и съставянето на договорите, които ги регламентират.

От началото на настъплението, при завладяването на дадено населено място от мюсюлманите, завареното население – християни и юдеи – попадат в категорията *д̱иммӣ*[389]. Статутът предоставя условна защита на живота и собствеността на немюсюлманите. Той е обвързан със заплащането на поголовния данък *джизйа*[390]. Въвеждането на ислямската данъчна система в Сицилия също започва с завладяването на първите селища и е пряко обвързано с Аглабидите[391].

---

[385] Аглабитското управление в Северна Африка е обстойно разгледано в: **Anderson**, Glaire D., **Fenwick**, Corisande and **Rosser-Owen**, Mariam (esd.) The Aghlabids and their Neighbours: Art and Material Culture in 9th-century North Africa. Boston: Brill, 2018.

[386] Вж. **Metcalfe**, Alex. The Muslims of.., p. 37.

[387] Темата за ролята на Палермо в градската мрежа на Сицилия през античността и по време на византийското управление е разгледана в: **Prigent**, Vivien. Palermo in the Eastern Roman Empire. – In: Annliese **Nef** (ed.) *A Companion to Medieval Palermo. The History of a Mediterranean City from 600 to 1500.* Leiden–Boston: Brill, 2013, pp. 13–19.

[388] **Johns**, Jeremy, Arabic Administration in…, p. 24.

[389] Вж. EI^2, vol. 2, pp. 227–231.

[390] В българската историография, през турски език, е възприето наименованието „*джизие*“.

Единствените данни за изразена официална позиция от страна на аглабидската власт към населението със статута *д̱иммӣ* в Сицилия се съдържат в заповед на емир Ибрāхӣм II от април 888 г. Достоверността на тази заповед е спорна тъй като оригиналът не е запазен. В нея емирът се разпорежда християните да носят на дрехите си кръпки с изображение на свине, а евреите – с изображение на маймуни. Съответните символи трябва да бъдат поставени и на стените на техните домове[392]. Обозначаването „неверниците“ като „маймуни“ и „свине“ заляга в Корана: *„...и направи от тях маймуни и свине, служещи на сатаната тези са най-злочестите по място и най-отклонените от правия път.“*[393]. В него отчетливо се посочва, че Аллāх се обръща към юдеите, които не спазват повелите му, с думите *„Бъдете маймуни презрени“*[394]. Маймуните са представени като източник на греховност и в хадисите (преданията за живота и делата на Муҳаммад)[395]. Кораничният текст не пояснява коя религиозна група коя стои зад названието „свине“. Ислямски автор, съвременник на цитираната заповед за християните и юдеите в Сицилия, който отбелязва съществуващи тълкувания едновременно и за „маймуните“, и за „свинете“, е ибн Ḳутайба[396]. По думите му, част от мюсюлманите смятат, че ако „маймуните“ са юдеи, то, може би „свинете“ са християни[397]. Мотивът намира различни тълкувания и в по-късни литературни съчинения[398], но обозначаване на християните и юдеите и техните жилища със съответните символи през този период на друго място не е известно. Единственият източник за тази заповед е, съставеният век по-късно биографичен сборник *„Рийāḍ ал-Нуфӯс“*[399], поради което е възможно сведенията да отразяват и по-късни политически или идеологически процеси.

По време на аглабидското управление към Сицилия приижда мюсюлманско население от Северна Африка. То е съставено от араби и бербери, които се заселват в попадналите под арабска власт райони. Нарастващият брой на мирното мюсюлманско население и бягството големи групи християнско население довеждат до промяна в демографските характеристики на острова. Данните от писмените източници и материалното наследство не са достатъчни да се направи прецизен анализ, но все пак е видно, че етническата, религиозна и културна среда се изменя.

---

[391] Вж. 2.2.2. Данъчна система в настоящата глава.

[392] Вж. **Simonsohn**, Š. The Jews in Sicily…, p. 16.

[393] Коран 5:60.

[394] Коран 2:65, 7:166.

[395] Вж. **Sahih al Bukhari**, Vol. 5, Book 58, №188.

[396] Вж. **Cook**, M. Ibn Qutayba and the Monkeys. *Studia Islamica.* 1999 (89), pp. 43–74.

[397] Пак там. с., 46.

[398] Вж. **Rubin**, U. Apes, pigs, and the Islamic identity. – In: *Israel Oriental Studies: Dhimmis and Others: Jews and Christians and the World of Classical Islam. (s.l.)* Eisenbrauns, 2001, pp. 89–105; **Solnick**, Aluma. Based on Quranic Verses, Interpretations, and Traditions, Muslim Clerics State: The Jews Are the Descendants of Apes, Pigs, And Other Animals. – In: *The Middle East Media Research Institute.* November 1, 2002, Special Report No.11; EI^2 vol. 5, pp. 131–134.

[399] SMS vol. 2, p. 57.

Управлението на аглабидите в Сицилия е тясно свързано с провежданата от тях политика в Централното Средиземноморие. През август 846 г. те обсаждат Рим. Резултат от походите им в Италия е създаването на емирати в Таранто (846 г.) и Бари (847 г.). Изворите засвидетелстват множество набези и грабежи, отвличане на население в робство, извършени по крайбрежията на Италия и съседните острови. Тези действия поддържат напрежението в региона и са израз на завоевателните стремежи в двора на Аглабидите през IX век.

2.1.2. Фатимиди (909–948 г.)

През 909 г. Фатимидите провъзгласяват създаването на нов, независим халифат в Северна Африка и слагат край на управлението на аглабидската династия[400]. Този политически акт намира бързо и пряко отражение в Сицилия. За разлика от Аглабидите, които са сунити, Фатимидите са шиити[401]. Стратегически политически съюзник на Фатимидите в Северна Африка е берберското племе *кутāма*[402]. Съюзът с *кутāма* е отразен в изворите и по отношение на управлението им в Сицилия. Столица на новия халифат става Махдия. През 946 г. центърът на управление е изместен в ал-Мансурия. Основните проблеми, с които Фатимидите се сблъскват при утвърждаването на властта си са неподчинението на част от берберските племена и доктриналните противоречия с местното население, породени от потъпкването на съществуващите в региона юридически норми и традиции от страна на новите управници.

Позицията на Фатимидите спрямо провинция Сицилия е засвидетелствана в обръщение на халифа Абӯ ʿАбд Аллāх ал-Махдӣ към *„хората на остров Сицилия“* от 909 г.[403] В него изрично се набляга на необходимостта от *джихāд* срещу християните. Посланието е изпълнено с обичайните постулати за необходимостта от тържество на исляма, зад които прозира желанието за легитимация и обединение на силите пред лицето на външния враг. Леонард Киарели определя тона на обръщението като „умерен“. Според него това се дължи на факта, че Фатимидите все още нямат контрол върху сунитските войски на острова и търсят начин да ги привлекат на своя страна[404].

---

[400] За генеалогията и историята на Фатимидите Вж. EI^2, vol 2, pp. 850–862.

[401] За принципните позиции на сунитската и шиитската доктрини, Вж. EI^2 vol. 9, pp. 878–881; pp. 420–424.

[402] Вж. EI^2, vol. 5, pp. 540–541.

[403] Текстът на обръщението в оригинал и превод на италиански език в: **Pellitteri**, Antonino. I Fatimiti e la Sicilia (sec. X): materiali per uno studio sulla Sicilia thaghr e terra di gihād con particolare riferimento a fonti ismailite dell'epoca. Palermo: Centra Culturale Al-Farabi, 1997, pp. 46–47.

Началото на фатимидско управление в Сицилия[405] отговаря на заложените в обръщението послания и се характеризира със засилен контрол от Северна Африка. Политическата промяна намира израз в изпращането на нов управител – ибн Абӣ Х̮инзӣр[406] и кадията Исх̮а̄к̣ ибн Абӣ ал-Минха̄л, както и във въвеждането на нов данък (*х̮умс*), който има за цел събиране на една пета от приходите на мюсюлманското население[407]. В съответствие с посочения в обръщението приоритет новият управител предприема походи срещу християните в западната част на острова.

Смяната във властта и въведеният данък са посрещнати с неодобрение от мюсюлманите на острова. Новото управление не е разпознато като законно от местното население. Недоволството намира израз в избухването на мащабно въстание[408] през 912–913 г., оглавено от ибн К̣урхуб. По времето на Аглабидите ибн К̣урхуб е бил управител на Триполи[409]. Не е известно кога се установява в Сицилия, но изглежда действията му срещу Фатимидите намират обществена подкрепа. Нестабилността в управлението довежда до оттеглянето на изпратения управител – ибн Абӣ Х̮инзӣр. В хода на организирания метеж, е убит и чиновникът, натоварен да събира новия данък (*с̣а̄х̮иб ал-х̮умс)*[410]. Търсенето на съюзници подтиква ибн К̣урхуб да установи контакт с Умаййадите в ал-Андалус. Свидетелство за намеренията му се съдържа в хрониката *„Ал-мук̣табис фӣ та̄рӣх̮ ал-Андалус“ („Очерци за историята на ал-Андалус“)* на ибн Х̣айа̄н, където се посочва поддържането на кореспонденция за общи действия на сицилианските и андалуските войски срещу Фатимидите[411].

---

[404] Вж. **Chiarelli**, Leonard. A History of…, p. 73.

[405] Списък на управителите от периода на фатимидския и калбидския период в Сицилия с посочване на историческите извори за тях в: **Takayama**, Hiroshi. The Fatimid and Kalbite Governors in Sicily: 909–1044. *Mediterranean world*. 1992, 13, pp. 21–30; Вж. също: **Bosworth**, Clifford. The new Islamic…, pp. 31–65.

[406] BAS ar., pp. 249–251.

[407] Вж. **Metcalfe**, Alex. The Muslims of.., p. 46. Вж. също глава втора, 2.2.2. Данъчна система.

[408] BAS ar., pp. 168–169. Според Алекс Меткалф, недоволството представлява реакция срещу въведения нов данък и в този смисъл представлява данъчен бунт. Вж. **Metcalfe**, Alex. The Muslims of.., p. 46.

[409] Вж. **Vanoli**, Alesandro. La Sicilia musulmana…, p. 97. Бунтът на ибн К̣урхуб е обстойно анализиран в: **Mandalà**, Giuseppe. Una nueva Fuente…, pp. 343–374.

[410] Озн. *„господар на петте“*, т.е. отговорник по събирането на данъка от една пета върху продукцията.

Пристигането на следващия фатимидски управител от Северна Африка, ʿАлӣ ал-Балаўӣ, не довежда до съществена промяна. Въпреки изпратените допълнителни войски, бунтът на ибн К̣урхуб продължава. За влиянието и позициите на лидера свидетелства организираната от него атака срещу фатимидския флот при остров Малта[412].

Фатимидите успяват да овладеят положението в Сицилия с помощта на отряди съставени от бербери от племето *кутāма*. След шестмесечна обсада, през 917 г. те превземат Палермо. Ибн К̣урхуб е пленен заедно със сина си и кадията ибн Абӣ Минхāл[413]. Тримата са превозени към Африка и са подложени на публична екзекуция.

Нови вълни на изпращане на длъжностни лица към Сицилия са отбелязани в Кеймбриджката хроника под годините 926–927 и 931–932 г. Чиновниците пристигат за да ръководят събирането на данъците[414]. Същевременно бунтовете продължават. Изворите засвидетелстват избухването на нов метеж в град Агридженто, обхванал бързо и западната част от острова[415]. През 947 г. има безредици в столичния град. Те са провокирани от дейността на *банӯ ал-Т̣абарӣ* – племе, което заема високи позиции по време на Аглабидите и според Анлиз Неф търси начин за себеизява в новите политически условия[416].

Представените процеси дават основание началото на фатимидското управление в Сицилия да се определи като нестабилно. В същото време е ясно изразено желанието за промени в управлението и приобщаване на областта към териториите на Фатимидския халифат. Преосмислянето на провежданата политика намира израз в утвърждаването на династията на Калбидите за управляваща в Сицилия.

---

[411] Превод на откъса от извора на испански език в: **Mandalà**, Giuseppe. Una nueva Fuente…, p. 344.

[412] След като подпалили вражеските кораби, бунтовниците отрязали главата, ръцете и краката на фатимидския водач и ги изпратили на халифа. В отговор халифът наредил в пристанището на Сус да се построят военни кораби, на които да пише „отмъстителят“. Вж. **Pellitteri**, Antonino. I Fatimiti e…, p. 49.

[413] Пояснения относно назначението на ибн Абӣ Михāл в: **Mandalà**, Giuseppe. Una nueva Fuente…, p. 358, note. 68.

[414] BAS ar., pp. 169–170.

[415] Въстанието в Агридженто и историческите източници за него са подложени на обстоен анализ от Алекс Меткалф в: **Metcalfe**, Alex. The Muslims of..., pp. 49–53.

[416] **Nef**, Annliese. Islamic Palermo and dār al-islām: Politics, Society and the Economy (from the mid-9th to the mid-11th Century). – In: Annliese **Nef** (ed.) *A Companion to Medieval Palermo. The History of a Mediterranean City from 600 to 1500.* Leiden–Boston: Brill, 2013, p. 47.

Прехвърлянето на управлението над дадена територия на определен род се извършва от Фатимидите и в Северна Африка. През 973 г. центърът на фатимидското управление е изместен в Кайро. Освободеното политическо пространство е заето от местната династия на Зиридите. Както и Калбидите, и тази династия е подчинена на Фатимидите. От началото на XI в. Зиридите започват все по-дейно да се намесват и в сицилианските дела.

2.1.3. Калбиди (948–1052/3)

Родът на Калбидите (*банӯ Калб*) идва на власт в Сицилия през 948 г., когато фатимидският халиф ал-Манс̣ӯр изпраща за управител Х̣асан ибн Алӣ ал-Калбӣ[417]. Макар да управляват самостоятелно, Калбидите са под прекия политически контрол на Фатимидите.

През 40-те години на X в. се провеждат преговори с антифатимидска насоченост между Византия и Умаййадите в ал-Андалус. Те изправят Фатимидите пред опасността да воюват на два фронта и подлагат на външнополитически натиск Сицилия[418]. Като част от Фатимидския халифат островът се включва във военните действия срещу византийските войски в Калабрия и изпраща флот срещу ал-Андалус[419]. Активната подкрепа и постигнатият успех издигат авторитета на Х̣асан ибн ʿАлӣ ал-Калбӣ пред централната власт. След поредица от успешни кампании, през 953 г. той напуска острова, оставяйки властта в ръцете на сина си Ах̣мад. Управлението на Ах̣мад се характеризира с вътрешна стабилност.

По данни на ал-Нуӯайрӣ през 967 г. в Сицилия е изпратен нов *амӣр*, който пристига с поръчението във всяка област (*иқлӣм*) на острова да бъде построен укрепен град с джамия и *минбар*[420] и да бъде насърчено заселването на обезлюделите градове[421]. Строенето на джамии близо век и половина след завладяването на Палермо е разтълкувано от Алекс Меткалф като признак за забавено развитие на религиозните институции извън столицата[422]. Не трябва да се отхвърля вероятността начинанието да има за цел утвърждаване на шиитската религиозна доктрина, изповядвана от Фатимидите. Същите сведения са интерпретирани и като следа за ислямизирането на християнско население[423].

---

[417] Х̣асан ибн Алӣ ал-Калбӣ придобива известност около усилията си по потушаването на въстание в Северна Африка, през 947 г.

[418] Вж. **Brett**, Michael. The Rise of the Fatimids. The World of the Mediterranean and the Middle East in the Fourth Century of the Hijra, Tenth Century CE. Leiden–Boston: Brill, 2001, pp. 239–240.

[419] BAS ar., pp. 261–262.

[420] Издигнато съоръжение в джамията, от което се четат проповедите, Вж. EI^2 vol. 7, pp. 73–80.

[421] BAS ar., p. 441.

[422] **Metcalfe**, Alex. The Muslims of …, p. 56.

Показен израз на предаността на Калбидите към Фатимидите е преименуването на град Таормина (гр. Ταυρομένιον) в Муʿиззиййа, през 962 г., в чест на халифа ал-Муʿизз. Политическата преданост на Калбидите проличава от активното им участие във външни военни действия. Под 977 г. в Барийските летописи е отбелязано опожаряването на град Ория в Апулия от *„агаряните“*, които взели 140 пленници в Сицилия[424]. Най-мащабното начинание датира от юли 982 г., когато при проведените военни действия в Калабрия войските на сицилианския *амӣр* Абӯ ал-Ḳāсим побеждават армията на императора на Свещената римска империя Отон II[425]. През 988 г. е извършено нападение над град Бари и отново в Сицилия са взети пленените *„мъже и жени“*[426].

Управлението на Калбидите остава стабилно до края на века, под ръководството на *амӣр* Йусуф. Поради заболяване през 998 г. той се отдръпва от властта, което поражда противоборство между четиримата му синове. Йусуф посочва за свой наследник Джаʿфар. През 998 г. той получава назначение от Фатимидите в Кайро и е удостоен с почетната титла *„тадж ал-даўла, сайф ал-милла“* (*„корона на държавата, меч на вярата“*)[427]. През 1015 г. друг син на Йусуф – ʿАлӣ се вдига на бунт, привличайки на своя страна бербери и роби. След като потушава въстанието, Джаʿфар, изселва берберите от острова[428] и убива брат си и участвалите в заговора роби. Напрежението избухва отново на 19 май 1019 г., когато е разрушена част от двореца, а Джаʿфар е свален от власт и убит от брат си Аḥмад, който поема управлението в ръцете си.

На базата на широк кръг от извори Алекс Меткалф изказва предположението, че кризисните явления от началото на XI в. са причинени от притока на емигранти от Северна Африка, а също и от несполучливите реформи и извънредните разходи за разширяването на Палермо и благоустройствени начинания.

---

[423] Въпросът е разгледан подробно в параграф 3.2. Религиозната среда – отношенията между мюсюлмани и християни.

[424] Annales Barenses, 81.

[425] **Metcalfe**, Alex. The Muslims of…, p. 72.

[426] Annales Barenses, 90.

[427] Сведенията са на ал-Нуўайрӣ, Вж. BAS ar., p. 443; **Bramoullé**, David. La Sicile dans la Méditerranée fatimide. (Xe-XIe siècle). – In: *Les dynamiques de l'islamisation en Méditerranée centrale et en Sicile : nouvelles propositions et découvertes récente.* (**eds.** Annliese **Nef**; Fabiola **Ardizzone)**. Rome: École Française de Rome, 2014, p. 31.

[428] Позовавайки се на изворови свидетелства за присъствието на бербери в Сицилия и след 1015 г., Алекс Меткалф изказва предположение, че са били изселени само берберите, участващи във войската, т.е. подразделенията на племето кутāма, Вж. **Metcalfe**, Alex. The Muslims of…, pp. 70–77.

През 20-те години на XI в. Византия отново насочва вниманието си към Сицилия. В Барийските летописи е отбелязано събирането на войска от *„руси, вандали, турци, българи, власи, македонци и други“* с цел отвоюването на острова[429]. Поради допуснати грешки при подготовката на похода и най-вече заради смъртта на император Василий II тези планове остават неосъществени.

Нови свидетелства за напрежение сред мюсюлманската общност откриваме в изворите през 30-те години на XI век. По данни на ибн ал-Ат̱ӣр и ал-Нуўайрӣ през този период е налице недоволство на *„хората от Сицилия“* срещу *„хората от Ифрӣк̣иййа“*. Свидетелство за кризата в управлението е опитът на част от отцепниците около 1035 г. да привлекат като съюзник Византия[430]. Остава неясно дали има връзка между този опит за съюзяване и мащабното византийското настъпление от 1038–1043 г.[431]

Офанзивата срещу арабите в Сицилия е поверена на прочутия византийски военачалник Георги Маниак[432]. След като организира разнородната си войска в Южна Италия, през лятото на 1038 г. той се прехвърля на острова. Действията на византийската армия са бързи и успешни. Завзети са поредица от градовете в източната част на Сицилия. След отзоваването на Маниак и края на кампанията, обаче, мюсюлманите си връщат властта над тях.

От 30-те години на XI век изворите засвидетелстват административна разпокъсаност на острова. Контролът над градовете Мадзара, Трапани, Шака и Марсала се държи от ибн Манкӯт. Кастроджовани, Кастроново и Агридженто са управлявани от ибн Х̣аммӯд, а Сиракуза и Ното са под контрола на ибн ал- Т̱умна, който впоследствие присъединява и град Катания към владенията си[433]. Говорейки за политическата раздробеност, ал-Нуўайрӣ използва термина *„т̣а̄ʾифа“* (група, фракция). С този термин се обозначават религиозни групи и хора, отклоняващи се от утвърдените принципи в религията[434]. За конкретните процеси, обаче в историческата наука е утвърдено схващането, че става въпрос за борба за власт, а не за противоречия с догматичен характер. Подобни политически процеси в същото време протичат и в ал-Андалус[435]. От средата на века борбата за надмощие между местните водачи в Сицилия се задълбочава.

---

[429] Annales Barensses 17.

[430] **Vanoli**, Alesandro. La Sicilia musulmana…, p. 184.

[431] Основание за подобно предположение дават сведенията на Йоан Скилица, Вж. **Metcalfe**, Alex. The Muslims of..., p. 81.

[432] Вж. Malaterra, I:7, както и: Lauritzen, Frederick. Achilles at the battle of Ostrovo George Maniakes and the reception of the Iliad. – In: Byzantinoslavica 72 (2014), pp. 171–173.

[433] **Nef**, Annliese. Islamic Palermo and…, p. 49.

[434] Вж. EI^2 vol. 10, pp. 117–118.

[435] Вж. **Franco-Sánchez**, Francisco. Geographical and historical framework…, p. 41.

2.1.4. Смутните времена и настъплението на норманите (1053–1091 г.)[436]

Упадъкът на централизираното управление в Сицилия води до нарастване на общественото напрежение. Нестабилната политическа и икономическа обстановка и проблемите в търговските връзки между Африка и Сицилия са отразени в част от писмата от Каирската гениза[437]. През 1053 г. умира последният калбидски управител – Ḥасан ал-Самсам. Сведенията за този период са хаотични и разпокъсани.

Вътрешните борби стават предпоставка за появата на външни врагове. Изворите са категорични, че настъплението на норманите към Сицилия от 1061 г. е провокирано от желание за съюзни действия с тях от страна на един от арабските водачи – ибн ал-Ṯумна[438].

Завоюването на Сицилия от норманите протича в периода 1061–1091 г. Настъплението се води от братята Робер Гискар и Роже от рода Отвил[439]. Изпращането на пратеници и преговорите се налагат като практика при предаването на градовете от арабите на норманите[440]. Известни са редица случаи, в които градското население се събира, за да реши какво да предприеме. В някои от тях условията за предаването на съответния град се поставят от самото население. Обикновено тези условия са свързани с гарантиране на живота и имуществото и възможността хората да продължат да се управляват според своите закони.

Две са основните полеви сражения между норманите и арабите, отразени в изворите – битката при Черами (1063 г.), известна с преданието, че на страната на норманите в нея участва Свети Георги,[441] и сражението при Мизилмери (1068 г.)[442]. И двете сражения приключват с победа на норманите. Ключово събитие в историята на настъплението им е завладяването на Палермо на 10 януари 1072 г. Градът пада в ръцете на завоевателите след петмесечна обсада[443].

---

[436] В научните съчинения последният период от арабското управление в Сицилия се поделя на допълнително на „гражданска война“ (40-те години на XI век – 1061 г.) и норманско настъпление (1061–1091)“. Тъй като целта е проследяването на общите тенденции, тук се възприема приложеното от Джеръми Джоунс обозначение на периода. Вж. **Johns**, Jeremy. Arabic Sources for…, pp. 341–343.

[437] Вж. 3.3.3. Арабска Сицилия през погледа на евреите.

[438] **Malaterra**, II:1.

[439] За произхода на норманските братя, Вж. **Malaterra**, I:4.

[440] Пак там, II:20.

[441] Пак там, II:33.

[442] Вж. **Владимирова**, Десислава. Посланието на победителите в битката при Мизилмери (1068 г.) според хрониката на Гофредо Малатера. В: Сборник с доклади от Докторантски и постдокторантски четения на Исторически факултет 2012 г. ИФ-94. София, 2014, с. 46–52.

[443] Вж. описанието в: **Guillelmus Apuliensis**, Lib. 3.

Сред главните проблеми, свързани с превземането на столицата, се откроява въпросът за характера на нейното управление в това време. Писмата от Каирската гениза свидетелстват, че по време на размириците преди норманското завоюване градът е управляван от съвет (*шӯра̄*)[444]. Същевременно, активна роля в политическия живот в Палермо през този период играе Абӯ ʿАбдалла̄х Мух̣аммад ибн ʿАбд ал-Рах̣ма̄н ал-С̣а̄ʾиг̮ ал-Ба̄ʿбаʿ ал-Андалусӣ, назоваван в изворите ибн ал-Ба̄ʿбаʿ[445]. Той се появява на историческата сцена като платежоспособен търговец, който поддържа връзки с евреи, търгуващи в Сицилия, Северна Африка и Египет. Съществуват сведения за напрегнати отношения между него и Тамӣм – зиридския управител в Африка. Към 1063 г. Тамӣм изпраща в Сицилия армия, начело със синовете си – Аййӯб и ʿАлӣ. Те оглавяват действията срещу норманите, но не отбелязват успех на бойното поле. В края на 60-те години на XI век ибн ал-Баʿбаʿ постига политическо надмощие. През 1069 г. той е споменат като *„султ̣а̄н на Палермо“*, какъвто остава до завладяването на града от норманите през 1072 г., когато е убит[446]. Като управител той извършва и административни назначения[447]. Не е изяснен въпросът за ролята му при обсадата и превземането на Палермо от норманите. Съществува версия, че той предава града в ръцете им, но според хрониката на Малатера жителите на града вземат решение да отстъпят, като поставят на норманите условие да продължат да се управляват от своите закони[448].

Влизането на норманите в Палермо символично слага край на мюсюлманското управление в Сицилия, но съпротивата в отделни райони продължава. През лятото на 1072 г. в Палермо е учредена норманска администрация, която заимства елементи от съществуващите арабски административни служби. Назначен е наместник на норманите, който носи титлата емир, но е грък по произход[449]. По време на военните действия в Сицилия и непосредствено след края им братът на Робер Гискар, граф Роже, разпределя новите владения между рицарите, които вземат участие във военните действия[450].

---

[444] Вж. 2.2.3. Съветът на старейшините (*„ал- шӯра̄“*).

[445] Документите, в които се съдържа сведения за ибн ал-Баʿбаʿ, са публикувани в: **Simonsohn**, Šelomō. The Jews in Sicily…, pp. 176–177; 206–209; 224–229; 256–261; 296–298; 324–327; 356–360; 375–381.

[446] Вж. Simonsohn, Šelomō. The Jews in Sicily…, p. 22.

[447] Вж. параграф 2.3. Общественият живот на немюсюлманите.

[448] **Malaterra**, II:55.

[449] Вж. **Guillelmus** Apuliensis, Lib. 3.

[450] **Johns**, Jeremy, **Metcalfe**, Alex, The Mystery at Chùrchuro: Conspiracy or Incompetence in Twelfth-Cetury Sicily?. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol. 62, No. 2 (1999), p. 226.

Установяването на отношения между завоеватели и завоювани е съпътствано от създаването на смесени нормано-арабски административни структури. Джеръми Джоунс изказва предположението, че арабски служители са прикрепени към норманите за написване на договорите за предаване и съставяне на данъчни регистри[451]. По своята същност норманското управление носи белезите на християнския цивилизационен модел. Мюсюлманите и евреите, които остават на острова, попадат в положението на подчинени религиозни групи. Подобно на статута *д̱иммӣ*, мюсюлманите придобиват статут на *муделжан*[452], който им позволява да продължат да живеят в християнските територии в замяна на заплащането на данък, равнозначен на данъка *джизйа*.

2.2. Методи на управление и организация на обществения живот

2.2.1. Съдебна система

Миграциите на хора от и към Сицилия, в хода на завоюването на острова от арабите, довеждат до промени в демографската картина. В резултат от това в края на IX век населението, изповядващо исляма, става преобладаващо. Съсредоточаването на контрола върху острова в ръцете на мюсюлманите е съпътствано от създаването на управленски и обществени органи по възприетите в останалите ислямски земи модели.

По време на завладяването на Сицилия ислямските правни норми все още са в етап на кодификация и систематизиране. Основни правни източници в исляма са *Коранът* и *сунната* – преданията за думите, делата и мълчаливото одобрение на пророка Мух̣аммад[453]. Окончателният текст на Корана е утвърден от халифа ‘Ут̱ма̄н през 650 г., но сунната продължава да се допълва с *хадиси* и през периода IX–XI век.

Методите на работа на ислямските юристи са пряко свързани с юридическата школа (ар. *мад̱хаб*, мн.ч. *мад̱а̄хиб* – път, направление), към която изразяват предпочитание. Главните школи са четири и носят имената на своите основатели: Абӯ Х̣анӣфа (поч. 767 г.); Ма̄лик ибн Анас (поч. 795 г.), Мух̣аммад ал-Ша̄фи‘ӣ (поч. 819 г.) и Ах̣мад ибн Х̣анбал (поч. 855 г.). Техните последователи са наричани съответно: *ханафити*, *маликити*, *ша-*

---

[451] **Johns**, Jeremy, Arabic Administration in..., p. 39.

[452] Вж. EI^{2}, vol. 7, p. 286.

[453] Въпросът е подобно разгледан в: **Пеев**, Йордан. История и философия на една религия. Ислямът – минало и настояще. София: Наука и изкуство. 1985 с. 23–36.

фиити и *ханбалити*[454]. Четирите школи признават Корана и сунната за основни законодателни източници, но се отличават в подходите си към отделни техни части, придавайки им определено юридическо или богословско значение. Като „най-гъвкави“ са определяни теориите на Абӯ Ḥанӣфа, според които съдебните заключения трябва да отчитат местните традиции и да носят полза за общността. Друга особеност на ханафитския подход е разбирането, че личното мнение на юриста може също да служи като правен източник. На противоположни позиции стоят ханбалитите, които препоръчват строго придържане към кораничния текст и осъждат всякакви опити за самостоятелно тълкуване. Характерно за маликитската школа, е че отдава водещо значение на хадисите. Разбиранията на Муḥаммад ал-Шāфи῾ӣ представляват средна линия между ханафити и маликити, поставяйки ударението както върху хадисите, така и върху личното мнение[455].

В основата на съдебната администрация стои длъжността на съдията (ар. *ḳāḏī)*[456]. Той следи за спазването на правните норми, постановени от Корана и сунната, и разполага с правото да налага наказания при установено нарушение. Тясната взаимовръзка между религията, правните тълкувания и живота в уммата[457] е причина за високата обществена отговорност на съдиите. Други функции, които те изпълняват, са преподаването на богословско-юридически дисциплини, участието в юридически спорове, заемането на позиция по общественозначими въпроси.

Преобладаващата правна школа се определя от управляващите династии в отделните провинции на Халифата. При смяна във властта нерядко се наблюдава преориентиране в предпочитания правен подход в съответствие с нагласите на новия владетел.

В Северна Африка в началото на IX век привърженици намират маликитската и ханафитската правни школи. Това „съжителство“ довежда до положението в столицата на Аглабидите да бъдат назначавани двама кадии. В навечерието на настъплението срещу Сицилия кадии в Кайруан са едновременно Абӯ Муḥриз (кадия на Кайруан в периода 806–829 г.), подкрепящ ханафизма, и Асад ибн ал-Фурāт (кадия на Кайруан в периода

---

[454] За четирите правни школи, Вж. съответно: ханафити – EI^2 vol. 3., pp. 162–164; маликити – EI^2 vol. 6, pp. 279–283; шафиити – EI^2 vol. 9, pp. 185–189; ханбалити – EI^2 vol. 158–162.

[455] Вж. **Пеев**, Йордан. Религиозно-политически течения в съвременния ислям. Дисертация са присъждане на научната степен „Доктор на историческите науки“, София: 1994 г., с. 35.

[456] Обзор върху произхода и еволюцията на ислямската съдебна система и съдебната уредба в Магриба в: **De Luca** Maria Amalia. Giudici e giuristi…, pp. 7–47. Вж. също: EI^2, vol. 4, pp. 373–375.

[457] Вж. EI^2 vol. 10, pp. 859–863.

818/819–827), привърженик на маликитската школа[458] и първи военачалник на мюсюлманските войски при нахлуването им на острова[459].

Маликизмът засилва влиянието си във владенията на Аглабидите, след като през 848 г. кадия на Кайруан става известният ислямски юрист Сах̣нӯн ибн Саʿӣд (поч. 240/855). Показателен за силните позиции на тази правна школа е фактът, че тя запазва влиянието си и при управлението на Ибра̄хӣм II (875–902 г.), който е известен с предпочитанията си към радикалните съдебни мерки и ханафитската школа.

Със създаването на Фатимидския халифат през 909 г. използваният правен подход в Северна Африка се изменя[460]. Редом с маликитските, приложение започват да намират и правните интерпретации на ханафитите и шафиитите[461], а на преден план излизат юристите, отстояващи шиитската религиозна доктрина.

Сведения за личности, взели участие в юридическия живот на Сицилия, се съдържат в биографичните сборници *„Т̣абак̣а̄т ʿулама̄ʾ Ифрӣк̣иййа ӯа-Тӯнис“* на Абӯ ал-ʿАраб, *„Рийа̄д̣ ал-Нуфӯс“* на ʿАбд Алла̄х Ма̄ликӣ, *„Т̣абак̣а̄т ʿулама̄ʾ Ифрӣк̣иййа“* на ал-Х̮ушанӣ[462]. Сборниците са подробно изследвани от Мария Амалия Де Лука, Уилям Гранара и Джузепе Мандала̀. Изследователите обобщават информацията от всички налични извори и изготвят списъци с имената на сицилианските юристи[463].

През аглабидския период на острова са изпращани кадии, които са ученици и последователи на Сах̣нӯн. В резултат от това основната част от посочените в изворите юристи са и привърженици на маликитската правна школа[464]. Задълженията на изпращаните от Северна Африка съдии включват осъждане и помилване на подсъдими и сключването на договори.

---

[458] И двамата са обект на противоречиви оценки, по отношение на принадлежността си към съответната правна школа. Вж. **Mandalà**, Giuseppe. Political Martyrdom and Religious Censorship in Islamic Sicily: a Case Study During the Age. *Al-Qanṭara*. 2014, 35(1), p. 168.

[459] Ролята на Асад за настъплението в Сицилия беше разгледана в: 1.4.1. Войската и военачалниците на мюсюлманите.

[460] **Poonawala**, Ismail. Al-Qādī al-Nu‘mān and Isma‘ili Jurisprudence. – In: Mediaeval Isma‘ili History and Thought. Farhad **Daftary** (ed.). Cambridge University Press, 2001, pp. 117–143.

[461] Вж. **Fyzee**, Asaf. Aspects of Fatimid Law. *Studia Islamica*, No. 31 (1970), pp. 81–91.

[462] Всички извори за съдиите и съдебна система в Сицилия са обобщени в: **De Luca** Maria Amalia. Giudici e giuristi…, p. 50; **Granara**, William. Islamic Education and ..., pp. 162–167; **Chiarelli**, A History of…, pp. 290–296, **Mandalà**, Giuseppe. Political Martyrdom and…, pp. 151–186.

[463] Най-подробен е списъкът на Де Лука. Вж. съответно: **De Luca** Maria Amalia. Giudici e giuristi…, pp. 51–85; **Granara**, William. Islamic Education and ..., pp. 163–164; **Mandalà**, Giuseppe. Political Martyrdom and…, pp. 175–179.

[464] **Granara**, William. Islamic Education and ..., p. 151.

Пример за намеса и влияние върху съдебната администрация в Сицилия от страна на централната власт се съдържат в *„Кита̄б ал-миха̣н“* на Абӯ ал-ʿАраб Муха̣ммад ал-Тамӣмӣ. Отразен е случаят на ибн ал-Маджжа̄нӣ, който е главен кадия в провинцията, но при управлението на Ибра̄хӣм II е хвърлен в затвора и измъчван чрез бичуване[465]. Мотивите за отстраняването на кадията не са известни. От описанието става ясно единствено, че постът е поверен на друг юрист.

От *„Рийа̄д̣ ал-Нуфӯс“* научаваме, че при пристигането си в Сицилия съдиите получават жилище. За да се изтъкне скромността на юриста Абӯ ʿАмр Маймӯн (поч. 928 г.), в биографичния сборник се предават думите на сицилианец, според когото:

> Когато Абӯ ʿАмр Маймӯн пристигна в Сицилия, ние му казахме: *„Това е къщата на кадията, влез!“* Той отговори: *„Тя е толкова голяма, как бих могъл да остана тук?“*. След това отседна в една скромна малка къща, в която черната слугиня (която пристига със съдията от Африка – б.м.) се посвети на преденето на вълна. Тя продаваше вълната и даваше каквото спечели на своя господар. Когато някой почукаше на вратата, тя излизаше и казваше: *„Чакайте кадията да дойде“*[466].

Темата за имотното положение на юристите е застъпена и в описанието на ибн Ха̣ўк̣ал от 973 г. От текста му става ясно, че в Палермо юристът и нотариус (*ал-к̣афс̣ӣ ал-фак̣ӣх ал-ўат̱а̄ʿк̣ӣ*) Абӯ Муха̣ммад ʿАбд ал-Ўа̄х̣ид ибн Муха̣ммад има къща и собствена джамия до нея. В близост до тях са къщата и джамията на неговия син. Според ибн Ха̣ўк̣ал втората джамия е построена само за престиж, за да бъде известна като *„джамията на юриста, който е син на юрист“* (*„масджид ал-фак̣ӣх ибн ал-фак̣ӣх“*)[467].

Във времето, в което географът посещава Палермо, главен съдия (*„началник на кадиите им“*)[468] е ʿУт̱ма̄н ибн ал-Х̱арра̄з. Той е сред малкото жители на острова, за които ибн Ха̣ўк̣ал се изказва положително. По думите на географа, кадията е богобоязлив човек (*ўариʿ*), който се доверява само на честни хора и отсъжда при наличие на доказателства. Вероятно тук се имат предвид методите му на работа като съдия, тъй като в текста следва разказ за конкретен съдебен случай, в който жена предявява претенции за собственост върху къща. ʿУт̱ма̄н ибн ал-Х̱арра̄з два пъти отхвърля иска ѝ с мотива, че са нужни доказателства. Тя посочва като свидетел учител, на когото предварително е платила подкуп, и кадията удостоверява правото ѝ на собственост върху имота[469].

---

[465] Вж. 2.2.7. Затвори.

[466] Цит по: **Mandalà**, Giuseppe. Political Martyrdom and …, pp. 222–223.

[467] **Kramers**, H. J. (ed.) Opus geographicum…, p. 121.

[468] Пак там, с. 124.

По отношение на господстващата правна школа в Сицилия през двата века ислямско управление съвременните учени изказват различни мнения. Според Алесандро Ваноли по време на аглабидсткото управление маликизмът на острова набира такива подкрепа и скорост, че решително се изправя срещу политическите и религиозни промени в лицето на фатимидската власт[470]. В по-умерен тон Джузепе Мандалà отбелязва, че изворите за съдебната система в Сицилия са съставени и разпространявани в маликитска среда[471], а това е съпътствано от възможността те да са информационно ограничени и идеологически оцветени.

Присъствието на юристи-ханафити в Сицилия е оскъдно засвидетелствано в изворите. При отстояването на тази теза изследователите обикновено цитират твърдението на географа ал-Муḳаддасӣ от втората половина на X в., че *„повечето сицилианци са последователи на юридическата школа на Абӯ Ḥанӣфа“*[472].

В действителност Фатимидите проявяват желание за преустройства в съдебната система в Сицилия. Под 960/1 г. в Кеймбриджката хроника е отбелязано, че знатни сицилианци са взети в Африка, за да бъдат въведени в школата (*„мад̱хаб“*) на имāма-халиф[473]. Същевременно влиянието на малкизма продължава да се поддържа от установените традиции[474].

Според ибн Ḥаўḳал хората в Сицилия смятат за най-знатни юристите и чиновниците (*муḥаṣṣилӯн*), които тълкуват писанията, отговарят за позволеното и забраненото, издават становища и проверяват истинността на доказателствата[475].

Сунизмът на острова не изчезва с идването на власт на Фатимидите. Рязка и мащабна промяна в чиновническия апарат би трябвало да отекне в общественото мнение. Ибн Ḥаўḳал не долавя следа от неодобрение към юристите, но пък отбелязва негативно отношение на учените към управителите: *„коментират поведението на владетеля (ал-султāн) и решенията му (их̱тийāрāт), злословят за грешките му и прибавят достойнствата*

---

[469] **Kramers**, H. J. (ed.) Opus geographicum…, p. 125. Същият случай е разгледан в друг контекст в: 2.2.6. Училища.

[470] **Vanoli**, Alesandro. La Sicilia musulmana…, p. 92.

[471] **Mandalà**, Giuseppe. Political Martyrdom and…, p. 170.

[472] **La Sicilia** nelle geografie arabe del medioevo. A cura di Carlo **Ruta**. Messina: Edi. bi.si. 2007, p. 36.

[473] BAS ar., p. 175.

[474] Вж. **Mandalà**, Giuseppe. Political Martyrdom and…, pp. 169–170.

[475] **Kramers**, H. J. (ed.) Opus geographicum…, pp. 126–127. Доказателство за силните позиции на маликизма изследователите виждат и в оформлението на Корана от Палермо, Вж. 3.7. Културно-историческо наследство от арабския период в Сицилия.

му към недостатъците“[476]. Сведенията, които географът дава, могат да се възприемат като доказателство за противоречия между шиитските управители и просветената прослойка от местните сунити.

Кадийските назначения са съществен елемент от политиката на Северна Африка спрямо Сицилия. Стремежът към контрол е видим в изворите за периода IX–X в. След издигането на Зиридите като наместници на Фатимидите политическата връзка с Африка става символична. В изворите не се отбелязва пристигането на нови юристи през XI в. Всеобщата криза, която обхваща острова, вероятно се отразява и на съдебната система, но този процес не може да се проследи.

Разгледаните сведения се съсредоточават около съдебната администрация в столичния град – Палермо. Не е известно съществуването на мюсюлмански съдилища в други населени места на острова. От една страна, като значима част от управлението на острова съдебната администрация трябва да спазва и прилага нормите, установени в метрополията. От друга – съвместяването на правни подходи не е прецедент за ислямския свят и такава възможност би могла да се разглежда и по отношение на Сицилия. Проблемът с изследването на съдебната администрация идва от факта, че източниците посочват имена на юристи, без да обръщат внимание на методите им на работа и служебните ангажименти, които те изпълняват на острова.

2.2.2. Данъчна система

Класическите средновековни ислямски данъци са *ʿушр* (десятък върху продукцията), *х̮арāдж* (поземлен налог) и *джизйа* (поголовен данък, с който е обложено немюсюлманското население)[477]. В средновековните извори фискалната администрация се обозначава с общия термин *дийўāн*[478]. Първите сведения за съществуването на *дийўāн* в Северна Африка се съдържат в *„История на александрийските патриарси“* и се отнасят до събирането на данъци в Египет, през 644–656 г.[479] Облагането на местното население с данъци става непосредствено след завоюването му[480]. Първата данъчна административна структура – *дийўāн ал-х̮арāдж,* е създадена още по време на Умаййадите в Сирия. С увеличаването на териториите, които са под контрола на мюсюлманите, данъчната система се усъвършенства, а за нуждите ѝ се създават специализирани служби[481].

---

[476] Вж. **Kramers**, H. J. (ed.) Opus geographicum…, pp. 126.

[477] **Johns**, Jeremy, Arabic Administration in…, p. 13.

[478] Озн. *„регистър“*, мн.ч. *„даўāўӣн“*.

[479] Пак там, с. 327.

[480] Ибн ʿАбд ал-Х̮акам многократно потвърждава, че ʿАмр ибн ал-ʿАс̣ обложил населението на Египет с *х̮арāдж* в размер от два динара. Вж. **Ibn ʿAbd al-Ḫakam**, Kitāb futuḥ misr…, p. 82.

Практиките, установени в хода на арабската експанзия през VII–VIII век са пренесени и на остров Сицилия. Макар данъчната политика на Аглабидите в Африка и на острова да не е добре документирана, е известно, че в Сицилия събирането на данъци започва още през първата година от мюсюлманското настъпление. Според хрониката на ибн ал-Ат̱ӣр, Асад ибн ал-Фурāт се договаря за мир с част от християнското население, в резултат от което християните започват да изплащат *джизйа*[482].

Съществуват и материални доказателства за заплащането на данъка *джизйа* в Сицилия при управлението на Аглабидите. При разкопки в района на планината Милена са открити оловни печати[483], датиращи от периода 856–907 г. Според Мария Амалия Де Лука и Пол Балог печатите са използвани за удостоверяване на заплатен данък *джизйа* от немюсюлманите[484]. Големината, разпределението и стилът на надписите върху печатите са различни, но съдържанието следва установен модел – от едната страна на печата е изсечен надписа *„По заповед на емир […]“*, а от другата – *„в година […]“*. В част от случаите на печатите има и декоративен елемент[485]. При проучванията са открити печати от времето на аглабидските управители в Северна Африка – Зийāдат Аллāх II (863–864 г.) и Ибрāхӣм II (874–902 г.). Оловните печати от района на Милена са важно свидетелство за този ранен период от арабското управление.

Джеръми Джоунс установява три подвида на данъка *джизйа* в Сицилия през ислямския период: индивидуално данъчно облагане, поземлен и колективен налог[486]. Колективно облагане е засвидетелствано в периода на завоюването на острова в случаите, при които завареното население се договаря със завоевателите за мир. Другите разновидности на налога се отнасят за населението със статут *д̱иммӣ* при покоряване „без“ и „със“ съпротива. Първите заплащат поголовен данък, като запазват напълно поземлената си собственост, а вторите са обложени с *джизйа ʿалā ал-ард̣* (джизйа върху земята), без да имат право на собственост върху нея[487].

---

[481] Вж. EI^{2} vol. 2, pp. 232–337.

[482] BAS, ar., p. 222.

[483] Алекс Меткалф ги нарича *„джизйа печати“*, **Metcalfe**, Alex. The Muslims of ..., p. 34, употребата им е разгледана още в: **Johns**, Jeremy, Arabic Administration in…, p. 27.

[484] **De Luca**, Maria Amalia. Sicilia Aghlabita: Nuove…, p. 294–295.

[485] Пак там, с. 289.

[486] **Johns**, Jeremy, Arabic Administration in…, p. 26.

[487] Сведения за разновидностите дава ал-Дāӯдӣ. Тук е използван техният разбор, направен от Джеръми Джоунс. **Johns**, Jeremy, Arabic Administration in…, p. 27.

Заплащането на *джизӣа* от юдейското население, което също влиза в категорията *д̱иммӣ,* е засвидетелствано в някои от писмата от Каирската гениза. През 1020 г. сицилиански евреин се жалва от облагането на юдеите *„в последните години“* с допълнителна сума (*„ ʻона̄шӣм“*)[488] от $4^{1/3}$ тарѝ към редовния данък *джизӣа*, възлизащ на 13 тарѝ[489]. По-ранни сведения за данъчното облагане на евреите липсва.

След идването на власт на Фатимидите в Сицилия е въведен нов данък – *х̱умс.* Той целѝ събирането на една пета от приходите на мюсюлманското население[490]. За въвеждането и контрола по събирането на данъка на острова пристига специално назначено длъжностно лице – *с̣а̄х̣иб ал-х̱умс* (*господар на пѐтата*)[491]. Данъкът е посрещнат с неодобрение от местното население и чиновникът е убит.

Нови данъчни начинания на фатимидския двор са отбелязани в Кеймбриджката хроника под годините 926–927 и 931–932 г. В хрониката се посочва, че на острова пристигат чиновници, които да контролират събирането на данъците[492]. Сведения за фискалната администрация в Сицилия през първата половина на X век дава и ибн ал-Ат̱ӣр. Той отбелязва наличието на *„ас̣х̣а̄б ал-даӯа̄ӯӣн“* – „началници на данъчните регистри“ през 947–948 г.[493]

Важни сведения за данъчната система дава географът ибн Х̣аӯк̣ал. По време на посещението му (973 г.) в Сицилия се събират: „една пета (*х̱умс*), данъци върху продукцията (*мустаг̮алла̄т*), данък върху печалбата (*ма̄л ал-лат̣афа*), поголовен данък за чужденците (*ал-джаӯа̄ла̄ ал-марсӯма ʿала̄ ал-джама̄джим*), морски такси (*ма̄л ал-бах̣р*), данъците, изисквани всяка година от хората в Калабрия, риболовни такси (*к̣аба̄ла ал-с̣айд*), общи такси (*джамʿ ал-мура̄фик̣*)“[494].

Търговците в Сицилия са облагани с *ʿушр* (десятък) върху внасяните стоки[495]. Освен цитирания случай със съществуването на завишени данъци, писмата от Каирската гениза съдържат и оплаквания от високите такси, които евреите са принудени да плащат в Сицилия[496]. Високите налози са причина еврейски търговци да потърсят съдействие от водач (*парнāс*) на еврейската общност във Фустат, който успява да им издейства халифски сиджил, да не бъдат облагани с *ʻушр* в Сицилия[497].

---

[488] Моше Гил превежда термина като „наказания“ **Gil**, Moshe. Jews in Islamic…, p. 572.

[489] **Simonsohn**, Shlomo. The Jews in Sicily…, pp. 39–40 Названието *„тарѝ“* през този период се използва като синоним на четвърт динарите (*руба̄ʿӣ*). Етимологията на думата (*„свеж“*, *„нов“*) насочва Моше Гил към предположението, че става въпрос за нова монетна емисия: **Gil**, Moshe. Jews in Islamic…, p. 570.

[490] Вж. **Metcalfe**, Alex. The Muslims of.., p. 46.

[491] Т.е. отговорник по събирането на данъка една пета върху продукцията.

[492] BAS ar., pp. 169–170.

[493] Пак там, 258.

[494] **Kramers**, H. J. (ed.) Opus geographicum…, p. 130.

[495] Вж. **Mandalà,** Giuseppe**.** The Jews of Palermo…, p. 441.

[496] Всички запазени оплаквания от са описани в: **Gil**, Moshe. Jews in Islamic…, pp. 572–574; Вж. също **Metcalfe**, Alex. The Muslims of..., p. 34.

По данни на ал-Нуўайрӣ в началото на XI в. в Сицилия е проведена данъчна реформа, при която се въвежда променливо ниво на десятъка (*ʻушр*) върху продукцията. Алекс Меткалф изказва предположение, че реформата се налага заради набирането на нови войници след изгонването на разбунтувалите се бербери от племето *кутāма* през 1015 г.[498]

Ал-Нуўайрӣ твърди, че в провинцията десятъкът не се събира според практиката в другите ислямски земи, а се изплаща на база волски впряг (*заўдж ал-бак̣ар*)[499]. Тази особеност дава повод да се разглежда възможността за византийско влияние върху ислямската данъчна система в Сицилия. Византийският прототип на данъка се нарича *зеугарион* (ζευγάριον) и обозначава размерите на стопанство, за чиито нужди е достатъчен чифт волове. Сведенията се отнасят до 1019 г. и, ако се възприемат за верни, би следвало да се заключи, че заимстваният елемент в облагането е прилаган през целия период след завоюването на острова. Ал-Нуўайрӣ е късен автор спрямо събитията, други извори, които да съдържат същата информация не са запазени и това прави тезата за византийски заемки в данъчната система трудно доказуема. Същевременно сведенията се намират в противоречие с утвърдените практики и по критерият на несъответствието[500] биха могли да представляват нарочно отразена и случайно запазена особеност. Редно е да се има предвид също, че няколко века по-късно под името „чифт“, същият данък по византийски модел е приложен в данъчното облагане на Османската империя[501].

В писмо на еврейски търговец, датиращо от началото на XI в., се отбелязва слуга (*„г̣улāм“*) на *ҫāх̣иб ал-х̣умс,* който присъствал на търговска сделка с индиго[502]. През XI в. е засвидетелствана длъжността *„ҫāх̣иб ал-дийўāн би-Ҫик̣иллиййа“* (*началник на данъчната администрация в Сицилия*)[503]. Това дава повод на Джеръми Джоунс, да изкаже предположение, че през този период администрацията на острова е съсредоточена в ръцете на една личност[504].

---

[497] **Gil**, Moshe. Jews in Islamic…, p. 572.

[498] **Metcalfe**, Alex. The Muslims of..., p. 76.

[499] BAS ar., p. 443.

[500] Вж. **Павлович**, Павел. Подходи към изучаването…, с. 193–195.

[501] Вж. **Vryonis**, Speros. The Byzantine Legacy and Ottoman Forms. – In: *DOP* 23/24 (1969), p. 277.

[502] **Gil**, Moshe. Jews in Islamic…, pp. 572–573; Текстът на писмото в: **Simonsohn**, Shlomo. The Jews in Sicily…, pp. 23–26.

[503] Вж. **Johns**, Jeremy, Arabic Administration in…, p. 26.

[504] Пак там.

В *„Китāб ал-амӯал“* (*„Книга за финансите“*) на ал-Дāӯӯдӣ се съдържат сведения за съществуването на фискални служби извън столицата на Сицилия. В нея са предадени думите на знатен сицилианец, който разказва, че баща му бил назначен за *ç̣āх̣иб ал-х̣умс* и *амӣн*[505] в Агридженто. Той отговарял за данъчните регистри и за събирането на *х̣арāдж*. Разказвачът отбелязва, че съставените регистри впоследствие били изгорени. Въз основа на този извор Джеръми Джоунс изказва тезата, че през XI в. в Сицилия съществуват местни данъчни служби начело с *амӣн*, разполагащи със собствени регистри[506].

Изворите са категорични, че опити за реформи на данъчната система в Сицилия се провеждат както под ръководството на Фатимидите, така и под това на Калбидите, но срещат неодобрението на местните мюсюлмани. Данъчната политика е може би най-чувствителната част от управлението в провинцията. Опитите за въвеждане на нови налози и провеждането на данъчни реформи стават причина за поредица прояви на недоволство сред местното население[507].

Фискални документи от арабския период в Сицилия не са запазени. Като доказателства за наличието и функционирането на данъчните служби през (IX–XI в.) могат да се разглеждат запазените дву- и триезикови регистри от норманския период[508]. Макар да са изготвени за нуждите на християнското управление, е много вероятно те да стъпват на вече съществуващи традиции и методи на работа на острова.

Наличието на трите основни данъка – *ʿушр*, *х̣арāдж* и *джизӣа* причислява Сицилия към класическия тип данъчна система в ислямските земи. Влиянието на Северна Африка върху данъчното облагане в провинцията е категорично засвидетелствано в изворите. Единственият елемент, който може да се обособи като регионална особеност, са цитираните сведения на ал-Нуӯайрӣ за изплащането на *ʿушр* на база волски впряг.

2.2.3. Съветът на старейшините (*ал-шӯрā*)

Думата *„шӯрā“* означава съвещание и с нея се означава своеобразен консултативен орган в рамките на ислямската общност[509]. Неин еквивалент, съществувал през предислямската епоха, е съветът на старейшините[510]. *Шӯрāта* е въведена като основен метод за вземане на решения още от пророка Муḥаммад[511], а съвещаването между хората се насърчава и в Корана[512]. Съчетанието на тези предпоставки превръща *шӯрāта* в меродавен и устойчив колективен орган за вземане на решения.

---

[505] Довереник, лице, на което е поверено нещо (в основния случай от финансово или икономическо естество), администратор. Вж. EI^2, vol. 1, p. 437.

[506] **Johns**, Jeremy, Arabic Administration in…, p. 25.

[507] Данъците са проблемно звено от администрацията през Византийския период. Вж. 1.1. Остров Сицилия под византийско управление (535–827 г.).

[508] Вж. **Johns**, Jeremy, Arabic Administration in…, pp. 31–62.

[509] Приемам бележките на Патриция Кроне, че *шӯрā* означава „съвещание“, а не „съвещателен орган“ и под *„аç̣х̣āб ал-шӯрā“* трябва да се разбират „съветници“, а не „членове на избирателен конклав“, но намирам за завишени очакванията ѝ за пълно на-

След смъртта на Муḥаммад практиката на провеждане на съвещания продължава да се прилага. За първи път най-близките сподвижници на пророка Муḥаммад прибягват към *шӯрā*, когато халифът ʿУмар ибн ал-Ḫаṭāб (упр. 634–644) отказва да определи наследник. След проведените обсъждания сподвижниците се спират на ʿУṯмāн (упр. 644–656 г.)[513]. Терминът се използва и за обозначение на съвещанието, проведено при избора на ʿАли ибн Абӣ Ṭāлиб (упр. 656-661 г.) за наследник на пророка[514]. С разрастването на мюсюлманските владения, съвещателният орган е възприет в новозавладените територии[515].

Хипотезата, че в Сицилия е съществувало събрание на знатните родове, е изказана за първи път през XIX в. от Микеле Амари. Основание за нея дават сведенията в арабските извори за събранията на мюсюлманите при избора на водач[516]. Неин привърженик е и Алекс Меткалф, който я доразвива, като взема под внимание документите от Каирската гениза, споменаващи палермската *шӯрā* през XI век[517].

Данните от изворите сочат, че след прехвърлянето в Сицилия под ръководството на Асад ибн ал-Фурāт решенията се вземат еднолично от него. При следващите управители не се наблюдава съществена промяна. Първият засвидетелстван случай на свикване на съвет се отнася към средата на

пасване на модели, от съвремието към Средновековието. Вж. **Crone**, Patricia. „Shūrā“ as an Elective Institution. – In: *Quaderni di Studi Arabi*, Vol. 19 (2001), p. 6 (note 14).

[510] Вж. **Ka Ka Khel**, N. Muhammad. The Conceptual and Institutional Development of Shura in Early Islam. *Islamic Studies*, Vol. 19, No. 4, (Winter 1980), pp. 271–272.

[511] Вж. **Shafiq**, Muhammad. The Role and Place of Shura in the Islamic Polity. *Islamic Studies*, Vol. 23, No. 4 (Winter 1984), pp. 420–421.

[512] Първото знамение в тази насока гласи: *„Извини ги и моли се за опрощението им, и се съветвай с тях по делата!“* (Коран 3:159). Според второто, най-доброто и вечното (което е при Аллах) е *„и за онези, които откликват на своя Господ и отслужват молитвата, и по делата си се съвещават по между си, и от онова, което сме им дарили за препитание, раздават“* (Коран 4:38).

[513] Вж. **Павлович**, Павел. Концепцията за властта в исляма: формиране и доктринални аспекти. Историческо бъдеще. 1998 (2), с. 43.

[514] **Большаков**, О. Г. История Халифата. Том 3…, с. 23.

[515] За историята и характеристиките на *ал-шӯрā* в ал-Андалус, Вж. **Marin**, Manuela. Šūrà et al-Šūrà dans al-Andalus. *Studia Islamica*, No. 62 (1985), pp. 28–51.

[516] В основния случай изворите отбелязват, че „мюсюлманите се събирали“ (*иджтамʿа ал-муслимӯн*) при избора.

[517] **Metcalfe**, Alex. The Muslims of..., p. 15.

IX в. В хрониката на ибн ал-Аṯӣр се посочва, че „мюсюлманите се събрали“ (*иджтама‘а ал-муслимӯн*), за да изберат управител[518].

Друг извор, който отбелязва съборно вземане на решение, е писмото на монаха Теодосий от 878 г. В него се отбелязва, че за честването на *‘Ӣд ал-Аḍẖā* (Курбан Байрам)[519] мюсюлманите решили да изгорят епископа на Сиракуза, който бил техен пленник[520]. Според Теодосий те имали за цел да го принесат в жертва на демоните си. От разказа става ясно, че монахът присъства на свиканото по случая съвещание (*consilium*). Той цитира изказването на мюсюлманин, участващ в обсъждането:

> О, граждани, нека сложим ръце на християнския епископ за наша сигурност (*pro nostra incolumitate*) и нека отпразнуваме Пасха по-тържествено от всеки друг път, за да успеем в делата си и, убеден съм, ще ни потръгне в тях[521].

След това изказване се намесили най-уважаваните (*honestissimi*) сред населението, които били с бели коси и тоги. Те изразили несъгласие и отбелязали, че няма нужда на този ден да празнуват погребение, след като са получили вече голямата привилегия да разрушат Сиракуза[522].

През същата 878 г. управителят на Сицилия е убит в двореца в Палермо[523]. Според ибн ‘Аḏāрӣ убийството е свързано с династични борби и е организирано от роднини на Ибрāхӣм II. Цитираният от Теодосий мюсюлманин също намеква за необходимостта от сигурност и подобряване на положението. Не е известно дали монахът и епископът са изправени пред съвета преди или след убийството на управителя. От цитираните сведения не може да се заключи също и какви са правомощията и отговорностите на свикания съвет. Думата на старейшините е чута и пленниците са върнати в затвора.

Изворите дават възможност да се удостовери, че практиката на излъчването на управител чрез колективно решение продължава да съществува през X в.[524] Доводи в полза на наличието на *шӯрā* дава ибн ал-Аṯӣр, който посочва, че в средата на десети век водещо място в събранието (*мин аʿӣāн ал-джамāʿа*) заема родът ал-Ṭабарӣ[525].

---

[518] BAS ar., p. 231.

[519] През 878 г. празникът е бил в средата на август.

[520] Теодосий описва, че празника е посветен на Авраам и жертвата, която е готов да даде на Бог. Според монаха мюсюлманите погрешно и неоснователно наричат празника Пасха. В контраст с разказания от Теодосий случай, в Севилия през XII в. затворници са амнистирани по време на мюсюлманските празници Вж. **Ibn ‘Abdun**, (trans. É. **Lévi-Provençal)** Séville musulmane au début du XIIe siècle. Paris: Maisonneuve & Larose, 2001, p. 47.

[521] RIS vol. 1, Part II, pp. 264–265.

[522] Пак там, с. 264.

[523] BAS ar., p. 361.

[524] Пак там, с. 258.

Основен извор за съвещанията е писмо от Каирската гениза, датиращо от 1045 г. В него се отбелязва, че през този период Палермо се управлява от съвет (*„таḫта шӯрā“* – букв. „под съвет“)[526]. Друг източник, който дава сведения в тази насока, е хрониката на ал-Нуӯайрӣ. Историкът посочва, че в последните години преди превземането си от норманите Палермо се управлява от *шуйӯḫ* (старейшини)[527].

Фактът, че терминът *шӯрā* се появява едва в изворите, отнасящи се до XI в., придава на свързаните с него интерпретации несигурен характер. При наличната информация трудно може да се направи извод и за взаимовръзката между събранията, провеждани в Сицилия, и тези – в Северна Африка. Не са известни подробности за принципите на подбор на членовете, нито за методите на работа. Позициите на банӯ ал-Ṭабарӣ сочат, че вероятно в провинцията е усвоен принципът в *шӯрāта* да участват знатните родове.

2.2.4. Монетосечене

На остров Сицилия монетосечене се регистрира от V век пр. Хр. През византийския период, по времето на император Маврикий (упр. 582–602), са създадени монетни дворове в Катания и Сиракуза[528]. На сечените в Сицилия монети присъства абревиатурата на провинцията – „SCL“. Те са част от имперската парична политика и са в обръщение в цялото Средиземноморие. Според Николаус Шиндел и Волфганг Хан, фолис, изсечен в Сиракуза при управлението на император Константин IV Погонат (упр. 668–685), става прототип за арабското монетосечене в Сирия[529]. Авторите изказват предположение, че фолисът е бил донесен заедно с плячката от извършено нападение на острова в края на VII в.[530]

Ислямското монетосечене възниква на базата на византийската и персийската традиции[531]. Основните видове ислямски монети са златни *динари* (4,25 г –по подобие на византийския *солидус*, който е приблизително 4,5 г) и сребърни *дирхами* (2,97 г – техен модел е сребърната византийска *драхма*). Златните и сребърните монети са признати за единна валута, която циркулира в ислямските земи. За всекидневните нужди на мюсюлманите и за търговия със стоки на ниски цени е създадена медната монета *фалс* (мн.ч. *фулӯс*), чийто прототип е византийският *фолис*. Медните монети не са всеобщо възприето разплащателно средство и с тях може да се търгува единствено в рамките на съответната ислямска провинция[532].

---

[525] Пак там, с. 257.

[526] Вж. **Nef**, Annliese. Islamic Palermo and…, p. 49.

[527] BAS ar., p. 498.

[528] **Wolińska**, Teresa. Sycylia w Polityce…, s. 44–45.

[529] **Schindel**, Nikolaus; **Hahn**, Wolfgang. Imitations of Sicilian Folles of Constantine IV from Bilad al-Sham. – In: *Israel Numismatic Journal.* vol. 17 (2009–10) pp. 213–232.

[530] Пак там, с. 226.

[531] **Большаков**, О. Г. История Халифата. Том 2., с. 134 –138.

Вековните традиции в монетосеченето на острова биха могли да се възприемат като фактор, който благоприятства създаването на ислямски монетен двор. Въпреки това пряка връзка между византийското и арабското монетосечене в Сицилия не е установена.

В навечерието на настъплението на острова Аглабидите секат собствени монети в Северна Африка. Монетният двор се намира в столичния град – Кайруан. В него се секат и трите вида монети – динар, дирхам и фалс[533]. На тях аглабидските емири поставят своите имена, но не и тези на халифа в Багдад, което се възприема от изследователите като показател за стремежа им към самостоятелност[534].

Ислямски монети са откривани при разкопки в различни части на Сицилия (Палермо, Агридженто, Калатахамет, Мусомели и др.)[535]. Основната част от тях се съхраняват в Регионалния археологически музей „Антонио Салинас“ в Палермо.

Проучването на ислямската нумизматика на острова започва още през XIX в. Първият значим труд в тази област принадлежи на ориенталиста Бартоломео Лагумина, който прави опис на монетите, съхранявани в Регионалната библиотека в Палермо[536]. Изследвания в същото направление по-късно осъществяват Пол Балог и Мария Амалия Де Лука. Проучванията показват, че през периода IX–XI в. на острова са в обръщение различни по тип и произход монети[537]. Във времето на първия арабски военачалник, Асад ибн ал-Фура̄т (упр. 827–828), сред мюсюлманите в Сицилия са в обръщение монети, сечени в Северна Африка. Около година след смъртта на Асад, при управлението на Мух̣аммад ибн Абӣ ал-Джаўа̄рӣ, започва сеченето на местни ислямски монети. Най-ранната монета е сребърен дирхам от 829 г., открит в град Енна (Кастроджовани). Монетата е с надпис *„Сик̣иллиййа“* (със „сӣн“ вместо със „с̣ад“, т.е. سقلّية вместо صقلّية , както обикновено се изписва името на острова на арабски език)[538]. На нея присъства името на аглабидския емир Зийа̄дат Алла̄х I и това на Мух̣аммад ибн Абӣ ал-Джаўа̄рӣ[539]. За произхода и символиката на монетата се изказват противоречиви мнения, сред които и предположението, че за нуждите на монетосеченето завоевателите са взели със себе си технически средства и специалисти от Африка[540]. Според Пол Балог надписът *„Сик̣иллиййа“* върху монетата указва името на провинцията и е белег за желанието на Аглабидите да присъединят острова[541]. Същото изписване се открива и върху монети от 216 г. (831–832); 217 г. (832–833)[542] и 220 г. (835–836)[543] по хиджра.

---

[532] **Balog**, Paul. La Monetazione della Sicilia Araba e le sue Imitazioni nell'Italia Meridionale. – In: *Gli Arabi in Italia: Cultura, contatti e tradizioni*. Francesco **Gabrieli**; Umberto **Scerrato** (eds.), Milano: Garzanti-Scheiwiller, 1985, p. 611.

[533] **De Luca,** Maria Amalia. L'islamizzazione del sistema monetario in Sicilia nel periodo aghlabita (827–909) : l'apporto del medagliere del museo archeologico a Salinas di Palermo. – In: *Les dynamiques de l'islamisation en Méditerranée centrale et en Sicile: nouvelles propositions et découvertes récente.* (eds. Annliese **Nef**; Fabiola **Ardizzone).** Rome: École Française de Rome, 2014, p. 70.

[534] **Balog**, Paul. La Monetazione della.., p. 611.

[535] Разликите между монетите, сечени по времето на Аглабидите и Фатимнидите и анализ на религиозните формули върху тях са представени в: **Grassi,** Vincenza. Notes on Ideology and Religious Beliefs in the Islamic and Norman Coinages Circulating in Sicily, Simposio Internazionale S. Assemani sulla monetazione Islamica, svoltosi a Trieste dal 29 al 31 agosto 2009) In: *The 2nd Simone Assemani Symposium on Islamic Coins*, edited by B. Callegher and A. D'Ottone, 2010. Trieste, p. 116.

[536] **Lagumina**, Bartolomeo. Catalogo delle monete arabe esistenti nella Biblioteca comunale di Palermo. Palermo: Stabilimemto Tipografico Virzi, 1892.

Създаването на монетен двор би могло да се отнесе към периода скоро след завладяването на Палермо (831 г.). В града се секат златни и сребърни монети[544]. Преобладаващата част от запазените монети са с надпис *„С̣ик̣иллиййа“*. Първите засвидетелствани монети с надпис *„Баларм“* (Палермо) и *„мадӣнат Баларм“* (град Палермо) датират от 230 г. по хиджра (844-5 г.)[545].

През 888-9 аглабидският емир Ибра̄хӣм II предприема парична реформа. В обръщение е въведена нова монетна единица – четвърт динар, известен като *рубā‘ӣ*[546]. Реформата намира отражение и в Сицилия, където също започват да се секат *рубā‘ӣ*. Те остават в активно обръщение през целия арабски период.

---

[537] Вж. **De Luca**, Maria Amalia. La monetazione nella Sicilia Islamica. – In: *Islam in Sicilia. Archeologia dell'Islam in Sicilia.* A cura di Alessandra Bagera. Mazara del Vallo, 2012, pp. 11–17.

[538] За характеристиките ѝ, Вж. **De Luca**, Maria Amalia. Sicilia Aghlabita: Nuove testimonianze numismatiche, (relazione presentata alla Biblioteca Vaticana in occasione del III S. Assemani Symposium on Islamic Coins Roma, 2011). – In: *3rd Simone Assemani Symposium on Islamic Coins*, a cura di B.Callegher and A. D'Ottone, Edizioni Università di Trieste, 2012. Trieste, pp. 300–301.

[539] **Lagumina**, Bartolomeo. Catalogo delle monete…, p. 7.

[540] **Grierson**, Philip; **Travaini**, Lucia (eds.) Medieval European Coinage. vol. 14, Italy with a Catalogue of the Coins in the Fitzwilliam Museum, Cambridge, vol. 14, Italy (III) (South Italy, Sicily, Sardinia). Cambridge: Cambridge univ. press, 1998, p. 74.

[541] **Balog**, Paul. La Monetazione della.., p. 612.

[542] Вж. **De Luca**, Maria Amalia. L'islamizzazione del sistema…, pp. 86–88.

[543] **Lagumina**, Bartolomeo. Catalogo delle monete…, pp. 7–8.

[544] **Grassi**, Vincenza. Notes on Ideology…, p. 115.

[545] **Vanoli**, Alesandro. La Sicilia musulmana..., p. 64, както и в описа на Де Лука: **De Luca**, Maria Amalia. L'islamizzazione del sistema…, pp. 86–88.

След идването на власт на Фатимидите (909 г.) на острова се разпространяват монети с имената на имамите халифи[547]. Изследователите изказват предположение, че тези монети не са сечени в Сицилия, а са внесени от Северна Африка, тъй като фатимидското управление в Африка не се радва на почит от страна на сицилианските араби. Нумизматичните данни отразяват определени политически процеси в провинцията. Така например монетите, сечени от ибн К̣урхуб[548] в периода 913–916 г., потвърждават сведенията за усилена антифатимидска съпротива. В Палермо, ибн К̣урхуб сече златни четвърт динари (*рубā‘ӣ*), поставяйки единствено своето име върху тях[549].

Интерпретация върху *рубā‘ӣте,* сечени от ибн К̣урхуб, прави Микеле Амари. Историкът разглежда сведенията в хрониката на Георгий Кедрин[550] за подписването на мирно споразумение между сицилианския бунтовник и императрица Зоя Карбонопсина, регент на малолетния Константин VII Багренородни, датиращо между 914 и началото на 916 г. Според Амари изпратената от Византия трибуция в размер на двадесет и две хиляди златни *безанта*[551] е използвана като образец при създаването на *рубā‘ӣте* на ибн К̣урхуб[552].

През фатимидското управление оформлението на монетите претърпява промени –декорацията върху тях става по-сложна[553]. Същевременно от обръщение излизат медните монети. Според Пол Балог на тяхно място в паричния оборот навлизат стъклени жетони. Използването на стъклени жетони е засвидетелствано както в Северна Африка, така и в Сицилия[554]. В началото на фатимидското управление за изработването на жетоните се използва прозрачно стъкло, предимно зелено, червено и бледорозово. От края на X в. материалът за жетоните е обогатяван със смес от растителен пигмент, който ги прави по-непрозрачни и позволява по-голямо разнообразие от цветове – синьо, кафяво, червено, бяло и черно[555].

---

[546] Вж. **De Luca**, Maria Amalia. Monete e gettoni di epoca araba e normanna. – In: A.A.V.V., *Agrigento dal Tardo Antico al Medioevo: Campagne di scavo nell'area della necropoli paleocristiana.* (1986–1999), Todi 2007, pp. 352–354.

[547] Шиитската концепция за ръководната роля на *имāма* е разгледана в: **Табатабаи**, Мухаммад. Шиизъм. София: Изток-Запад., 2013, с. 189–242.

[548] Въстанието и управлението на ибн К̣урхуб са представени в част 2.1.2. Фатимиди (909–948 г.).

[549] **Balog**, Paul. La Monetazione della.., p. 613.

[550] SMS, vol. 2, p. 153, сравн.: **Georgius Cedrenus**, Compendium Historiarum Tomus Alter. Barthold Georg Niebuhrii (ed.) Bonnae: Impensis ed. Weberi, 1839. pp. 354–355.

[551] В текста на Кедрин букв. *„χρυσίου χιλιάδις κβ"*, Пак там, с. 355.

[552] **Mandalà**, Giuseppe. The Jews of Palermo …, p. 361.

[553] **De Luca**, Maria Amalia. La monetazione nella…, p. 15.

[554] **Balog**, Paul. La Monetazione della.., p. 614, **De Luca**, Maria Amalia. Reperti islamici dal territorio di Ventimiglia di Sicilia (Pa). – In: Notiziario Archeologico Soprintendenza Palermo, n. 26/2017, pp. 1–6.

Характерно за монетите от периода на Фатимидите и Калбидите, е че на тях задължително присъства името на управителя в Африка[556]. Разновидностите от открити монети говори за значимостта на монетния двор в Сицилия. В писмо от Каирската гениза, датиращо от 1050 г., се отбелязва предпочитание на еврейските търговци към монетите, сечени в Палермо, при търговията в Египет. Според Моше Гил причината за това трябва да се търси в политическите процеси в Северна Африка през XI век и стремежа към самостоятелна монетарна политика на Зиридите в Тунис[557].

Последната засвидетелствана монетна емисия от арабския период в Сицилия датира от 1063/4 г. Монетите от нея са с имената на ибн ал-Ṯумна и фатимидския халиф[558]. От периода на норманското настъпление се проследява едновременното съществуване на различни парични потоци[559].

В кратък срок след завладяването на Палермо (1072 г.) норманите започват да секат свои монети [560]. Чрез монетосеченето ясно се проследява приемственост от арабския към норманския период. Използването на ислямски формули е сред основните характеристики на норманското монетосечене. През 1130 г., когато Роже II провъзгласява създаването на Кралство Сицилия, продължават да се секат монети на арабски език, в които той се титулува *„ал-малик“* (*владетелят*)[561]. Същата титла е използвана и в монетите от времето на Гийом II (упр. 1166–1182).

Според Мария Амалия Де Лука причината за продължителната употреба на арабски език в норманското монетосечене трябва да се търси в желанието да се запазят икономическите отношения със Северна Африка[562]. Ярък пример за повлияването от ислямското монетосечене са норманските *тарѝ*, в чието оформление присъстват арабски, гръцки и латински език.

Представените нумизматични данни ясно сочат, че по време на арабското управление е съществувал монетен двор в столичния град Палермо. Оформлението на монетите засвидетелства тясна взаимовръзка с монетосеченето в Северна Африка. Стремежите за контрол и поддържане на единна парична система се потвърждават и от последователното посочване на централния управител в местното монетосечене. Монетният двор е значима част от икономическия живот в провинцията. Тази значимост е оценена от норманите, които започват да секат свои монети в него след завладяването на острова.

---

[555] **De Luca**, Maria Amalia. La monetazione nella…, p. 16.

[556] **Balog**, Paul. La Monetazione della.., p. 621.

[557] **Gil**, Moshe. Jews in Islamic Countries in the Middle Ages. Leiden-Boston: Brill, 2004, p. 571.

[558] Пак там. с. 570.

[559] **De Luca**, Maria Amalia. L'uso della lingua…, p. 250.

[560] За паричната политика на норманите Вж. **Travaini**, Lucia. The Normans between Byzantium and the Islamic World. – In: *DOP*, Vol. 55 (2001), pp. 179–196; **Balog**, Paul. La Monetazione della…, pp. 616–620.

[561] Вж. **De Luca**, Maria Amalia. Monete e gettoni…, p. 355.

[562] Пак там, с. 356.

2.2.5. Рибāṭи

В най-ранния етап от възникването и разпространението на исляма, с отглаголното съществително *„рибāṭ“* се обозначава подготовката на войската за военни действия[563]. Постепенно то започва да означава мястото, където се извършва подготовката. По този начин се достига до положението под *„рибāṭ“* да се има предвид „укрепена постройка“, която, в общия случай, се намира в граничен район.

Съществуването на *рибāṭи* през Средновековието е засвидетелствано във всички части на ислямския свят. Сведенията за организацията им и живота в тях са оскъдни и предимно по-късни от периода на основаването им. Някои от *рибāṭите* в Северна Африка и ал-Андалус възникват на мястото или по примера на християнските манастири след завоюването на тези земи от мюсюлманите. Заедно с това част от *рибāṭите* в Средиземноморието през XIII и XIV век се обитават представители на ислямски реилгиозни секти. Тези обстоятелства са причина в историографията да се оформи представа за *рибāṭите* като за „военни манастири“[564].

Религията е важна част от всекидневието на мюсюлманските войски и именно като такава тя става част от живота в *рибāṭите* от най-ранния етап на тяхното създаване[565]. След обширен анализ на различни по характер извори Кристоф Пикард и Антоан Бору достигат до заключението, че единствената устойчива характеристика на *рибāṭите* е разположението им – винаги в гранична зона. В Средиземноморието те се изграждат по бреговата линия[566].

Като материални следи от съществуването на *рибāṭи* в Сицилия се възприемат руините на крепостта Мазалакар до Самбука ди Сичилия. Планът на крепостта е във формата на квадрат със симетрично разположени по ъглите му четири кръгли кули. Изследователите се разделят в мненията си за датирането на Мазалакар[567]. Най-често изграждането на крепостта се поставя в широката рамка IX–XI век. Според първата група от учени крепостта е построена още през IX век и служи за защита на основните пътни връзки на завладените от мюсюлманите територии. Втората група изследователи обвързва плана на крепостта с този на *рибāṭите* в Северна Африка. По същество едното твърдение не отрича другото и би могло да се приеме, че крепостта датира от периода на завоюването, когато е отбелязвала граничен за мюсюлманските владения район и е била използвана като база за подготовка на войските. Провеждането на археологическо проучване вероятно би спомогнало за по-точно пресъздаване на историята на крепостта, но поради построяването на язовир част от градежа е потопена.

---

[563] Вж. EI^2 vol.8, pp. 493–494.

[564] Определението е възприето от Кремърс и Уайт в: **Ibn Hauqal**. Configuration de la terre…, p. 120. В същото издание, но не по повод Сицилия терминът е превеждан още като „хотел“ и „укрепен граничен лагер“, Вж. **Picard**, Christophe; **Borrut**, Antoine. Râbata, ribât, râbita: une institution à reconsidérer. – In: *Chrétiens et musulmans en Méditerranée médiévale (VIIIe-XIIe siècle). Echanges et contacts.* N. **Prouteau** et Ph. **Sénac** (eds.), Poitiers: 2003, pp. 35–36.

[565] Пак там, с. 33–65.

[566] Пак там, с. 56.

Информация за *рибāṭите* в Сицилия дават двама арабски географи – ибн Ḥаўḳал и ибн Джубайр. Разказите им за обитателите и духовната среда в *рибāṭите* са поляризирани, от крайно негативно впечатление при единия до силно положително – при другия.

Ибн Ḥаўḳал отбелязва съществуването на *рибāṭи* по крайбрежната линия около Палермо през 973 г.. Според географа:

> На него (острова – б.м.) има много *рибāṭи* (разположени) на брега на морето. Те са пълни с лицемерие, двуличие, нечестивци и порочни бунтовници, старци и младежи, мършави и дрипави. Занимават се с просия, прибират подаяния и клеветят благодетелните жени. Те са божие наказание, пълно бедствие и гибелно влияние. Повечето са сводници (*йаḳӯдӯн)*, но някои от тях не осъзнават това поради прекалено лицемерие. Повечето от обитателите се покоряват доброволно на измамата, засвидетелстват *шахāдата*[568] с невежество, не разпознават задължението за ритуално измиване и практикуването му. Към тях се насочват ония скитници и безделници, които напускат местата си, а те ги подслоняват и понякога споделят с тях оскъдица от храна в противни условия, но тази книга не е, за да се разказват неща като тези. Мисля, че основаването им (*таʿсӣсухā*) е било нечестиво (дело – б.м.)[569].

Недоволството на ибн Ḥаўḳал е предизвикано от обитателите на *рибāṭите* и склонността им да разчитат единствено на подаяния. Представата, която той гради, доближава *рибāṭите* по-скоро до приюти за бездомници, отколкото до учреждения за военна подготовка. Цялостното описание на функционирането им съответства на позицията на ибн Ḥаўḳал, че Сицилия не се поддържа нужната военна активност и не се предприемат походи срещу християнските територии.

---

[567] Преглед на основните тези в: **L'Arte** Siculo-Normana. La Cultura Islamica Nella Sicilia Medievale. Palermo: Kalos, 2007, p. 191.

[568] Букв. „свидетелство", първия от петте стълба на исляма. EI^2 vol. 10, p. 201.

[569] Микеле Амари използва копие на ръкописа в Лайден, съхраняван в Националната библиотека в Париж, както и ръкописа от Оксфорд (BAS ar., p. 7). Кремерс публикува, ръкописа от Истанбул, който се отличава от вече отбелязаните. Разлика съществува и в параграфа, посветен на рибāṭите в Сицилия. Тук цитирам копието от Истанбул, тъй като описанието в него е по-подробно, Вж. **Kramers**, H. J. (ed.) Opus geographicum…, p. 121.

Негативната оценка поставя въпроса за необходимостта от съществуването на *рибāṭите*. Според Алекс Меткалф *рибāṭите* в Сицилия възникват по времето на Аглабидите в резултат от военните действия и нуждата от защитна система[570] и при построяването им вероятно са следвани традициите от Северна Африка. Той изказва тезата, че след идването на власт на Фатимидите *рибāṭите* се превръщат в опозиционни сунитски центрове[571], което е и причина за осъждането им от ибн Ḥаўḳал.

Оскъдните изворови данни не позволяват да се установи изпълняването на някаква дейност от *рибāṭите* в периода след завоюването. Вероятно липсата на военно предназначение е и причината те да останат извън полезрението на латинските автори, описващи норманското настъпление от втората половина на XI в.

Ибн Джубайр посещава Сицилия през 1184–1185 г. Той разказва за крепостта Саʿд, разположена на крайбрежието в близост до Палермо. Географът уточнява, че тя датира от времето на мюсюлманското управление[572] и е обитавана от мюсюлмани и през норманския период. Във времето, когато географът я посещава, крепостта разполага със солидни железни порти, зали с високи тавани, множество спални помещения и джамия (*масджид*). Той присъства на вечерната молитва и прекарва една нощ в крепостта, а общото впечатление, което описанието му оставя, е на удовлетворение от благочестието и благоразположението на обитателите. Терминът, който ибн Джубайр използва, е *ḳаṣр,* но описанието на вътрешното устройство дава повод да се смята, че крепостта е именно *рибāṭ*. Ибн Джубайр отбелязва, че недалеч от тази крепост има и друга подобна – *ḳаṣр Джаʿфар*[573].

Съществуването на *рибāṭи* в норманска Сицилия е разбираемо в контекста на заимстването и прилагането на отделни елементи от предхождащата управленска система, макар и ислямска. Интерес предизвиква усещането за автономност спрямо заобикалящата християнска среда, което ибн Джубайр пресъздава, но с оглед краткия срок на пребиваването му, не могат да се правят категорични заключения.

---

[570] **Metcalfe**, Alex. The Muslims of..., p. 61.

[571] Вж. **Metcalfe**, Alex. The Muslims of..., p. 61.

[572] BAS ar., pp. 88–89.

[573] Става въпрос за замъка в Маредолче, Вж. 3.7. Културно-историческо наследство от арабския период в Сицилия.

Тридесет години преди посещението на ибн Джубайр в норманския двор работи географът ал-Идрӣсӣ. Той е автор на едно от най-известните средновековни географски изследвания *„Развлечение на копнеещия да преброди страните“*. В описанието на Сицилия, също както и ибн Джубайр, ал-Идрӣсӣ използва многократно термина *к̣ас̣р*, но не споменава за наличието на *риба̄т̣и.* Причините късните автори да не употребяват термина вероятно се крият в променената политическа обстановка, превръщането на мюсюлманите в малцинствена група и липсата на общи черти с устройство на *риба̄т̣ите* в свободните ислямските територии.

2.2.6. Училища[574]

Класическият период в развитието мюсюлманските училища започва през XI в. с появата на *медресето*[575]. Целта на медресетата е да дадат юридическа подготовка на своите възпитаници. По отношение на периода, предшестващ появата на медресетата, обаче, в науката все още има неизяснени въпроси.

Интересът на европейските учени към ислямското средновековно образование датира още от XVII в. Съществуват солидно количество общи и специализирани научни трудове. Сред съвременните научни разработки се открояват изследванията на Себастиян Гюнтер[576] и Лорънс Конрад[577]. Други значими общи трудове, представящи ислямското средновековно образование са дело на Мухаммад Хамиуддин[578], Баярд Дод[579] и Зиауддин

---

[574] Темата е разгледана по-широк контекст в: **Владимирова**, Десислава. Ислямските училища в Централното Средиземноморие в периода IX–X век: теория и практики. В: Общество, памет, образование. История и обществени нагласи. Сборник с доклади от летния национален дидактически семинар в Китен, Том 4, София, 2018, с. 206–218.

[575] Ар. *мадраса* (място, където се учи). Вж. EI^2 vol. 5 (part 1) pp. 1123–1134. Терминът „медресе“ е утвърден в българската научна среда през османо-турски език.

[576] **Günther,** Sebastian. „Your Educational Achievements Shall Not Stop Your Efforts to Seek Beyond“ Principles of Teaching and Learning in Classical Arabic Writings. In: Nadeem A. **Memon** and Mujadad **Zaman eds.** Philosophies of Islamic Education. Historical Perspectives and Emerging Discourses, pp.72–93; **Günther,** Sebastian. Advice for Teachers: the 9th Century Muslim Scholars Ibn Saḥnūn and al-Jāḥiẓ on Pedagogy and Didactics. In: Education and Learning in the Early Islamic World (The Formation of the Classical Islamic World vol. 43) 2012, pp. 53–92.

[577] Интересът и приносът на западните учени към изучването на средновековното ислямско образование са съсредоточено представени от Лорънс Конрад в предисловието към: **Lawrence** I. Conrad ed. Education and Learning in the Early Islamic World (The Formation of the Classical Islamic World vol.43) London: Routledge, 2012, pp. 13–22.

[578] **Hamiuddin** Khan, Muhammad. History of Muslim Education, 2 vols, Karachi, 1967–73.

[579] **Dodge,** Bayard. Muslim Education in Medieval Times, Washington, D.C., 1962.

Алави[580]. Сред специализирани изследвания заслужават внимание проучванията на Надя Мария ел-Шейх върху образованието на жените в исляма през Средновековието[581] както и това на Бруна Соравия за появата на *куттāбите* в арабска Испания[582].

В българска научна среда темата за ислямското средновековно образование е застъпена в проучванията на Атанас Шиников. Той е автор на няколко статии по темата за образователните институции при управлението на Абасидите[583]. Позовавайки се на Корана, хадисната литература и сведения от средновековни ислямски извори, Шиников представя темата задълбочено и в широк общ контекст.

Книжовна традиция твърди, че Муḥаммад изпратил учител в Медина преди да се пресели в града (622 г.)[584]. Според мюсюлманите това действие на пророка е доказателство за дълбоката връзка между исляма и нуждата от образоване. Освен като пример за подражание, пророкът Муḥаммад е възприеман от последователите си и като техен пръв учител. По същата логика на неговия дом в Медина се гледа като на първообраз на ислямските молитвени домове и училища[585].

Уменията за четене и писане са представени като основни в Корана: *„И така низпослахме на теб Книгата. (...) Преди нея ти нито книга можеше да четеш, нито да пишеш с десницата си. Иначе празнодумците щяха да се усъмнят"*[586]. От една страна четенето и писането се посочват като белег за грамотност, от друга страна – процесът по усвояването им излиза извън контекста на човешките прийоми и системи. Тази позиция се затвърждава и в сура Съсирекът: *„Чети! Твоят Господ е Най-щедрия, Онзи, Който научи чрез калема, научи човека на онова, което не е знаел“*[587]. От тук се задава и схващането за образованието като функция на религията[588].

---

[580] **Ziauddin** Alavi, S. M., Muslim Educational Thought in the Middle Ages, New Delhi: Atlantic, 1988.

[581] **El Cheikh,** Nadia Maria. Observations on Women's Education in Medieval Islamic Societies, In*: Enfance et jeunesse dans le monde musulman.* (Francois **Georgeon** and Klaus **Kreiser**, eds.) Paris: Maisonneuve et Larose, 2007, pp. 57–72.

[582] Вж. **Soravia,** Bruna. Entre bureaucratie et litterature: La kitāba et les kuttab dans l'administration de l'espagne umayyade. In: *Al-masaq*, 1994 (7), pp. 165–200.

[583] **Шиников,** Атанас. Институции на религиозното образование при Аббасидите: проблеми на типологията, В: Манас, 2017, 4/2.; **Shinikov,** Atanas. To Flog or not to Flog: On Instructive Uses of Violence in Sources of Islamic Pedagogy and Education. In: *Miscellanea Mediaevalia.„Schüler und Meister".* Andreas **Speer,** Thomas **Jeschke (eds.)**, De Gruyter: Berlin/Boston 2016, pp. 569–589.

[584] **Mizanur,** Rahman. Education, Teaching Methods and Techniques in the Early Years of Islam During the Era of Prophet Muhammad In: *IJRDO* (4/22) p. 7.

[585] За дома на Муḥаммад, като образец за джамиите Вж. **Johns,** Jeremy. The „House of the Prophet" and the concept of the mosque, In: *Bayt al-Maqdis. Jerusalem and early* Islam (Oxford Studies in Islamic Art, vol. 9, part 2), **J. Johns** (ed.), Oxford University Press, 1999, pp. 59–112. За първообраза на ислямските училища Вж. **Al-Faruque,** Muhammad. The Development of the Institution of Madrasah and the Niẓāmiyah of Baghdad. In: *Islamic Studies*, Vol. 26, No. 3 (Autumn 1987), p. 253; както и **Munir,** D. Ahmed. Muslim Education Prior to the Establishment of Madrasah. *Islamic Studies*, Vol. 26 , No. 4 (1987) p. 321.

[586] Коран 29:48.

При появата на исляма запаметяването и устната традиция изиграват ключова роля, но изграждането и поддържането на писмен фонд постепенно придобива водещо значение. Най-ранните запазени ислямски текстове, които представят образователни теми и теории са от VIII век[589]. За обозначаване на *„училище“* средновековните арабски автори използват различни термини[590]. До появата на медресетата широко разпространени са названията *„куттāб“*[591] и *„мактаб“*[592]. След XI в., смисълът на тяхната употреба се променя и те все по-често започват да се използват за обозначение на неспециализирани училища за усвояване на основни знания и умения.

Имайки предвид условията през Късното Средновековие, много съвременни изследователи определят *куттāб* и *мактаб* като *„начални училища“*, приписвайки им по този начин характеристики от съвременните образователни институции. Въпреки че усвояването на уменията за писане и четене им придават общи характеристики, първите ислямски училища не се припокриват със съвременните разбирания за начално образование.

Учебните теми и нивото, до което достигнат учениците в *куттāбите* и *мактабите,* не е строго регламентирано и не зависи от съгласувана и общоприета програма. В основата на средновековното ислямско познание стоят интелектуалните достижения на отделната личност. В този смисъл образованието е много тясно свързано с фигурата на учителя. Целият образователен процес зависи от неговите подготовка, възгледи и стремежи. Обучението се гради около изучаването на Корана. Сред задължителните учебни занимания са запаметяване на части от Корана, четене, писане, граматика, краснопис[593]. Извън работата в клас се организират кръжоци (*халқа* – окръжност), където се провеждат тематични беседи[594].

Мястото на осъществяване на учебна дейност през първите векове от възникването на исляма е от второстепенно значение. Занятията могат да се провеждат в пригодени стаи към джамия, стаи в дома на даден учител, на открито или в помещения в дома на учениците (когато става дума за самостоятелно, домашно обучение[595]). Като допълнение, през първите векове от появата на исляма се затвърждава практиката на пътуване в търсене на познание (*ал-риҳла фӣ ṭалаб ал-ʻилм*). Тя се изразява в самостоятелно организирани посещения и обучения при учени в различни части на ислямския свят.

---

[587] Коран 96:3–5.

[588] Вж. идеализираната религиозна представа за ролята на образованието според Корана в: **Rahman**, Mizanur. Education, Teaching Methods…, pp. 1–22.

[589] Вж. **Günther**, Sebastian. Your Educational Achievements…, pp. 71–76.

[590] Вж. EI^2 vol. 5 (part 1), pp. 1123.

[591] EI^2 vol. 5 (part. 2), pp. 567–569.

[592] Вж. EI^2 vol. 5 (part 1), pp. 1123–1134.

[593] **Günther**, Sebastian. Your Educational Achievements…, p. 77.

[594] **Lawrence**, I. Conrad ed. Education and Learning…, pp. 31–33.

Първите учебни средища възникват в Медина, Мека, Куфа и Басра. Ислямските завоевания в Африка, Испания и Централна Азия и процесите на ислямизация в новите територии са проводник на нуждата от разпространяване на основните умения за четене и писане в духа на ислямската религия. В Северна Африка по време на Аглабидите голяма известност придобива училището към джамията в Кайруан, създадено през 859 г.

В този ранене период училищата не представляват интерес за местните управители поради което се радват на известна автономност[596]. Липсата на контрол от централната власт дава свобода за работа на учителите, но е и предпоставка за слабости. Съвместявайки дейностите на организатор, ръководител и изпълнител на обучението, учителят е натоварен с множество отговорности.

В общия случай ислямските средновековни училища имат за цел да образоват момчетата. Макар да съществуват сведения за отделни *куттāби* за момичета, тяхното образоване е свързано с усвояването на ограничен обем знания и способности. Обучението им се осъществява предимно в домашна обстановка от нает за целта учител или техен роднина[597].

Поради липсата на писмени сведения образованието през първите векове от появата на исляма трудно може да се съпостави с това от предислямския период[598]. Според Себастиян Гюнтер ислямското образование е изградено и приспособено по образеца на гръцката пайдея (*παιδεία*) от Античността[599].

В изследването си, посветено на учебните практики във Византия и исляма[600], Канард и Леконт разглеждат възможността структурата и методите на преподаване в *куттāбите* да имат за основа тези във византийските училища. Сравненията на Леконт имат обобщаващ характер от типа: във Византия има училища към църквите и манастирите, както в исляма са към джамиите; и във Византия и в арабския свят се набляга на наизустяването; учениците правят обобщения; имат почивки в края на седмицата; по-големите ученици са натоварени със задължението да поддържат ред и да отговарят за дисциплината, и в двата вида училища съществуват телесни наказания[601].

---

[595] Пак там, с. 35–38.

[596] **Gilbert**, Joan. E. Institutionalization of Muslim Scholarship and Professionalization of the ,,Ulamā‘ in Medieval Damascus. In: *Studia Islamica*, No. 52 (1980), p. 113.

[597] **El Cheikh**, Nadia Maria. Observations on Women's Education…, pp. 61–63.

[598] Преглед на образованието преди и по време на Муҳаммад в: **Lawrence** I. Conrad ed. Education and Learning…, pp. 22–29 С липса на критицизъм също и в: **Hamidullah,** Muhammad. Educational System In the Time of the Holy Prophet. In: (Hyderabad), 1939, Vol. 13, No. 1, pp. 48–59.

[599] **Günther**, Sebastian. Your Educational Achievements…, p. 72.

[600] **Canard**, M. and **Lecomte**, G. Sur la vie scolaire à Byzance et dans l'Islam. In: *Arabica*, Vol. 1, Fasc. 3 (Sep., 1954), pp. 324–336.

По отношение на наказанията, разсъжденията на Канард и Леконт се градят около термина *фалаḳа*[602], обозначаващ специфичен уред за наказания в ислямските средновековни училища. Причината е, че терминът има еквивалент в гръцки език – *фалагас*. Изследването на двамата учени показва, че той преминава към гръцки език на по-късен етап, през османотурски[603].

Налице са научни интерпретации и за повлияването на ислямското образование в най-ранен етап от еврейската традиция. Като доводи се посочват сведенията, че в предислямския период евреи са преподавали на арабските деца[604]. Изследователите свързват термина *„мадраса"* с *„мидраша"*, използван в иврит за обозначение на традиционните образователни институции на евреите[605]. Друг довод е посочването на Тората като една низпосланите книги според Корана.

Връзката с юдейската традиция се засича и в Централното Средиземноморие. Проучванията на Шолмо Гойтейн върху Каирската гениза показват, че в края на X век еврейски преселници от Южна Италия създават училище в Кайруан. То придобива голяма популярност и стои в основата на създаденото по-късно еврейско училище в Кайро[606].

Отдалечеността във времето и различната културна среда затрудняват възприемането на характерните черти на ислямското средновековно образование. Подведени от съвременните представи, изследователите често се увличат в обобщаването на характеристиките на ислямското обучение, отбелязвайки че е налице дори „образователна система". Стремежът да се открие организирана образователна структура се наблюдава и по отношение на съвремието на Муḥаммад, когато каквато и да е ислямска система е трудно доказуема[607]. Макар в средновековните ислямски земи да има мрежа от училища или мрежа от учени, тези „мрежи" са хаотични, изменчиви и не добре засвидетелствани в изворите, поради което са трудно податливи на обобщения.

---

[601] Пак там, с. 328–329.

[602] Представлява дървено приспособление с отвори, в които се пристягат глезените на подлежащия на наказание. Вж. EI^2 vol. 2, pp. 763–764.

[603] **Canard**, M. and **Lecomte**, G. Sur la vie scolaire…, p. 336.

[604] Вж. EI^2 vol. 5 (part 1) pp. 1123.

[605] **Berkey**, Jonathan. The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo: A Social History of Islamic Education. (Princeton Studies on the Near East). Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1992, pp. 5–6.

[606] **Goitein**, Shelomo. A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza, Vol. 1. Berkeley: University of California Press, 1999, p. 53.

Автор на един от най-ранните трудове, посветени на ислямското образование в Средиземноморието, е ибн Саḥнӯн, Той е син на Абӯ Саʿӣд Саḥнӯн ибн ал-Саʿӣд, който се възпротивява на настъплението в Сицилия на свиканото за целта съвещание от Аглабидите през 827 г.[608]

Ибн Саḥнӯн е роден през 817 г. в Кайруан. Като син на един от най-известните юристи за времето си той получава добро образование и предприема пътуване с образователна цел към Медина[609]. През декември 855 г., след смъртта на своя баща, ибн Саḥнӯн заема неговия пост – главен кадия на Кайруан. Усвоените знания поставят основи за създаването на цяла поредица от трудове на различна тематика[610], като най-значимият сред тях е *„Ӓдāб ал-муʿаллимӣн"* (*„Правила за поведение на учителите*").

Книгата съдържа десет глави и е сред първите трудове в ислямския свят, насочени към методите на преподаване[611]. Запазен е един неин пълен препис от XIV–XV век, който се съхранява в Националната библиотека на Тунис. Голяма част от тезите на ибн Саḥнӯн са представени под формата на диалози с баща му. Авторът предлага практически съвети за организацията на учебния процес[612].

Според ибн Саḥнӯн Коранът трябва да бъде опората на обучението. Наличните в книгата му указания децата на християните да не изучават Корана подтикват Себастиян Гюнтер да предположи, че по времето на ибн Саḥнӯн мюсюлмански и християнски деца са посещавали общи учебни занятия в Кайруан[613].

В *„Ӓдāб ал-муʿаллимӣн"* учителят е поставен в основата на учебния процес и отговаря за него. Учителите трябва да притежават морални ценности, да бъдат скромни, търпеливи и да бъдат образец за своите ученици[614]. Взаимодействието между учител и ученик трябва да става чрез диалог и чрез задаване на въпроси. Според напътствията на ибн Саḥнӯн по-големите ученици могат да диктуват на по-малките. Също така учителят трябва да насърчава съревнованието между учениците, защото то ги подтиква да проявяват своите способности[615]. Петък се отбелязва като почивен ден за учениците. До завършване трябва да се допускат само тези, които са научили Корана наизуст, а ако са научили само части от него, обучението им не може да приключи[616]. Ибн Саḥнӯн препоръчва на учителите да не организират смесени класове от момчета и момичета, защото нарушават добрите нрави[617]. По отношение на телесните наказания за учениците авторът настоява, че те не бива да се налагат в пристъп на гняв и не бива да застрашават здравето на децата[618]. Също така ибн Саḥнӯн допуска, ако бащата на даден ученик не е доволен от резултатите, да ги оспори пред учителя[619].

---

[607] Наличието на ислямска образователна система се разглежда в: **Mizanur**, Rahman. Education, Teaching Methods…, p. 5; **Hamidullah**, M. Educational system in…, p. 107.

[608] Вж. първа глава, част 1.3. Арабските походи към Сицилия преди 827 г.

[609] За ранните години и образованието на ибн Саḥнӯн Вж. **Ismail**, M. Shaʿban. Muḥammad Ibn Sahnūn: an Educationalist and a Faqīh. In: *Muslim Education Quanrterly*, 1995, 12:4, pp. 37–39.

[610] **Günther**, Sebastian. Advice for Teachers…, p. 94.

[611] **Canard**, M.; **Lecomte**, G. Sur la vie scolaire..., p. 325.

[612] **Abdullah**, Najihah et al. An Analysis of Ibn Sahnun's Concept of Education and Its Relevance to the Current Educational System: With Special Reference to Adab Al-Muʿallimin. In: *Journal of Al-Quran and Tarbiyyah*, Vol 1(1) 2014 p. 45.

[613] **Günther**, Sebastian. Your Educational Achievements…, p. 76.

Теорията на ибн Саḥнӯн е създадена и използвана в Аглабидския емират. Неговите напътствия вероятно се градят върху наблюденията му над работата на *куттāбите* в Кайруан. Давайки очертания на правилните и неправилните подходи, той всъщност посочва наличието на слабости и погрешни методи и практики. Книгата на ибн Саḥнӯн е цитирана от по-късните ислямски автори, които пишат трудове върху същата проблематика[620].

За училищата в Сицилия през аглабидския период не са запазени извори. Не може да се каже дали теориите и практиките, за които се говори в книгата на ибн Саḥнӯн намират приложение на острова след превръщането му в аглабидска провинция. Сведения за сицилианските училища са налични от времето на фатимидското управление. В *„Китāб ṣӯрат ал-арḍ“* („Земеописание“) ибн Ḥаўḳал изразява своите изцяло отрицателни впечатления от учителите и обучението в Сицилия.

Първият случай, в който географът посочва наличието на училище, е в разказа му за прекомерното строителство на джамии в Палермо. Той отбелязва, че в една от джамиите, построена от *имāм*, има и училище (*мактаб*)[621]. По-нататък в изложението той споменава за учител (*муаʿллим*), който дава лъжливи свидетелски показания срещу подкуп. Освен това според наблюденията му:

---

[614] Пак там, с. 63.

[615] Пак там.

[616] Пак там, с. 73.

[617] Според Себастиян Гюнтер това би могло да означава, че в началния етап от съществуването на ислямските училища учениците са били в смесени групи, **Günther,** Sebastian. Advice for Teachers..., p. 64. Но би могло да означава също и че в някакъв момент отделни учители са организирали такива класове.

[618] Пак там, с. 63.

[619] Пак там, с. 62.

[620] Пак там, с. 74.

> В повечето части от страната (*ал-балад*) има учители (*муʿаллимӯн*) и училищата (*мака̄тиб*) тук са навсякъде. Учителите са в различни степени и етапи на лудост, в която надминават учителите във всяка друга страна и глупаците (*х̣амк̣а̄*) във всеки друг край. (…) В страната има не по-малко от триста учители. Тук те са повече отколкото във всяка друга земя или страна. Техният брой ги облагодетелства и им позволява да избягват *джиха̄да*[622].

По данни на ибн Х̣аўк̣ал едно от училищата (*мактаб*) в Палермо се намирало в близост до главната улица (*ал-Сима̄т̣*), водеща към джамията (*масджид*) на ал-Зухрӣ. В него преподавал ибн Матр, който пътувал и получил образование на изток. Ибн Х̣аўк̣ал предава разказа на сицилиански теолог (*мутакаллим*), който се убедил в глупостта и невежеството на учителя, тъй като веднъж влязъл в спор с него[623].

Географът разказва и за друго училище (*мактаб*) с петима учители (*муʿаллимӯн*), които обучавали ученици (*с̣ибйа̄н*). Начело стоял шейх, известен като ал-Милт̣а̄т̣. По думите на автора учителите в това училище се ненавиждали и постоянно спорели помежду си[624].

Сведенията в *„Кита̄б с̣ӯрат ал-ард̣“* са пречупени през образованието, възгледите и опита на автора. Те са важни, доколкото отбелязват наличието на ислямски училища и учители на остров Сицилия, като част от обществения живот. Други извори, отнасящи се до периода IX–XI век, които да бъдат използвани за сравнение, липсват.

Най-близките по време сведения за обучението на мюсюлманите са от XII век., времето в което Сицилия е под норманска власт. Географът ибн Джубайр, който посещава острова през 1184–1185 г., съобщава, че част от джамиите са превърнати в училища (*мах̣а̄д̣ир ли-муʿаллимӣ ал-к̣ура̄н*)[625]. Процесите, отнасящи се до обществения живот на мюсюлманите под норманска власт, трудно могат да се проследят. В латинските извори се говори за превръщането на джамии в църкви, като част от тях са били църкви и преди завладяването на Сицилия от арабите[626]. Потвърждения на вероятността през XII век част от джамиите да са използвани като училища могат да се открият в сведенията за:

---

[621] **Kramers**, H. J. (ed.) Opus geographicum, p. 121.

[622] Пак там, с. 126–127. Същият цитат намира отглас в анониминия сборник „Книга на чудесата“, където се отбелязва, че: *„в него [Палермо – б.м.] са назначени [използваният глагол е х̣алак̣а – озн. създавам, сътворявам – б.м.] толкова учители, че в едно училище (кутта̄б) има двама, трима, четирима или петима. Така е, защото учителите нямат задължение и не е необходимо да участват в походите (ал-г̣азӯ), както се изисква от останалото население.“* Вж. **Savage-Smith**, Emilie., **Rapoport**, Yossef (eds.), The Book of Curiosities: A critical edition. 2.12, fol. 32a, lines 7–8, (Arabic and English versions).

[623] **Kramers,** H. J. (ed.) Opus geographicum., pp. 127–128.

[624] Пак там, с. 129–130.

[625] Вж. BAS ar., p. 92.

1. Наличието на голям брой джамии през арабския период;
2. Пряката връзка между религията и образованието в исляма;
3. Стремежът на норманите да затвърдят властта си в съгласие с гръцката и арабоезичната общност;
4. Подчинено положение на ислямската религия спрямо норманското (християнско) управление.

От една страна тези нови функции на ислямските храмове биха могли да са по-приемливи за вече господстващата християнската общност, от друга – те държат мюсюлманите близо до религията им.

2.2.7. Затвори[627]

Темата за ислямските затвори в Сицилия не е изследвана подробно. Тя е засегната от Джузепе Мандалà в проучването му върху политическите процеси и доктриналните взаимовръзки между Северна Африка и острова на границата между IX и X в.[628] Трудности в разработването ѝ предизвиква характерът на изворовата база. Съдебни документи, отнасящи се до затворите в Сицилия, не са запазени. Същевременно очертаването на техните характеристики е важно, защото допринася за изследването на ислямската управленска система в региона. То прави възможна и съпоставката със затворите в останалите мюсюлмански земи през същия период, което е важно, тъй като изворите за затворите в Сицилия не са взети под внимание в съществуващите общи изследвания върху средновековните ислямски затвори.

Термините, които се използват за обозначаване на *„затвор“* в класическата ислямска юриспруденция, са *„сиджн“* и *„ḥабс“*[629]. В Корана думата *„сиджн“* е употребена за назоваване на *„затвор“*[630], докато производни от думата *„ḥабс“* са използвани със значението *„задържане“*[631]. Във връзка с това разграничаване, в юридическата литература със *„сиджн“*[632] се отбелязват затворите за излежаване на издадена присъда, а с *„ḥабс“* – арестите за временно задържане под стража[633]. Същевременно средновековните автори, които не са юристи, не се придържат стриктно към разграничаването на двата термина. Те често използват *„ḥабс“* като нарицателно име за „затвор“[634].

---

[626] Вж. трета глава, 3.7. Културно-историческо наследство от арабския период в Сицилия.

[627] В по-ранен вариант текстът е публикуван в: **Владимирова**, Десислава. Характеристики на средновековните ислямски затвори на остров Сицилия (IX–XI в.) В: История, 2019, 27(2), с. 151–163.

[628] **Mandalà**, Giuseppe. Political Martyrdom and…, pp. 151–186.

[629] Категоризиране и групиране на съдебните мерки в: **Schneider**, Irene. Imprisonment in Pre-Classical and Classical Islamic Law. *Islamic Law and Society*, 1995, Vol. 2, No. 2, pp. 157–173.

[630] Коран 12:33, 36, 39, 41, 42.

За ранната история на ислямските затвори, устройството и начина им на функциониране са запазени малко сведения[635]. Според Франц Розентал затвори съществуват в по-големите арабски градове като Мека и Медина още във времето на пророка Муḥаммад[636]. Първият ислямски затвор се свързва с името на халифа ‘Умар и е създаден в Мека[637]. При управлението на ‘Али ибн Абӣ Та̄либ е създаден затвор в град Басра[638], а по времето на Му‘а̄уийа ибн Абӣ Суфйа̄н вероятно съществува затвор в Дамаск[639]. В хода на арабската експанзия затвори се създават и в други градове. През VIII в. такива има в Харан (дн. Турция), Мерв[640] (дн. Туркменистан), Куфа и Багдад (дн. Ирак)[641], а през IX в. е засвидетелствано наличието на затвори и в Самара (дн. Ирак), Фустат (дн. Египет), Кайруан[642] (дн. Тунис) и Кордова (дн. Испания).

---

[631] Коран 11:8.

[632] Проследяване на етимологията на думата, използвана за обозначаване на *„затвор“* от латински през гръцки към арабски език, в: **Niehoff-Panagiotidis**, Jannis. Romania Graeco-Arabica: lat. *signum* > gr. *σίγνον* > arab. *siĝn*. – In: *Romania Arabica: Festschrift fur Reinhold Kontzi zum 70. Geburtstag* (Jens **Lüdtke** hrsg.) Tubingen: Narr, 1996, pp. 1–19.

[633] Вж. **Schneider**, Irene. Imprisonment in Pre-Classical …, pp. 157–173.

[634] EI^2 vol. 9, p. 547.

[635] **Schneider**, Irene. Imprisonment in Pre-Classical …, p. 166.

[636] **Rosenthal**, Franz. The Muslim Concept of Freedom Prior to the Nineteenth Century. – In: Man versus Society in Medieval Islam. Leiden-Boston: Brill, 2014, pp. 56–57. Обзор върху методите на задържането под стража в предислямския период в: **Anthony**, Sean. The Domestic Origins of Imprisonment: an enquiry into an early Islamic institution. *Journal of the American Oriental Society (JAOS)*, 129.4 (2009), pp. 575–584.

[637] Първоначално затворите се помещават в пригодени за целта къщи. Вж. Пак там, с. 571–573.

[638] Поради слабата защита на първия, бил построен втори затвор, който приличал на крепост. Вж. **Schneider**, Irene. Imprisonment in Pre-Classical…, p. 167. Според Шон Антъни, затворите са построени в Куфа, а не в Басра. Вж. **Anthony**, Sean. The Domestic Origins…, p. 587.

[639] **Rosenthal**, Franz. The Muslim Concept…, p. 75 (note 173).

[640] ар. *Марӯ*. Помещенията за задържане в Мерв се намират в крепостта на града. Вж. **Tillier**, Mathieu. Les prisonniers dans la société musulmane (IIe/VIIIe–IVe/Xe siècle). – In: *Dynamiques sociales au Moyen Âge en Occident et en Orient*. Publications de l’Université de Provence, Aix-en-Provence, 2010, p. 200.

[641] Вж. **Tillier**, Mathieu. Vivre en prison a l’époque abbasside. – In: *Journal of the Economic and Social History of the Orient.* 52 (2009), pp. 640–642.

Като основни разновидности на институцията могат да се обособят кадийските и политическите затвори[643]. Терминът „политически затвор“ не е особено подходящ спрямо историческата епоха. Тези затвори определено не могат да бъде наричани и „военни“, защото съществуването им не е пряко обвързано с наличието на военни действия. С оглед на факта, че са подчинени на управителите и в тях попадат политически противници, представители на други религии, бунтовници и лица, застрашаващи съществуващото статукво, определението „политически“ е по-близо до действителните им характеристики.

Попадането в кадийски затвор е строго регламентирано и обвързано с издаването на присъда[644]. Продължителността на престоя зависи от тежестта на престъплението. При излежаването на присъдата си затворниците са разделени по полов признак[645]. Задържаните под стража в редица случаи са подлагани на телесни наказания. Не са рядкост обвиненията срещу кадиите в несправедливо издадени присъди[646].

Всяка от ислямските правни школи има собствен подход към престъпленията, изискващи строга ограничителна мярка[647]. Присъдата се издава от представител на доминиращата правна школа в съответната провинция. Това означава, че за едно и също престъпление в отделните провинции на Халифата се прилагат различни наказания. Освен това мненията и препоръките на средновековните юристи за ограничителните присъди и отношението към затворниците могат да се различават и при представители на една и съща правна школа[648].

---

[642] **Hentati**, Nejmeddine. La prison en Occident musulman médiéval. – In: *Arabica*, T. 54, Fasc. 2 (Apr., 2007), p. 171.

[643] Според Неджмедин Хентати, като отделни видове могат да се обособят още затвори ръководени от *с̣а̄х̣иб ал-шурт̣а* (началник на полицията), *с̣а̄х̣иб ал-маз̣а̄лим* или настойник. Вж. **Hentati**, Nejmeddine. La prison en…, p. 175. Обобщенията му се градят на юридически документи, датиращи включително от XV в., което прави категоризацията валидна към периода на Късното Средновековие.

[644] Преглед на юридическата литература, в която се съдържат сведения за Средновековните ислямски затвори в: **Hentati**, Nejmeddine. La prison en…, pp. 150–155.

[645] Вж. **Rosenthal**, Franz. The Muslim Concept…, p. 75. В Багдад през IX в. съществуват обособени затвори за мъже и жени, Вж. също: **Tillier**, Mathieu. Vivre en prison…, p. 640.

[646] **Tillier**, Mathieu. Les prisonniers dans…, p. 197.

[647] **Schneider**, Irene. Imprisonment in Pre-Classical…, 161–163; **Tillier**, Mathieu. Les prisonniers dans…, pp. 150–154.

[648] **Schneider**, Irene. Imprisonment in Pre-Classical…, p. 169, Сред издаваните в Средновековните ислямски съдилища присъди са: порицание, бичуване, ампутация на крайници и др. Вж. **Rosenthal**, Franz. The Muslim Concept…, pp. 57–59.

Според Матийо Тилие, въпреки че са били лишени от свобода и възможност за придвижване от едно място на друго, затворниците в средновековните ислямски затвори не са били изолирани от обществото[649]. В полза на тезата си, Тилие изтъква сведенията за общуване на затворници с техните съпруги, слуги и защитници[650].

В кадийските затвори на ханафитите съдиите контролират реда на постъпване и спазването на сроковете за излежаване на присъдите от затворниците[651]. Смяната на кадията е знак за промени и в затвора. Новоназначеният съдия трябва да провери присъдите и обстоятелствата, при които са били издадени. При установено нарушение той разполага с правото да освободи затворници. Маликитските съдии също изграждат стройна система от наказателни мерки, които включват затвор и телесни наказания[652].

Освен кадиите, с правото да лишават от свобода разполагат също и халифът и наместниците му. Според Франц Розентал това право на владетеля не е било обект на оспорване от страна на юристите[653]. За попадането в политически затвор не се изисква издаването на присъда от съда. Този тип затвори са на пряко подчинение на политическата власт. Такива са затворът Мут̣бак̣ в Багдад, единият от затворите в Кайро[654] и затворът в Севиля[655].

За затворите в Сицилия през IX–XI в. съществуват преки сведения – оставени от непосредствени свидетели, а също и непреки – които не отразяват лични впечатления. Преки са наблюденията на монаха Теодосий, който попада в затвора през 878 г., както и тези на ибн Х̣аўк̣ал, който посещава острова през 973 г. Непреки са сведенията от по-късни исторически извори като: *„Кита̄б ал-Михан̣“* на Абӯ ал-ʿАраб Мух̣аммад ал-Тамӣмӣ[656], анонимният труд от XII в. *„Кита̄б ал-ʿуйӯн ўа-ал-х̣ада̄ʿиййа фӣ ах̮ба̄р ал-*

---

[649] **Tillier**, Mathieu. Les prisonniers dans…, p. 210.

[650] Пак там, с. 199.

[651] Пак там, с. 195.

[652] Казусите, предполагащи издаване на присъда „лишаване от свобода“, са разгледани в: **Rosenthal**, Franz. The Muslim Concept…, pp. 55–90. С акцент върху в маликитската правна школа, наказанията са подробно представени в: **Hentati**, Nejmeddine. La prison en…, pp. 155–159.

[653] **Rosenthal**, Franz. The Muslim Concept…, p. 70.

[654] Съществуват исторически сведения за три затвора в Кайро през XIII в. – кадийски, политически и такъв за очакващи изпълнението на смъртна присъда. Вж. **Schneider**, Irene. Imprisonment in Pre-Classical…, p. 17.

[655] **Ibn ʿAbdun** (trans. É. **Lévi-Provençal**), Séville musulmane au…, p. 13.

[656] Авторът е от знатен кайруански род. Сред основните му занимания са юридическите науки, преводите и поезията. След консолидирането на властта в ръцете на фатимидите, той е хвърлен в затвора, където и умира, през 945 г.

х̣ак̣а̄ʿиййа“[657] и две писма от Каирската гениза[658]. Историческите източници ще бъдат разгледани в хронологична последователност.

Според биографичния сборник *„Рийа̄д̣ ал-Нуфӯс*“ завоюването на Сицилия започва заради получена информация, че на острова мюсюлмани са държани като пленници[659]. Информацията от този извор позволява да допуснем, че през византийския период в Сицилия е съществувал затвор, в който са пребивавали пленените мюсюлмани.

Най-ранният източник, който съдържа описание на сицилианските ислямски затвори, е писмото на монаха Теодосий от 878 г. След навлизането на мюсюлманските войски в Сиракуза, Теодосий бил заловен заедно с епископа и други духовници, докато се укривали при олтара на църквата. Пленените били отведени в Палермо, където били изправени пред емира[660]. След спор с епископа на Сиракуза[661] емирът заповядал църковните лица да бъдат хвърлени в затвора. Ето как Теодосий описва мястото, в което са затворени:

> Накрая бяхме хвърлени в този затвор (*in isto carcere*). Това е дупка четиринадесет стъпки под земята и има само малка врата вместо прозорец. Тъмнината е плътна и може да се пипне. Единствената светлина е от лампа или отражения на деня. Не могат от този затвор да се видят нито светлината на зората, нито лунните лъчи. Нашите тела бяха измъчвани от топлината, когато беше лято, и се парехме от дъха на съкилийниците си. В допълнение въшки, бълхи и други насекоми отчайват човек с ухапванията си. В същия затвор затворени и подложени на тези нещастия, са етиопски търговци, хора от Тарс, евреи, ломбарди, някои от нашите християни от различни области, сред които и пресветият епископ на Малта, окован с двойни окови[662].

От писмото става ясно, че монахът не знае административната рамка и статута на затвора, нито колко ще продължи престоят му в него. Видим е стремежът към предаване на цитати (както при срещата с емира, така и от събранието на което се решава съдбата на епископа[663]). Същевременно общият контекст липсва. Това дава основание да се предположи, че изказвания са превеждани само в общи линии на епископа и духовниците и като цяло те са държани в неведение за съдбата си. Изложените обстоятелства, заедно с убеждението на Теодосий в демоничната същност на нашествениците, правят институционалния образ на затвора изключително неясен.

---

[657] Използван е преводът на Джузепе Мандала̀ в: **Mandalà**, Giuseppe. Political Martyrdom and…, pp. 165–166, note 51.

[658] **Simonsohn**, Shlomo. A Documentary History of…, p. 17, n. 26; p. 228, n. 109.

[659] BAS ar., p. 182.

[660] В друг контекст, случаят беше разгледан в първа глава: 1.4.1. Войската и военачалниците на мюсюлманите.

[661] Разговорът между емира и епископа е разгледан по-подробно в трета глава, 3.1. Завладяването на Сицилия през погледа на християните.

[662] RIS vol. 1, Part II, p. 264.

[663] Събранието е разгледано като извор за съществуването на съвет на старейшините в: 2.2.3. Съветът на старейшините *„ал-шӯра̄“*.

Друго описание на сицилиански затвор датира от края на IX – началото на X в. В *„Кита̄б ал-Мих̣ан“* на Абӯ ал-ʿАраб Мух̣аммад ал-Тамӣмӣ е описан случаят на ибн ал-Маджжа̄нӣ – кадия на Палермо, който е хвърлен в затвора по заповед на Ибра̄хӣм II:

> Ибра̄хӣм ибн Ах̣мад отстранил (ʿ*азала*) Ах̣мад ибн Мух̣аммад ал-Т̣а̄ʾӣ, известен като ибн ал-Маджжа̄нӣ, от поста *к̣а̄д̣ӣ* на Сицилия. Първоначално ибн Т̣а̄либ[664] го определил за съдия на острова, но [Ибра̄хӣм] го заловил в Сицилия и по негова заповед ибн ал-Т̣ифлӣ го подложил на мъчения. Един сицилианец разказа, че на ибн ал-Т̣ифлӣ било заповядано да го бие [ибн ал-Маджжа̄нӣ] с мокри папирусови рула и той изтърпял голяма част от наказанието. Той [сицилианецът] каза: „Докато той [ибн ал-Маджжа̄нӣ] спал в затвора (*фӣ ал-сиджн*), се събудил и казал на част от съкилийниците си: „Докато спях, Божий пратеник дойде при мен и каза: „Алла̄х, Всемогъщия [заповяда] да бъдеш освободен от болката при ударите““ Той [сицилианецът] каза: „Малко след като безбожникът ибн ал-Т̣ифлӣ го отвел, наредил да го бият и той бил пребит. Когато се върнал [в килията], го питали [какво се е случило] и той казал „С Божията милост, Благословения Всемогъщ Алла̄х ме освободи от болката на бичуването. Аз чувствах върху себе си ударите, но не усещах никаква болка“[665].

От цитата личи прякото задължение на ибн ал-Т̣ифлӣ към надзора и изпълнението на телесното наказание, но не става известно какъв пост заема той. Според Джузепе Мандала̀ е възможно ибн ал-Т̣ифлӣ да е бил *с̣а̄х̣иб ал-шурт̣а* (*„началник на полицията“*)[666]. Арестуването на ибн ал-Маджжа̄нӣ е извършено по заповед на емира. Липсата на съдебна санкция е основателен довод за определянето на затвора като политически, а не като кадийски.

---

[664] Главен кадия на Кайруан, свален от този пост през 888–889 г. Вж. **Mandalà**, Giuseppe. Political Martyrdom and…, pp. 156–157.

[665] Текстът от Кеймбриджкия ръкопис (Ms. Cambridge, University Library, Qq. 235, f. 178 v), който засяга Сицилия, е публикуван от Джузепе Мандала̀ в: **Mandalà**, Giuseppe. Political Martyrdom and…, p. 179. Превод на откъса на английски език от същия автор: Пак там, pp. 153–154.

[666] Вж. интерпретациите и хипотезите на Джузепе Мандала̀, Пак там, с. 157–164.

Ново споменаване на затвор в Палермо откриваме в изворите, отразяващи бунта на ибн К̣урхуб[667] срещу фатимидските власти. След шестмесечна обсада, през 917 г., Фатимидите превземат Палермо. Ибн К̣урхуб е пленен заедно със сина си и кадията ибн Абӣ Минха̄л[668]. Затворът е споменат във връзка със залавянето на ибн К̣урхуб в двореца. В *„Кита̄б ал-ʿуйӯн“* се отбелязва, че бунтовникът е окован във вериги и хвърлен в *„неговия затвор“*[669]. Престоят му там е краткосрочен, тъй като скоро след това е заведен в Северна Африка и е подложен на публична екзекуция.

Сведения за съществуването на затвор в Палермо през 973 г. предоставя географът ибн Х̣аўк̣ал. При описанието на новопостроения квартал – ал-Х̮а̄лиса̣ той посочва, че там се намират жилищата на управителя и подчинените му, джамия, бани и затвор (*„х̣абс ал-султ̣а̄н“*)[670]. Ибн Х̣аўк̣ал употребява титлата *„султ̣а̄н“*, за да обозначи управителя на острова, което отново навежда на мисълта, че затворът има политически, а не съдебно-наказателни функции.

От 70-те години на X в. датира и писмо от Каирската гениза, в което се споменава хвърлянето на освободен роб от Палермо в *„тъмницата на крепостта“*[671]. В друго писмо от Генизата, от 18 август 1056 г., се отбелязва, че петима евреи са били задържани за три дни заради мито за внос на стоки[672], което вероятно не са заплатили. В писмото липсват подробности по случая.

Представената информация дава възможност да се направят някои изводи за затворите в Сицилия по време на арабското управление. Съществен проблем е категоризирането им по вид. В изворите преобладават политическите мотиви при задържането под стража. Същевременно единственото категорично обозначение е сведението на ибн Х̣аўк̣ал за съществуването на политически затвор в квартала ал-Х̮а̄лиса̣ в Палермо.

Изворите използват различна терминология за обозначаване на затворите:

1. *ямите на затвора*[673] (в гръцкия вариант на писмото на Теодосий)
2. *carcer*[674] (в латинския вариант на писмото)
3. *сиджн* (*„Кита̄б ал-Мих̣ан“*)

---

[667] Вж. **Pellitteri**, Antonino. I Fatimiti e la…, p. 49.

[668] Пояснения относно назначението на ибн Абӣ Миха̄л в: **Mandalà**, Giuseppe. Una nueva Fuente…, p. 358, note. 68.

[669] **Mandalà**, Giuseppe. Political Martyrdom and…, p. 165–166, note 51.

[670] **Kramers**, H. J. (ed.) Opus geographicum…, p. 119; BAS ar. II, p. 5.

[671] **Simonsohn**, Shlomo. A Documentary History of ..., p. 17, n. 26.

[672] Пак там, с. 228.

[673] „τω λακκω της ειρκτης“, **Zuretti**, C. O., La Espuganzione di..., pp.167–168.

[674] **Muratori,** Ludovicus. *Rerum Italicarum Scriptores (RIS)*. T. 1, Pars II, p. 264.

4. *х̣абс* („*Кита̄б ал-‘уйӯн*“)
5. *х̣абс ал-султ̣а̄н* (ибн Х̣аўк̣ал)
6. *би-махоморот ха-мес̣уда* (Каирската гениза, писмото от 70-те години на X в.)[675]

Условията, в които пребивават затворниците, са описани най-подробно от монаха Теодосий. Той се оплаква от мрака, горещината, насекомите, липсата на пространство и шума, който вдигат другите затворници. Същите условия са описани от мюсюлмани, пребивавали в ислямски затвори извън острова. Основните проблеми, които те посочват, са мръсотията и гладът[676].

Отбелязването на двойните вериги (*duabus compedibus*[677]) на епископа на Малта като най-строга мярка подсказва, че останалите съкилийници вероятно са с единични окови или без такива. Оковаването е често отбелязвана практика по отношение на средновековните ислямски затвори. Засвидетелствани са варианти на оковаване на краката и/или ръцете с вериги и/или завързване с въжета[678].

Според Алекс Меткалф епископът на Малта е пленен при завладяването на Малта от арабите през 870 г.[679] Ако тезата се приеме за вярна, следва да се заключи, че към времето, в което Теодосий написва писмото си епископът е в затвора вече осем години.

Описаните от монаха помещения за затворниците се намират под земята, което също има паралели в други части на ислямския свят. Подземни затвори през същия период има и в Гадамис[680], Сус[681], Махдия[682], Куфа[683], Багдад и Кордова[684].

Местонахождението на сицилианските средновековни затвори е трудно за установяване на основата на писмените извори. Теодосий разказва, че на път към затвора минават по централната градска улица (*media Urbis platea*)[685], която е изпълнена с хора. От описанието и данните за средновековния план на града може да се предположи, че монахът и епископът на Сиракуза са водени към затвора по основната улица, спускаща се от двореца на управителя към морето[686]. Тази теза застъпва и Алесандра Банера. Изследователката отбелязва, че улицата, по която отвеждат монаха Теодосий, е идентична с описаната от ибн Ḥаўḳал улица *ал-Симāṭ*, която е покрита с каменни плочи и заобиколена от магазини[687].

---

[675] Шломо Симонсон превежда цитата *„в подземията на крепостта“* Вж. **Simonsohn**, Shlomo. A Documentary History of..., p. 17, n. 26, а Джузепе Мандалà – *„в пещерите на крепостта“*, **Mandalà**, Giuseppe. Political Martyrdom and…, p. 166, note 54.

[676] **Tillier**, Mathieu. Vivre en prison…, pp. 642–643.

[677] RIS, T. 1, Pars II, p. 264.

[678] Вж. **Tillier**, Mathieu. Vivre en prison…, pp. 644–646; **Hentati**, Nejmeddine. La prison en…, pp. 172–173.

[679] **Metcalfe**, Alex. The Muslims of…, p. 26.

[680] Вж. **Hentati**, Nejmeddine. La prison en…, p. 178.

[681] Пак там, с. 179.

[682] Пак там, с. 180.

[683] **Tillier**, Mathieu. Vivre en prison…, pp. 652–653.

[684] **Mandalà**, Giuseppe. Political Martyrdom and…, p. 165 (note 48).

[685] RIS, vol. 1, Part II, p. 264.

Урбанистичният план на Палермо се изменя от времето на написване на писмото на Теодосий до посещението на ибн Ḥаўḳал (973 г.). Описаният от географа квартал ал-Ẋāлиṣа, в който се помещава затворът, все още се строи. ал-Ẋāлиṣа е определен за ядро на управлението на острова и в него са изградени основни административни сгради. От разка̀за на ибн Ḥаўḳал се създава впечатление за затвора като за отделно здание. Още повече, че новият квартал е близо до крайбрежието и не би могъл да има подземия заради подпочвените води. Три от историческите извори сочат, че затвор или поне арест е имало в стария дворец (*ал-ḳаṣр ал-ḳадӣм*), който се намира на по-високо място в града. Това е и единственият затвор, чието местонахождение е известно към настоящия момент. Според Джузепе Мандала̀ е възможно Теодосий да е бил затворен в същия затвор. Хипотезата му е основателна, тъй като дворецът има подземни помещения. Свързващо звено е писмото от Каирската гениза, в което се посочва, че освободеният роб е хвърлен в подземията на крепостта. Друг довод в подкрепа на предположението е фактът, че подземията са използвани като затвор и през XIII в. при управлението на император Фридрих II[688]. В определени части подземията достигат до 9 метра дълбочина, което се доближава до сведенията на Теодосий, че се намират на 14 стъпки под земята[689].

От представените сведения можем да заключим, че в периода IX–XI в. в Палермо има поне два затвора. В сравнителен план описанията на тези затвори съвпадат до значителна степен с подобни описания от останалите части на арабския свят. Това подсказва, че по отношение на наказателните институции Сицилия възприема традиционно установените ислямски модели.

---

[686] До обединението на Италия през 1861 г. улицата носи името Кàсаро (от ар. *ḳаṣр* – замък). След това е наречена Виторио Емануеле II.

[687] **Bagnera**, Alessandra. The Urban Evolution of Islamic Palermo. – In: Annliese **Nef** (ed.) *A Companion to Medieval Palermo. The History of a Mediterranean City from 600 to 1500.* Leiden–Boston: Brill, 2013, pp. 64–65 (also notes 14 and 15).

[688] **Purpura**, Gianfranco. Graffiti di navi normanne nei sotterranei del Palazzo Reale di Palermo. – In: *Sicilia Archeologica*, XIII, 44 (1981), p. 46.

[689] Пак там, с. 54.

2.3. Общественият живот на немюсюлманите

Като „хора на Писанието", в рамките на статута *диммӣ* християните и юдеите разполагат с правото и задължението сами да ръководят религиозните и вътрешно-обществените си дела. Нуждата от посредничество между двете малцинствени групи и властите обуславя съществуването на представителни органи, служби или длъжностни лица, които да извършват тази посредническа дейност.

Юдеите в Сицилия вероятно не изживяват сътресения по отношение на статута си по време на мюсюлманското управление, защото живеят обособени в подобни общностни структури и под византийското управление[690]. Положението на християните е по-различно – те са принудени да се превърнат от доминираща в подчинена обществена група[691].

По времето на мюсюлманско управление селищата на християните са основно в областта Вал Демоне, в източната част на Сицилия. Присъствието на християни в други райони на острова се проследява чрез ономастични данни от по-късни нормански документи[692]. Сведения за тях се съдържат и в някои агиографски съчинения, като житията на Св. Нил Млади, Св. Илия Нови и др.

Според Марио Ре и Кристина Роньони двете основни теми, които присъстват в християнските извори от периода, са емиграцията на монаси от Сицилия и насилието срещу християните[693]. На фона на липсата на информация за дейността на църквата Вера фон Фалкенхаузен посочва, че по време на мюсюлманското управление в Сицилия църквите и манастирите продължават да функционират по примера, установен в останалите ислямски владения[694]. Възможностите за потвърждаването на подобна съпоставка са силно ограничени, тъй като сведенията за институционалните взаимоотношенията между християните и мюсюлманските власти на острова са оскъдни.

---

[690] Положението на еврейската общност в Сицилия през византийския период беше разгледано в: 1.1. Остров Сицилия под византийско управление (535–827 г.).

[691] Разширен поглед върху християнската позиция спрямо мюсюлманското настъпление през периода VII–IX век в: **Tolan**, John. Christian Reactions to Muslim Conquests (1st–3rd Centuries AH; 7th–9th Centuries AD) – In: *Dynamics in the History of Religions between Asia and Europe. Encounters, Notions and Comparative Perspectives.* **Volkhard**, K., **Steinicke**, M. (eds.), Leiden – Boston: Brill, 2012, pp. 191–202.

[692] **Vanoli**, Alesandro. La Sicilia musulmana…, p. 114.

[693] **Re**, Mario; **Rognoni**, Cristina. Cristiani e Musulmani nella Sicilia Islamica. La Testimonianza delle Fonti Letterarie Italogreche. – In: *Les dynamiques de l'islamisation en Méditerranée centrale et en Sicile: nouvelles propositions et découvertes récente.* (**eds.** Annliese **Nef**; Fabiola **Ardizzone**). Rome: École Française de Rome, 2014, p. 119.

[694] **Von Falkenhausen**, Vera. The Greek Presence..., p. 255.

След завоюването на Сицилия от арабите администрирането на църковните дела се ръководи от митрополита на Реджо в Калабрия[695]. Географът ал-Муḳаддасӣ, който пише през втората половина на X в., отбелязва наличието на църква в крепостта Петралия, във вътрешността на острова[696]. По време на походите си през 1038–1040 г. Георги Маниак взел мощите на Св. Лучия от Сиракуза и тези на Св. Агата от Катания, което показва, че църквите в двата града са успели да съхранят своите реликви.

Сведения за действащи църкви и манастири се появяват в контекста на норманското настъпление. При завладяването на Палермо през 1072 г. норманите намират в града гръцкия архиепископ Никодим (*Nicodemus*), който служи в малък параклис близо до главната джамия (дн. *Cattedrale di Palermo*)[697]. В края на XI век като действащи се проследяват монашеските общности Сан Филипо д'Аджира, Сан Филипо ди Фрагала и Сант Анджело ди Броло[698]. Съществуването им в по-ранен период, обаче, не е удостоверено.

От времето на Калбидите датира единственото сведение за заемането на административна длъжност от християнин. В житието на Свети Нил Млади се разказва за нападенията на *„агаряните"* над Калабрия, при които трима монаси са отведени в плен в Сицилия. Свети Нил изпратил писмо до нотариата в Палермо с молба монасите да бъдат освободени. Според житието там работил служител по християнските въпроси, наречен *„най-християнски и преблагочестив"*[699]. Марио Ре и Кристина Роньони обръщат внимание на уточнението в текста, че нотариусът показал изпратените подаръци и преразказал писмото на емира, в резултат от което той постъпил благородно и благочестиво и освободил монасите[700]. Според авторите този извор говори за възможността християни да са заемали служебни постове. Поради агиографския характер на извора и липсата на аналог за съпоставка тези сведения не могат да се тълкуват еднозначно и в историографията рядко им се отделя внимание[701]. Сведенията за съществуването на длъжността протонотарий (*πρωτονοτάριος*) в градската администрация през византийския период[702] насочват към възможността тя да е била пригодена през арабското управление като свързващо звено между християнското население и властите.

---

[695] **Wolińska**, Teresa. Sycylia w Polityce..., s. 335.

[696] **al-Muqaddasī**, The Best Divisions for Knowledge of The Regions, (trans. Basil **Collins**) Reading: 2001, pp. 191–192.

[697] **Herde**, Peter. The Papacy and the Greek Church in Southern Italy Between the Eleventh and the Thirteen Century. – In: G. **Loud**. and A. **Metcalfe** (eds.) *The Society of Norman Italy*. Leiden-Boston: Brill, 2002, p. 219.

[698] **Vanoli**, Alesandro. La Sicilia musulmana…, p. 114.

[699] Vita S. Nilis Junioris. – In: MPG vol. 120, (70–71), pp. 119–122, лат. „Chiristianissimum et maxime pium", гр. „Χριστιανωτατον και φιλευσεβη τυγχανοντα".

[700] **Re**, Mario; **Rognoni**, Cristina. Cristiani e Musulmani nella Sicilia Islamica. La Testimonianza delle Fonti Letterarie Italogreche. – In: *Les dynamiques de l'islamisation en Méditerranée centrale et en Sicile : nouvelles propositions et découvertes récente.* (**eds.** Annliese **Nef**; Fabiola **Ardizzone**). Rome: École Française de Rome, 2014, pp. 123–124.

Присъствието на евреи по време на арабското управление е засвидетелствано в редица градове – Агриджento, Кастроджовани (дн. Енна), Мадзара дел Вало, Месина, Палермо, Рагуза, Шака, Сиракуза и Трапани. Юдеите в Сицилия се самоорганизират в градски общности, в рамките на които сами разрешават своите вътрешно-религиозни и правни въпроси[703]. Данните за институционалното устройство и начина на функциониране на тези общности идват основно от документите от Каирската гениза. Най-много са сведенията за еврейската община в Палермо, която разполага с движимо и недвижимо имущество, както и със собствено гробище[704]. В писмата от Генизата е засвидетелствано поддържането на отношения между общността в Палермо и юдейските общности в Йерусалим, Александрия, Фустат, Махдия, Кайруан и Гранада.

В документ от Каирската гениза, датиращ от 21 април 1020 г., се съдържат сведения за съществуването на юдейски съд в Сиракуза[705]. Документът представлява протокол за работата на съда в съответния ден. В него са документирани съдебните показания и имената на конкретни личности – чиновници, свидетели и подсъдим. Според Норман Голб той е бил част от регистър на съдебните дела на еврейската общност в Сиракуза[706]. Текстът е на иврит, но в него са използвани и арабски термини[707]. Документът описва специфични процедурни детайли. Подсъдимият, Елия (Илия), е изпратен до дома си при условие да се върне в съда колкото може по-скоро с пари, за да заплати обезщетение. Вместо това Елия се обръща към арабската управа в Сиракуза (отбелязана с термина *шилṭōн* – власт) и се връща с неин служител („*ал-а‘ӯāн*“, Голб превежда термина като „полицай“)[708]. Представителят на централната власт нарежда на съда да разпита Елия под клетва, а присъстващите членове на еврейската общност

---

[701] Отбелязани са, например в: **Von Falkenhausen**, Vera. The Greek Presence…, p. 255.

[702] **Johns**, Jeremy. Arabic Administration in…, p. 23.

[703] **Mandalà**, Giuseppe. The Jews of Palermo…, p. 439.

[704] Пак там, с. 442.

[705] Документът е подробно анализиран и преведен на английски език в: **Golb**, Norman. A Judaeo-Arabic Court Document of Syracuse, A.D. 1020. *JNES,* 1973, 32 (1/2), pp. 105–123.

[706] Пак там, с. 108.

[707] За обозначаване на съдебното заседание е използван арабският термин *„джамā‘а“*, той е еквивалент на използваният на иврит – *„ķāхāл“*, Пак там, с. 121.

[708] Пак там, с. 113.

– да изслушат показанията седнали[709]. По време на полагането на клетвата Тората била разгърната, Елия изрецитирал десетте Божи заповеди, след което свидетелствал, че не е взел това, за което го обвиняват.

Случаят е показателен както за автономността на еврейските съдилища, така и за възможността за намеса и контрол над съдебните процеси от страна на мюсюлманските власти. На база на сравнението с практиките в други юдейски съдилища през същия период Норман Голб изразява предположение, че заклеването пред Тората и рецитирането на Божиите заповеди имат регионален характер[710]. Той посочва, че изпълнението на практиките не е засвидетелствано в Северна Африка, но е регистрирано спорадично в предишни векове във византийски контекст и по време на арабската експанзия в Сирия. Това му дава основание да предположи, че еврейската общност в Сиракуза е съхранила старите си корени и традиции, една от които е и отбелязаната процедурна особеност.

Препратка към съществуването на юдейски съдилища е и неколкократното отбелязване на длъжността *„дайян“* (озн. „съдия“) в писмата от Кайрската гениза, отнасящи се до Сицилия[711]. За първи път тя е засвидетелства в средата на XI в. Административният контекст на съществуването ѝ изцяло липсва. В писмата длъжността се използва като пояснение към имената на конкретни личности – съдия, негови синове или други роднини. Използваният израз е *„съдия на Сицилия“*. Това насочва към възможността с нея да се обозначава еврейският съдия в Палермо, защото в изворите на арабски и иврит „Палермо“ и „Сицилия“ са синонимни названия за столичния град.

В писмо от 1069 г. е посочено съществуването на длъжността „*нагид*“ („*предводител*“, „*началник*“) в Палермо[712]. Нагидът стои начело на еврейската общност и е назначен от управителя на града, ибн ал-Баʿбаʿ[713]. Шломо Симонсон изказва предположението, че терминът не е свързан със съществуването на административна структура и е използван за означаване на „водач“ в общия смисъл на думата. През същия период длъжността нагид съществува в Гранада, Кайруан и Фустат, което оставя отворен въпроса за възможността тя да е била институционализирана и в Сицилия.

---

[709] Пак там, с. 113.

[710] Пак там, с. 114.

[711] Случаите на споменаването ѝ са отбелязани в: **Gil**, Moshe. Jews in Islamic…, pp. 585–593.

[712] Детайлен поглед върху характеристиките на длъжността и нейната история в: **Goitein**, Shelomo. A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza, Vol. 1. Berkeley: University of California Press, 1999, pp. 23–27.

[713] JS 1:36, 39, 50, 57, 58, **Mandalà,** Giuseppe. The Jews of Palermo…, p. 444.

Макар сведенията за административните отношения между християните и юдеите от една страна и мюсюлманите от друга да са малко, те съвпадат с описаните характеристики на тези взаимоотношения в останалите ислямски земи. В тях, редом с принципната защита на живота и имуществото на лице с юдейсто или християнско вероизповедание, стои напрегнатото внимание към поведението и действията на двете религиозните групи. Това внимание е видно в ежедневието и общуването на немюсюлманите с мюсюлманските власти, а неговата главна цел е да предотврати бунтове и опити за отхвърляне на установеното господство.

Глава трета

КУЛТУРНИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ И КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО

През периода IX–XI в. културните взаимодействия в Сицилия се осъществяват под влиянието на различни фактори. От една страна мюсюлманските заселници са носители на нов културен модел спрямо съществуващата среда. От друга – вече стана ясно, че на острова продължават да живеят обособени групи християни и юдеи. В същото време, намирайки се на границата с *дāр ал-ḥарб*, провинцията е изложена на влияния както от ислямския така и от християнския свят.

Задълбочаването в темата изисква да бъдат дадени определения на основните понятия. Най-често използваното определение за култура е *„всичко създадено от човека“*. То формира необятно поле за работа, което заедно с положителните, има и отрицателни страни. Липсата на зададени параметри изисква допълнителни пояснения и създава трудности при структурирането и анализирането на информацията. Като по-ясно тук е възприето определението, дадено от Организацията на обединените нации за образование, наука и култура (ЮНЕСКО) според което: *„Култура“ е множеството от отличителни духовни, материални, интелектуални и емоционални черти на дадено общество или обществена група и обхваща изкуството, литературата, начина на живот, формите на съжителство, ценностните системи, традициите и вярванията“*[714].

Като *„взаимодействия“* ще бъдат разглеждани проявите на културен обмен, осъществени на остров Сицилия през периода IX–XI в. С оглед характеристиките на историческия период и значимостта на религията за обществения живот, понятието „междурелигиозни взаимоотношения“ ще бъде използвано като синоним на „междукултурни взаимоотношения“.

За основа на изследването служат едновременно писмени извори и материално наследство. Спрямо съществуващите сведения в настоящата глава се проследяват специфични черти на културните взаимодействия. Основната цел е на базата на обособените теми да се изгради представа за културната среда на острова през периода IX–XI в.

Първият параграф „Мюсюлманите в Сицилия през погледа на християните“ има въвеждаща функция и целѝ да очертае позицията на представители на местната културна среда спрямо мюсюлманите-завоеватели. Параграфи 3.2. („Религиозната среда – отношенията между мюсюлмани и

---

[714] United Nations Educational, Scientific and Cultural. Universal Declaration on Cultural Diversity. 2 November 2001.

Глава трета

КУЛТУРНИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ И КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО

През периода IX–XI в. културните взаимодействия в Сицилия се осъществяват под влиянието на различни фактори. От една страна мюсюлманските заселници са носители на нов културен модел спрямо съществуващата среда. От друга – вече стана ясно, че на острова продължават да живеят обособени групи християни и юдеи. В същото време, намирайки се на границата с *дāр ал-ḥарб*, провинцията е изложена на влияния както от ислямския така и от християнския свят.

Задълбочаването в темата изисква да бъдат дадени определения на основните понятия. Най-често използваното определение за култура е *„всичко създадено от човека"*. То формира необятно поле за работа, което заедно с положителните, има и отрицателни страни. Липсата на зададени параметри изисква допълнителни пояснения и създава трудности при структурирането и анализирането на информацията. Като по-ясно тук е възприето определението, дадено от Организацията на обединените нации за образование, наука и култура (ЮНЕСКО) според което: *„Култура" е множеството от отличителни духовни, материални, интелектуални и емоционални черти на дадено общество или обществена група и обхваща изкуството, литературата, начина на живот, формите на съжителство, ценностните системи, традициите и вярванията"*[714].

Като *„взаимодействия"* ще бъдат разглеждани проявите на културен обмен, осъществени на остров Сицилия през периода IX–XI в. С оглед характеристиките на историческия период и значимостта на религията за обществения живот, понятието „междурелигиозни взаимоотношения" ще бъде използвано като синоним на „междукултурни взаимоотношения".

За основа на изследването служат едновременно писмени извори и материално наследство. Спрямо съществуващите сведения в настоящата глава се проследяват специфични черти на културните взаимодействия. Основната цел е на базата на обособените теми да се изгради представа за културната среда на острова през периода IX–XI в.

Първият параграф „Мюсюлманите в Сицилия през погледа на християните" има въвеждаща функция и целѝ да очертае позицията на представители на местната културна среда спрямо мюсюлманите-завоеватели. Параграфи 3.2. („Религиозната среда – отношенията между мюсюлмани и християни“) и 3.3. („Арабска Сицилия през погледа на евреите“) разглеждат въпроси от междурелигиозните взаимодействия след покоряването на острова. В параграф 3.4. („Сицилия като част от *dār ал-ислāм*“) се проследяват теми от междуетническите отношения в рамките на мюсюлманската общност на острова и културните и търговски връзки с останалите ислямски земи. Параграф 3.5. („Отношенията с външния немюсюлмански свят“) хвърля светлина върху мирните отношения между ислямска Сицилия и християнските земи в региона. Параграф 3.6. („XI век: новите завоеватели и демографските промени“) разглежда позициите на мюсюлмани, юдеи и местни християни след настъплението на норманите, както и тази на новите завоеватели към завареното население. Последният параграф „Културно-историческо наследство от арабския период в Сицилия“ е посветен на веществените следи от периода IX–XI век. В него са представени емблематични материални свидетелства за културните процеси в Сицилия през арабския период както и част от дискусионните теми в науката, свързани с тях. Текстовете към всеки от параграфите следват собствена вътрешна логика, представят различни извори и историографски проблеми.

---

[714] United Nations Educational, Scientific and Cultural. Universal Declaration on Cultural Diversity. 2 November 2001.

3.1. Завладяването на Сицилия през погледа на християните

Отношенията между мюсюлманите и християните в Сицилия са част от широката рамка на взаимодействията между двете религии от началото на арабската експанзия срещу християнския свят. Завладяването на острова от мюсюлманите започва на сравнително късен етап, в който мненията и позициите спрямо „другия“ вече са очертани и изяснени.

Специфичен извор за началото на ислямското настъпление в Сицилия е *„Видение Данаилово“* – старобългарски превод на незапазен гръцки апокрифен текст[715]. В него се пресъздава разговор между пророк Данаил и явилия му се Архангел Гавраил, съпътстван от видения за съдбата на земните царства и идването на Последните дни. В тази посока са и сведенията за завладяването на Сицилия от мюсюлманите. В курсив са отбелязани добавките, направени от преводача на старобългарски език:

> И като излязат измаилтяните на този последния остров, *на Дунава*, ще пленят много хора, за да стигнат до мястото, наречено Мариани [не е

---

[715] Преводът на старобългарски е озаглавен *„Видение на пророк Данаил за царете и за последните дни, и за края на света“*. Характерна особеност са прибавените от преводача топоними, които са част от българското културно пространство. Подробно тълкуване, интерпретации и анализ на този извор в: **Alexander**, Paul. The Byzantine Apocalyptic.., pp. 61–72; **Тъпкова-Заимова**, Василка, **Милтенова**, Анисава. Историко-апокалиптична книжнина…, с. 109–138.

> локализирано – б.м.] – *на Мрака*[716] и да поставят мъчител на това място. И когато стигнат до мястото, наречено Йеней [дн. гр. Енна, Сицилия] – *Велбъжд* – и тук ще се потрудят и няма да могат да го превземат.
> И Данаил рече на ангела: „Кажи ми, господарю мой, поради каква причина тези скърби ще сполетят целия свят?“ И ангелът ми рече: „Понеже Господ обича Измаила, та му дава сила да завладее римската земя. Но поради греховете на живеещите в нея ще им се отнеме йерейската чест и ще оскъднее жертвата в църквата, и свещениците ще бъдат като обикновени хора, в онова време, в седмия век. А когато се свърши броят на измаилтяните и тяхната власт, която държаха, ще опустее Персия и Романия и останалите острови – живеещите близо до Йерусалим, и Калабрия, и Сицилия“[717].

В съответствие със спецификите на апокалиптичния жанр текстът формално се отнася до събития, които предстои да се случат, и е написан в бъдеще време. Въз основа идентификацията на исторически личности, събития и топоними Пол Александър, а след него и Анисава Милтенова и Василка Тъпкова-Заимова, достигат до извода, че оригиналът на апокрифа е съставен в Сицилия в периода 826–827 г.

Отношение към датирането на текста имат сведенията, че сарацините ще пленяват християни и няма да срещнат отпор, докато не достигнат Енна (във Видението – Йеней, в арабските извори ḳаṣр Йāнӣ, от където и Кастроджовани). За неуспешни действия срещу Енна през 828–829 г. споменава и хронистът ал-Нуўайрӣ[718]. Въпреки че апокрифът отрича тази възможност, градът е превзет от арабите през 859 г.[719] Това насочва към възможността текстът да е бил съставен в междинния период 828–859 г., което поставя под въпрос датировката на Пол Александър, Анисава Милтенова и Василка Тъпкова-Заимова.

Макар да има апокрифен характер, от „Видение Данаилово“ могат да се направят изводи за гледната точка на християните относно настъплението на мюсюлманите. В текста се посочва, че:

1. Превземането на Сицилия е част от изпитанията, на които ще бъде подложено човечеството преди идването на Съдния ден;

2. Тези събития произтичат от Божията воля – *„понеже Господ обича Измаила, та му дава сила“*;

3. Греховете на хората, живеещи по *„римската земя“*, са причина за нещастията, които ще сполетят църквата в тези дни;

4. Управлението на *„измаилтяните“* ще има край.

---

[716] Историко-географска област, обхващаща дн. гр. Радомир и Радомирското поле.

[717] **Тъпкова-Заимова**, Василка, **Милтенова**, Анисава. Историко-апокалиптична книжнина…, с. 129.

[718] BAS ar., p. 429.

[719] BAS ar., pp. 432–433.

Издържана в стила на християнската есхатология, изразената позиция показва, че настъплението на мюсюлманите се обяснява като следствие от взаимовръзката „Божия воля–извършени грехове–наказание“. Успехът на мюсюлманите е представен като предопределен етап от предстоящите събития. Интерес предизвиква твърдението, че свещениците *„ще бъдат като обикновени хора“*. От гледна точка на ислямската религия то е вярно, тъй като в условията на мюсюлманско управление християнското духовенство не се ползва с особен статут и е част от общата група на немюсюлманите. Това положение се обуславя от отсъствието на еквивалент на църковната институция и християнския клир в исляма. С оглед на историческия контекст е възможно авторът да е бил свидетел на отношението към християнски духовници или да е бил запознат с прилаганите практики спрямо църковните лица от страна на мюсюлманите в Сицилия или другаде.

„Видение Данаилово“ следва заложени в християнската книжовна традиция модели, които правят посланията му разпознаваеми за адресата. В него е приложен характерният за този вид литература метод на формиране на представи и нагласи чрез типова образност. Значимото в случая е, че апокалиптичната картина е преплетена с действителни събития.

Единствените изображения на военни действия между арабите и византийците в Сицилия в периода IX–XI, създадени в близък времеви период, се съдържат в т.нар. *„Мадридска хроника на Йоан Скилица“* (*Codex Græcus Matritensis Ioannis Skyllitzes*)[720]. Всъщност преписът на хрониката е направен именно в Сицилия през XII век и това ѝ придава особено голямо значение. В хронологичен ред в него са изобразени:

1. Обсадата на Сиракуза от 878 г.;
2. Демони, които разказват на хората в Пелопонес за случилото се в Сиракуза;
3. Бежанци от Сиракуза, които разказват на хората в Пелопонес за превземането на града от сарацините;
4. Византийското настъпление, начело с Георги Маниак, за отвоюването на Сицилия от мюсюлманите (1038–1040) и по-точно обсадата на Таормина;
5. Арабската обсада за отвоюването на Месина през 1040 г. от византийците.

---

[720] Хрониката проследява управлението на двадесет и трима византийски императори в периода 811–1057 г. В предговора Скилица изброява четиринадесет автори, на които се позовава. В по-голямата си част те са непознати за съвременната наука. Мадридската хроника на Скилица е уникален по рода си извор поради съдържащите се в нея 574 илюстрации, пресъздаващи исторически събития с политически и военен характер. Дигитализираният вариант на хрониката е със свободен достъп на сайта на испанската национална библиотека: [online] http://bdh.bne.es/bnesearch/detalle/1754254 [viewed 29.08.2019].

На падането на Сиракуза през 878 г. са посветени три изображения. Войската на мюсюлманите е представена в първото от тях. Войниците са групирани в две части на композицията. Едната група целеустремено, с вдигнати мечове се качва по стълба към крепостната стена на Сиракуза. Символично представено осем арабски войници притискат християните, които не се съпротивляват и са изобразени не като войници, а като мирно население. Християните са общо девет, но трима от тях са представени в момент на падане от крепостната стена към морето. Другата група от 17 арабски войници е въоръжена с копия и видимо очаква своя момент за действие. Внушението, че християните в Сиракуза са попаднали в злощастно положение се засилва чрез следващите две изображения, посветени на случилото се в Сиракуза. Присъствието на три демонични образа на второто изображение отпраща към темите за предопределеността и апокалипсиса. Опечалените образи на човешките персонажи на двете изображения красноречиво пресъздават трагичността на събитието.

Пряк свидетел и източник на сведения за междурелигиозните отношения в хода на завоюването на острова от арабите е отново монаха Теодосий. Също както неизвестния автор на „Видение Данаилово" и Теодосий намира обяснение за случващото се в множеството извършени грехове и покварата, която е обхванала обществото[721]. По думите на монаха броят на греховете нараснал неимоверно и за това *„Божият меч на възмездието"*[722] се стоварил върху жителите на Сиракуза (878 г.).

За да обозначи завоевателите, Теодосий използва определенията *„врагове"* (*hostes*) и *„варвари"* (*barbari*). Монахът разказва за зверствата на мюсюлманските войници спрямо мирното население, извършени при превземането на Сиракуза. По време на оплячкосването група войници нахлули с извадени мечове в църквата, където убивали безпощадно деца, младежи, девойки, знатни хора, монаси и старци, роби, свободни и дори болни[723]. Теодосий присъствал на екзекуцията на византийския патриций. Заедно със седемдесет мъже *„всички родени в Сиракуза и от знатни родове"*[724] патрицият бил изведен от града. Мюсюлманите ги накарали да застанат в кръг, след което се нахвърлили върху тях с камъни и тояги. Монахът разказва, че особено тежка участ сполетяла някой си виден мъж на име Никита, който след падането на Сиракуза ежедневно сипел хули срещу пророка Муḥаммад. Той бил проснат на земята и одран жив от гърдите надолу. Мюсюлманите с голи ръце изтръгнали сърцето на мъжа, докато той все още дишал, и го разкъсали със зъбите си, след което го хвърлили на земята и го замеряли с камъни[725].

---

[721] Вж. RIS vol. 1, Part II, p. 259.

[722] Пак там, с. 261.

[723] Пак там.

[724] Пак там.

Често използвани изразни средства в писмото са повторенията – *„ужас за очите"*, *„ужасна гледка"*, *„ужас за ушите, които чуват"*, *„гняв" „страх"*, *„смърт"*. При предаването на мислите и непосредствените си впечатления Теодосий се обръща към библейската традиция. Позовавайки се на познанията си за аналогични на превземането на Сиракуза случаи, той посочва категорично:

> Ние бяхме завладени, както не са били завладявани нито Йерусалим, нито Самария. Попаднахме в такъв плен, какъвто не са изпитали нито Китимските острови (Еремия 2:10), нито варварските страни и никой от градовете[726].

Този текст е типичен за средновековната писмена традиция топос. Той следва принципа на уподобяването, при който реални събития се сравняват с библейски първообрази и модели, с цел да станат припознаваеми за читателя.

Под надзора на *„груби и диви етиопци"* (*„immites, esserique Ætiopes"*) монахът и епископът били заведени в Палермо. Там, за да види плячката и победителите, се стекло множество от хора. По думите на Теодосий мюсюлманите били толкова много, че изглеждало сякаш целият род на сарацините се е събрал там[727]. На петия ден от престоя си в Палермо клириците били изправени пред емира. Той разговарял с християнския епископ с помощта на преводач. Същността на спора помежду им се състояло в упрека на емира, че християните само повърхностно приемат старозаветните пророци. Той попитал епископа защо християните нападат пророка на мюсюлманите с богохулства. На въпроса епископът отговорил, че християните уважават пророците, но не познават този, почитан от мюсюлманите. След изказването на епископа емирът заповядал църковните лица да бъдат хвърлени в затвора.

Теодосий разказва, че след срещата клириците били обградени от тълпа християни, които искрено им съчувствали, и мъже от *„противната секта"* (*„cotrariæ Sectæ"*), привлечени от любопитство[728]. Използваният изказ затвърждава прозиращата от писмото позиция на монаха, че завоевателите, макар да се уповават на своята вяра, всъщност са неверници. Разказът му показва, че на местно равнище църковните лица не познават характеристиките на исляма. Позициите на емира и епископа отразяват красноречиво отношенията на двете религии една спрямо друга.

---

[725] Пак там.

[726] **Zuretti**, C. O., La Espuganzione di ..., p. 166.

[727] RIS vol. 1, Part II, p. 263.

[728] Пак там, с. 264.

Християнската гледна точка за превземането на острова намира място в различни агиографски съчинения[729]. Основна тема отново са зверствата и жестокостта на мюсюлманите. В тях се отбелязва пленяването на християни и превозването им към Северна Африка, за да бъдат продадени в робство. Сведения за тази част от взаимоотношенията се съдържат в житието на родения на остров Сицилия Св. Илия Нови, в което се разказва за залавянето му от сарацините като дете и чудодейното му избавление[730].

Различните религия, език, етнически и културни белези, непознатите правни норми, традиции и обичаи на завоевателите всяват смут и страх сред местното население. Съчетанието между тези различия и демонстрациите на силово надмощие (грабежи, палежи, убийства на мирни жители и показни екзекуции)[731] са определящи за изграждането на апокалиптичната картина в очите на местните християни, в която превземането на Сицилия е Божие наказание.

Военновременната обстановка, несигурността и заплахата за живота подтикват част от християните да напуснат острова. При своя анализ на християнските извори за ислямския период от историята на Сицилия Марио Ре и Кристина Роньони достигат до извода, че не може да се говори за масова емиграция[732]. В действителност, макар изворите да са оскъдни, присъствието на християни се проследява през целия арабски период. Поставени в неблагоприятна политическа и религиозна среда, местните християни са фактор за междукултурните влияния в ислямска Сицилия.

3.2. Религиозната среда – отношенията между мюсюлмани и християни

Непосредствен поглед върху междурелигиозните отношения след попадането на целия остров под мюсюлманска власт дава географът ибн Ḥаўḳал, който посещава Сицилия през 973 г. Той се спира основно върху градската среда и мюсюлманската общност на острова, но засяга и теми от съжителството на различните религиозните групи.

---

[729] Вж. **Metcalfe**, Alex. The Muslims of…, p. 35.

[730] **Vita** St. Elia Junioris. *Acta Sanctorum*. vol. 3. Ioanne **Carnandet** (ed.) Paris-Roma: Victorem palme, 1867, p. 489.

[731] Сведенията за жестокостите, предприети от мюсюлманските войски спрямо местното население, се потвърждават и от арабските извори за завоюването на острова. Част от тях вече бяха разгледани в Глава първа.

[732] **Re**, Mario; **Rognoni**, Cristina. Cristiani e..., p. 119. Емиграция от острова се регистрира най-отчетливо в изворите по време на арабското настъпление и при на завоюването на острова от норманите, Вж. **Von Falkenhausen**, Vera. The Greek Presence..., p. 255; **Loud**, Graham. The Latin Church in Norman Italy. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, pp. 12–14.

При описанието на Палермо ибн Х̣аўк̣ал отбелязва, че една от големите джамии в града представлява преустроена църква. По време на посещението му в джамията все още е запазен дървен ковчег, в който според християните се намира тялото на гръцкия философ Аристотел:

> (…) има голяма съборна джамия, която е била византийска църква (*бийʿат ли-ал-рӯм*) преди завоюването. В нея има голямо светилище (*хайкал ʿад̣ӣм*). Част от мислителите (*баʿд̣ ал-мант̣ик̣ийййӣн*) говорят, че един философ на гърците (*х̣акӣм йӯна̄н*) – Аристотел (е положен – б.м.) във висящ (*муʿаллак̣*) дървен ковчег (*х̮ашаба*) в това светилище, което мюсюлманите са преустроили в джамия. И [казват също], че християните почитат гроба му (*к̣абруху*) и търсят лечение (*исташфа̄*) при него, защото видели уважението и почитанието на гърците към него. Казват, че причината за окачането му (*таʿлӣк̣уху*) между небето и земята е, че хората (*ал-на̄с*) го използват, за да се молят за дъжд, изцеление и важни неща, които изискват страх от всевишния Бог (*ал-фазаʿа ʿала̄ Алла̄х таʿа̄ла*) или неговата близост във време на трудности, опасност от гибел, или, когато част от тях потиска останалите. Аз видях дървен ковчег (*х̮ашаба*), който изглежда да беше точно този[733].

С оглед на културните взаимодействия между мюсюлмани и християни интерес представлява въпросът продължава ли да се изпълнява отбелязаната култова практика през арабския период и кой участва в нея?

Поради противоречивия си характер цитатът рядко е обект на интерпретации в научните съчинения. Единствената разработка по темата е на Алесандро Ваноли[734]. Той предлага тълкувания на някои от използваните термини[735]. Според него под *„хайкал“* трябва да се разбира обособена архитектурна структура – параклис (*cappella*). В представянето на тезата си той се позовава на текста, който гласи, че ковчегът на Аристотел се намира *„фӣ ха̄д̱а̄ ал-хайкал“ – „в това светилище“*, съответно, според автора – параклис[736]. Ваноли се съсредоточава върху израза *„между небето и земята“*. Той открива паралел между описанието на ибн Х̣аўк̣ал и информацията от страничен за географската област арабски извор, датиращ от XII в., в който се изобличават използвани от Църквата *„измами“* (*х̣ӣла*). В него се споменава за кръст *„спрян* (*ўа̄к̣иф*) *между небето и земята“* посредством скрити в стената магнити[737]. В разглеждания случай неколкократно е отбелязано, че става въпрос за дървен ковчег, който не би следвало да е подвластен на магнити. Макар разсъжденията на Ванոли да са интересни, по всяка вероятност са погрешни. Използваните термини (*„муʽаллаḳ“ и „таʽлӣḳ“*) носят идея за „провесеност“ и дават основание да се заключи, че ковчегът е висял от тавана.

---

[733] **Kramers**, H. J. (ed.) Opus geographicum…, pp. 118–119.

[734] Вж. **Vanoli**, Alesandro. Tra Cielo e Terra. Idoli e immagini nel Mediterraneo Medievale. MEAH, sección Hebreo 57 (2008) pp. 247–278.

[735] Анализите на Ваноли показват, че в по-късни арабски извори на мястото на Аристотел, като обект на култ в Сицилия, се споменават двама други древногръцки философи – през XIII в. Аристотел е заместен със Сократ, а през XV в. с Гален. Пак там, p. 249.

[736] Доводите не са достатъчни, за да се отхвърли напълно възможността *„хайкал“* да обозначава вътрешно пространство без наличието на допълнителна постройка.

Почитането на мъртвите е тема, която се следи с повишено внимание както в християнството така и в исляма. Граничната точка на превръщането му в идолопоклонничество е чувствителна и изменчива. В християнството почитането на икони и свети мощи има дълбоки традиции и преминава през различни периоди на осмисляне, регламентиране и преосмисляне, намиращи израз и в иконоборческите спорове от периода VIII–IX век. В исляма се забранява почитането на изображения и идоли под каквато и да е форма.

В откъса ибн Ḥауḳал обособява няколко етнорелигиозни групи: гърци (*„йӯнāн“*), византийци (*„рӯм“*), мюсюлмани (*„муслимӯн“*), християни (*„наṣāрā“*). Когато описва случаите на извършване на поклонения, обаче, той използва възможно най-обобщаващия термин – *„хората“* (*„ал-нāс“*). Няма доводи, които да подкрепят наличието на приемственост в осъществяването на култовите практики от християните към новите собственици на храма – мюсюлманите. Не може да се определи с точност и дали ковчегът продължава да е обект на почит и от страна на християните по време на посещението на ибн Ḥауḳал. Единственият безспорен извод е, че става въпрос за култова практика извън установените норми в двете религии, чиито корени водят към античната епоха.

В съкратен вариант сведения на ибн Ḥауḳал са отразени и в анонимния сборник от XI век „Книга на чудесата“. В него е отбелязано наличието на светилище (*хайкал*) в Палермо, в което *„християните почитат* (*йуʽаẓẓиму*) *дървен ковчег и му се молят за дъжд* (*йастасḳӣ*)*“*[738]. Използваните глаголи са в сегашно време, което насочва към заключението, че авторът на „Книга на чудесата“ е разтълкувал текста на ибн Ḥауḳал като потвърждение, за това, че практиката продължава да се изпълнява от християните при неговото посещение.

---

[737] Пак там, с. 249. В същия период се появяват и християнски извори, в които се твърди, че тялото на Муḥаммад е поставено в железен ковчег, който под влиянието на магнити виси във въздуха. Вж. Пак там, с. 263. Ваноли проследява практиката за поставянето на идоли под влиянието на магнити до древността. Авторът прави паралели и с други текстове, отнасящи се до почитане на идоли, за които обединяващ е изразът *„между небето и земята“*. При съсредоточаване върху този аспект от култа неговото изследване заслужава особено внимание.

[738] Вж. **Savage-Smith**, E., **Rapoport**, Y.(eds.), The Book of …, 2:12, fol. 32a, lines 2–4.

Извън обичайните религиозните норми попада и друга практика, описана от ибн Ḫаўḳал. Географът свидетелства за сключването на смесени бракове между мюсюлмани и християнки, при които децата от мъжки пол приемат религията на бащата, а децата от женски – тази на майката:

> Повечето от *ал-муша῾мид̠ӯн* одобряват браковете с християните, при условие, ако детето е момче, да последва бащата, бидейки *муша῾мид* (*лаḫиḳа би-абӣхи* букв. „присъединява се към баща си“), а ако е момиче, да бъде християнка, като майка си (*ма῾а уммихā*). Те не се молят, не изпълняват ритуални измивания, не дават милостиня, не ходят на поклонение, нито постят в месец Рамадан[739].

Бележките на ибн Ḫаўḳал трябва да се разглеждат в контекста на цялостното му отношение към обществените устройство и нагласи в Сицилия, а то е категорично негативно. Отглас от неговите наблюдения откриваме отново в „Книга на чудесата“, където за мюсюлманите в Сицилия се отбелязва:

> Някои от тях (по-рано в изречението се говори за *„ахл“* – народа, жителите) се женят сред съседите си, византийците (*йатазаўўаджж илā муджжāўирӣхим мин ал-рӯм*) на острова, под условие, ако са дарени с момче, то да приеме религията на неговия баща (*лаḫиḳа би-абӣхи)*, а ако е момиче – тази на нейната майка (*лаḫиḳат би-уммихā*)[740].

Смесен брак между мюсюлманин и християнка е засвидетелстван и в житието на Св. Йоан Теристис (Сан Джовани Теристис). Потомък на този брак е самият светец, който се родил в Палермо в края на X век. От житието става ясно, че майка му била от знатен калабрийски род, но била пленена и омъжена за мюсюлманин от Палермо. В религиозно отношение Св. Йоан Теристис бил повлиян от майка си, поради което избягал в Калабрия и се замонашил[741].

Отбелязаната от ибн Ḫаўḳал разновидност на браковете, повторена в „Книга на чудесата“, не е отразена в останалите извори за мюсюлманския период от управлението на Сицилия. Запазването на собствената религия и разграничаването на наследниците по религиозен принцип представя посочения вид бракове като местна особеност, в която на пръв поглед няма следи от процеси на ислямизация.

---

[739] **Kramers**, H. J. (ed.) Opus geographicum…, p. 129.

[740] Вж. **Savage-Smith**, E., **Rapoport**, Y. (eds.), The Book of…, 2:12, fol. 32a, lines 8–9.

[741] Вж. **Follieri**, Enrica. I santi dell'Italia greca. – In: *Histoire et culture dans l'Italie byzantine. Acquis et nouvelles recherches, XXe congrès international des études byzantines, actes de la table ronde (Paris, 22 août 2001)*, a cura di A. Jacob, J.-M. Martin, G. Noyé, Roma: Collection de l'École française de Rome, 2006, p. 120.

Задълбочени разсъждения по въпроса за ислямизацията на острова изказва Джузепе Мандала̀. Те са свързани с тезата му за наличието на арабизирани християни (*мосараби*)[742] в мюсюлманска Сицилия. Темата има отношение най-вече към периода на норманското управление, през който са налице примери за езиков синкретизъм, насочващи към възможността в Сицилия да е имало общност от мосараби. Хуберт Хубен вижда потвърждение за тази теза в наличието на гръко-латино-арабски псалтир, съставен в Палермо между 1132 и 1153 г. и съхраняван в Британската библиотека в Лондон. Текстът е написан в три паралелни колони – в ляво на гръцки, в центъра на латински и в дясно на арабски. В полето има бележки, които говорят за съществуването на литургия на арабски по латински модел. Тези бележки посочват богослуженията през седмицата от утринна молитва до вечерня. В подкрепа на тезата си Хубен се позовава на Джеръми Джоунс, който прави превод на арабските бележки към текста и според когото псалтирът е бил предназначен за Капела Палатина в Палермо[743].

Според Мандала̀ присъствието на арабизирани християни в Палермо предшества завладяването на града от норманите[744]. В основата на тезата му стоят няколко елемента. Изследователят се опитва да докаже, че на острова е имало процес на налагане на исляма върху част от християнско население, но то реално не е възприело новата религия. Довод в полза на тезата за наличието на ислямизация Мандала̀ вижда в заповедта на фатимидския халиф ал-Му‘изз за построяване на джамии във всяко населено място (967 г.)[745]. При изказването на тази позиция Мандала̀ следва логиката, че увеличаването на джамиите би трябвало да е свързано с нарастването на броя на мюсюлманите. Като друго доказателство изследователят привежда цитираните по-горе сведения за смесени бракове, оставени от ибн Х̣аўк̣ал. Според него под *„муша‘мид̱ӯн“* трябва да се разбират *„вероотстъпници“*[746]. Той изказва предположение, че айнът (‘) е по-късна добавка, а коренът на думата е *ш-м-д*, което на иврит и арамейски означава *„унищожавам"*. Мандалà добавя още, че на иврит с *„мешуммад"* се обозначава *„човек, който е принуден да приеме друга религия"*[747]. От тази позиция той твърди, че става въпрос за християни, които са били принудени да приемат исляма формално, но не спазват обредите и сключват бракове с християнки.

---

[742] Християнско население, което възприема елементи от арабо-мюсюлманската култура, включително и езика. Терминът произхожда от *муста‘араб* – „превърнати в араби, арабизирани“. Вж. EI^{2} vol. 7, pp. 246–249.

[743] **Houben**, Hubert. Religious Toleration in the South Italian Peninsula during the Norman and Staufen Periods. – In: *The Society of Norman Italy*. G. Loud. and A. Metcalfe (eds.) Leiden-Boston: Brill, 2002, pp. 327–328.

[744] Проследяване на наличните изследвания по темата за съществуването на общност от мосараби в Сицилия в: **Mandalà**, Giuseppe. Tra minoranze e periferie. Prolegomeni a un'indagine sui cristiani arabizzati di Sicilia. – In: *„Guerra santa“ e conquiste islamiche nel Mediterraneo* (*VII–XI secolo*), (Marco **Di Branco**, Kordula **Wolf** eds.) Roma: Viella, 2014, pp. 95–124.

[745] **Vanoli**, Alesandro. La Sicilia musulmana…, p. 102.

[746] **Mandalà**, Giuseppe. Tra minoranze e periferie…, p. 109.

Мнението, че е имало ислямизация сред местното население се споделя и от Алесандро Ваноли. Доказателство за този процес той вижда отново в заповедта на ал-Муʿизз за строене на джамии. Към него Ваноли прибавя разпоредби на фатимидския халиф за всеобщо честване на обреда на обрязване през 962 г.[748] и емиграцията на християни към Калабрия, отбелязана в агиографските извори[749].

Натиск над християнско население за приемане на исляма е упражняван и според Мария Амалия Де Лука. Изследователката смята, че такъв процес прозира зад рязкото нарастване на броя на джамиите, отбелязано от ибн Ḥаўḳал (географът посочва, че само в Палермо те са триста на брой). Според Де Лука първоначално арабската управляващата класа не е предприемала инициативи за разпространението на исляма, а процесът е започнал през фатимидското управление, когато нараснала и военната заплаха от Византия[750].

Заповедта на ал-Муʿизз за строене на джамии (962 г.) във вътрешността на острова и сведенията на ибн Ḥаўḳал за прекомерното им наличие в столичния град (973 г.) могат да се тълкуват като показател за увеличаване на броя на мюсюлманите на острова. Това не ги прави, обаче сигурен белег за процес на ислямизация на християнското население тъй като те може да са свързани и с прииждането на население от метрополията в Северна Африка.

Сведенията за всеобщото празнуване на обрязването на синовете на халифа са противоречиви и също могат да се тълкуват в различни посоки. Така например Алекс Меткалф вижда в празненствата политическа пропаганда и желание за икономическо облагодетелстване от страна сицилианските мюсюлмански семейства, които участват в тях[751]. Липсват сведения в празненствата да са се включили приели исляма християни.

Тезата на Мандалà, че под *„мушаʿмид̱ӯн"* трябва да се разбират „ислямизирани християни" също е спорна. Употребата на названието

---

[747] Пак там, с. 108.

[748] **Vanoli**, Alesandro. La Sicilia musulmana…, p. 102.

[749] Пак там, с. 108, 113.

[750] Вж. **De Luca**, Maria Amalia. L'uso della lingua araba nelle iscrizioni edili e nelle monete normanne, in A.A.V.V., *Storia di Palermo*, III, L'Epos Ed., Palermo, 2003, p. 243.

[751] Вж. **Metcalfe**, Alex. The Muslims of…, p. 56.

„мушаʿмид̱ӯн“ не е известна от други извори. Джузепе Мандала̀ не взема под внимание анонимния сборник „Книга на Чудесата“, където думите на ибн Х̣аўк̣ал са преразказани в посока, която се различава от неговите изводи. В сборника *„тези които се женят“* и *„съседите им византийци“* са обособени като две отделни категории. Няма следа от това авторът на „Книга на Чудесата“ през XI век да е разтълкувал *„мушаʿмид̱ӯн“* като *рӯм* (т.е. византийци, християни), които са приели исляма и после са продължили да се женят за представителки на своята религия.

Към възможността в Сицилия, доброволно или насилствено, християни да са приемали исляма насочват сведенията, оставени от географа Йак̣ӯт ал-Х̣амаўӣ: *„повечето от обитателите станали мюсюлмани и построили джамии“* (*„ўа-с̣а̄ра акт̱ар ахлихи муслимӣн ўа-банӯ би-ха̄ ал-джаўа̄миʿ ўа-ал-маса̄джид“*)[752]. Цитатът следва информацията за настъплението на мюсюлманите в Сицилия под ръководството на Асад (т.е. отнасят се за IX век). Военните действия продължават дълго след смъртта на военачалника и самият Йак̣ӯт описва част от тях. Думите му могат да се тълкуват наймалко по два начина: 1. голяма част от местното население приело исляма; 2. мюсюлманите заселили острова и станали повече от местните. Текстът датира от първата половина на XIII в., което го прави късен спрямо описаните процеси. В него са използвани по-ранни източници, включително и ибн Х̣аўк̣ал, който е цитиран дословно. Възможно е именно под влияние на сведенията, оставени от ибн Х̣аўк̣ал и отнасящи се за X век, авторът да отбелязва строенето на джамии.

Когато става дума за ислямския период от историята на Сицилия, към понятието „мосараби“ трябва да се подхожда предпазливо. Не е засвидетелствано съществуването на обособена общност от хора, които съзнателно възприемат елементи от арабската култура като част от собствената си светогледна система. Според Дионисиус Агиус през ислямския и норманския период арабският език представлява *lingua franca* за различните общности[753]. В хода на ежедневните си дейности, които включват и необходимостта да общуват с арабо-говорящо население, част от християните вероятно научават арабски език. Този процес е предизвикан от поделянето на общо физическо пространство[754], административната рамка, а също и търговските отношения. Трудно може да се докаже, че той е целенасочен. Ако сведенията от изворите се възприемат само дословно, без наслагване на познания за подобни процеси и прояви в други ислямски земи, не става въпрос за „арабизирани“ християни, а по-скоро за християни, владеещи и арабски език[755].

---

[752] BAS, ar., p. 117.

[753] **Agius**. Dionisius. Who Spoke Siculo Arabic? – In: XII Incontro Italiano di Linguistica Camitio-semitica (Afroasiatica). ATTI a cura di Marco Moriggi. Rubbettino, 2007, p. 28.

[754] **Metcalfe**, Alex. The Muslims of…, p. 40.

Една от малкото теми в българската историография, които имат отношение към историята на ислямска Сицилия, е тази за наличието на богомилска общност на острова през XI в. Тя е напълно непозната за външните научни среди и разширява полето на изследванията върху религиозната и културната среда на острова през Средновековието.

Първият български учен, който изказва мнение за преселването на богомили към района на Централното Средиземноморие, е Йордан Иванов. Той се позовава на сведенията в Барийските летописи за преселници *„македонци и павликяни“*. Съпоставяйки времето, към което се отнасят сведенията (1041 г.), със събитията на Балканския полуостров, Йордан Иванов допуска, че преселението е резултат от потушаването на въстанието на Петър Делян през 1040 г. от Византия и страховете от гонения[756]. Темата е засегната и от византиниста Петър Тивчев, който оспорва твърдението, че отбелязаните *„македонци и павликяни“* са бегълци – участници във въстанието на Петър Делян, но се съгласява с това, че под *„павликяни“* трябва да се разбира *„българи“*[757]. При проследяването на миграциите на българско население в периода VII–XIV век Иван Божилов разглежда изворите и историографските изследвания за пребиваването на българи в Сицилия. Наблягайки върху слабата аргументация и съществуването на други тези по темата, той се отнася критично към интерпретациите за наличието на богомили в Южна Италия[758].

Най-обстойно внимание на възможността богомили да са се преселили на острова отделя Димитър Ангелов. Разглеждайки ролята на България за разпространение на доктрината на богомилството, Ангелов посочва Сицилия заедно с Ломбардия като богомилски центрове в периода XI–XIII в.[759] Позовавайки се отново на Барийските летописи, той посочва, че:

---

[755] В тази насока са сведенията от житието на Св. Нил Млади за най-християнския и преблагочестив служител в нотариата в Палермо, Вж. втора глава, 2.3. Общественият живот на немюсюлманите. За примерите на гръко-арабски езиков синкретизъм от периода Вж. 3.7. Културно-историческо наследство от арабския период в Сицилия. Мнението, че става въпрос за говорещи два езика, а не за „арабизирани“ християни, се споделя и от Леонард Киарели. Вж. **Chiarelli**, Leonard. A History of Muslim…, p. 302.

[756] **Иванов**, Йордан. Богомилски книги и…, с. 41.

[757] **Тивчев**, Петър. За участието на Българи…, с. 82.

[758] Като алтернативна, Божилов посочва тезата на Андре Гийу, но не уточнява в какво се изразява тя. **Божилов**, Иван. Българите във Византийската …, с. 30. Събитията се отнасят към 1025 г.

[759] **Angelov**, Dimitar. L’influence du bogomilisme sur les Cathares d’Italie et de France. *EH*. 4, 1968, *Les Balkans au Moyen Age.* London, 1978, V, pp. 175–190; по резюме на статията в: Ангелов, Димитър. Библиография, **Вълчев**, Веселин, **Матакиева**, Мара (съст.) С.,

> В един текст на този извор, който се отнася към 1040/41 г., т.е. когато въстанието на Петър Делян било вече разгромено от византийците с помощта на наемни войски, се казва, че в Сицилия дошли като бегълци от Балканския полуостров много „македонци и павликяни“[760].

Според историка център на богомилството в Сицилия е град Палермо. Тази своя теза той подкрепя с наличието на анатема във виенския препис на *„Синодик в неделята на православието“*, в която се проклинат *„намиращите се в Панормос богомили“*[761]. Димитър Ангелов разглежда и случая с богомилски водач на име Теодор Сицилийски. Позовавайки се на сведенията за анатема срещу Теодор Сицилийски в Руски синодик от XVI–XVII в., ученият го обвързва с ученик на поп Богомил (X в.) на име Теодор, споменат в Бориловия синодик (XIII в.) и в Противобогомилска компилация от първата половина на XI век. На основата на тези сведения Ангелов смята, че Теодор е свързан със Сицилия, откъдето идва и прозвището му. Авторът изказва предположението, че е възможно Теодор да се е родил на острова, но е по-вероятно името си „Сицилийски” да е получил поради осъществяването на проповедническа дейност там[762].

Споменаването на македонци и павликяни в „Барийските летописи“ трябва да се разглежда при съпоставка със събитията в Сицилия и Южна Италия. Според летописа през 1041 г. от Сицилия в Ломбардия дошъл византийският протоспатрий и катепан Михаил Дулкиан. Възможно е Михаил да е изпълнявал служба на острова след отзоваването на Георги Маниак[763]. Завоюваните от Византия територии на острова по време на похода на Маниак (1038–1040 г.) са отвоювани обратно от арабите и вероятно това е причината Михаил Дулкиан да се изтегли в Ломбардия. Според „Барийските летописи“ в Южна Италия войските му водили неуспешни сражения с норманите, поради което той писал до Сицилия (*ad Siciliam*). Оттам на помощ му дошли *„мизерните македонци, павликяни и калабрийци“* (*miseri Macedones et Paulikiani et Calabrenses*)[764]. Войските се съединили в подножието на планината Пилози, откъдето синът на катепана тръгнал към Апулия, а той, по заповед на императора, се върнал в Сицилия[765].

От този разбор може да се заключи, че отбелязаните македонци, павликяни и калабрийци първоначално са били войници в разнородната армия на Георги Маниак и са се сражавали в Сицилия през 1038–1040 г., а година

Академично издателство „Проф. М. Дринов“ 1998, с. 88.

[760] **Ангелов**, Димитър. Богомилството, с. 286.

[761] Пак там.

[762] Пак там.

[763] За походът на Георги Маниак, Вж. втора глава, 2.1.3. Калбиди (948–1052/3 г.).

[764] **Annales** Barenses, 23.

[765] Пак там.

по-късно са били повикани в Южна Италия. Някаква част от тях може и да се е върнала обратно на острова заедно с катепана Михаил, в изпълнение на императорската заповед, но съдбата им е неизвестна. От извора ясно личи, че става въпрос за войска, а не за избягало население от Балканите. Макар известни предпоставки за утвърдителен отговор да съществуват, не може да се определи със сигурност дали упоменатите *„павликяни"* са *„богомили"* или дали са точно *„българи"*[766].

Името *„Теодор"* е посочено в най-ранния извор за разпространението на богомилството – *„Писмо от Патриарх Теофилакт до Петър, Цар на България"* (първата половина на X век)[767]. Теодор е анатемосан както в това писмо, така и в Бориловия синодик (XIII в.). Общи за Теодор и Теодор Сицилийски[768] са наложените им анатеми и обвързването им с поп Богомил. Не може да се установи, обаче, дали става въпрос за едно и също лице. Предположението на Димитър Ангелов, че Теодор е отишъл да изпълнява проповедническа дейност в Сицилия и тогава е получил името си, също не би могло да бъде доказано. По-често срещана през Средновековието е практиката да се дават прозвища според родното място, отколкото спрямо територия на временно пребиваване[769].

Според Димитър Ангелов и издателя на Виенския препис – Жан Гулиард анатемата върху *„намиращите се в Панормос богомили"* се отнася към края на XI в.[770] Тъй като контекстът на налагането ѝ липсва, тя трудно може да бъде коментирана. Според Гулиард съществува вероятността в нея да се има предвид не Палермо, а друг гръцки пристанищен град, тъй като *„Панормос"* (гр. Πάνορμος) означава *„защитено пристанище"*[771].

---

[766] За павликяни в България говори Петър Сицилийски (IX в.) Вж. ГИБИ, Т. 4, с. 110–112. Голяма павликянска общност съществува в българските земи от X в, когато са преселени от Армения, Сирия и Мала Азия. Идеологията на павликяните оказва и пряко влияние върху богомилството. Ана Комнина посочва, че град Пловдив е управляван от арменци и богомили (XI в.) Вж. **Anna Comnena**. Alexiad, 15:8. Участието на павликяни във византийските войски е многократно засвидетелствано в изворите. В изследването си върху богомилството Димитрий Оболенски отделя внимание на факта, че няма доказателства богомили да участват заедно с павликяните във византийската армията, Вж. **Obolensky**, Dimitri. The Bogomils: A study in Balkan Neo-Manichaeism. Cambridge University Press, 2004, pp. 190–191.

[767] **Ангелов**, Д.: **Примов**, Б.; **Батаклиев**, Г. Богомилството в България, Византия и Западна Европа в извори. София: Наука и изкуство, 1967, с. 44.

[768] Цитат на Руския синодик в: **Ангелов**, Димитър. Богомилството, с. 287.

[769] Близък е примера със Петър Сицилийски, който бяга от Сицилия по време на арабското настъпление, установява се в Константинопол и изпълнява дипломатическа мисия при павликяните, Вж. ГИБИ, Т. 4, с. 110.

[770] **Ангелов**, Димитър. Богомилството, с. 286.

[771] **Gouillard**. J. Synodikon, pp. 229–230, Цит. по: **Божилов**, И., **Гюзелев**, В. История на Средновековна България VII–XIV век. Том 1, София: Анубис, 1999, с. 377.

В арабските извори християните в Сицилия са отбелязвани общо като *„рӯм“*. Ислямските автори не проявяват интерес и не отбелязват подробности за състава и живота на християнската общност. Политическата криза, общественият хаос и наличието на различни етнически и религиозни групи са благоприятна среда за разпространението на религиозни и социални учения. На базата на представените извори присъствието на богомили в Сицилия през XI в. не може да бъде потвърдено.

Културните взаимовлияния между мюсюлмани и християни в Сицилия се предопределят от споделянето на общите пространства, търговията, производството, занаятчийството. Трябва да се има предвид, че представителите на двете религиозни общности са подвластни на позициите на своите религии. Според тези позиции „другият“ е враг, докато не поеме по „правия“ път и не бъде приобщен към съответната религиозна група. Макар да общуват по между си, двете общности не са отворени и гостоприемни една спрямо друга. Разгледаните примери за културни взаимодействия отразяват отделни елементи от „съжителството“. Освен дълбочината и многопластовият характер на културните процеси, те показват също, че все още има проблемни изследователски теми, които подлежат на допълнителни проучвания и изяснения.

3.3. Арабска Сицилия през погледа на евреите

Участието на еврейски търговци в обмена между Северна Африка и Сицилия ги прави съпричастни към културните взаимодействия в региона. Тази съпричастност се предопределя от техните професионални задължения. Евреите в Сицилия общуват с другите религиозни общности, купуват, продават и използват стоки, които са продукт на чужди за тях култури. Именно това са и пътищата, които ги приобщават към междукултурния обмен в Сицилия.

Основна част от сведенията за отношенията между мюсюлманите и юдеите в Сицилия през периода IX–XI век идва от Каирската гениза[772]. Взаимодействията между двете религиозни групи не са разглеждани в произведенията на арабските автори, което води до парадокса отношението на мнозинството да бъде известно въз основа на представите и интерпретациите на малцинството. Недостатък на сведенията от Генизата е, че се отнасят главно за последния етап от мюсюлманското управление на острова т.е. за XI век.

Поглед върху културната среда през X век дава запазен фрагмент от писмо на водача на италианската юдейска общност до Ḥасдай ибн

---

[772] Очерк на изворите от Каирската гениза и съдържащата се в тях сведения в: **Simonsohn**, Shlomo. The Jews in Sicily..., pp. xi–xviii.

Шапрӯṭ, съветник в двора на Абд ал-Раḥмāн III в Кордова. От писмото става ясно, че Ḥасдай, който е и един от най-изтъкнатите юдейски учени, е изпратил в Италия Мар Самуел с поръчение да препише хрониката *„Йосиф бен Горионид"* (известна с името *„Йосиппон"*)[773]. Мар Самуел пристигнал първо в Амалфи, след това се отправил към остров Липари (в документа *„Лӯбр"*, в арабските източници *„Лӣбр"*– един от Еолийските острови, намиращи се край бреговете на Сицилия)[774] и останал там девет месеца, за да препише книгата. На базата на тези сведения Норман Голб изказва предположението, че Мар Самуел отива на остров Липари, за да направи препис от оригинала на хрониката, който би следвало да е написан именно там по-рано през същия век[775]. Хрониката *„Йосиф бен Горионид"* добива широка известност сред евреите в ал-Андалус, а нейни преписи продължават да се разпространяват в района на Средиземноморието до отпечатването ѝ през 1476 г. Продължителният престой на остров Липари и преписването на хрониката именно там показва, че за делото са налице благоприятни условия въпреки ислямската управленска рамка.

Като най-многочислени изворите изтъкват еврейските общности в Палермо и Сиракуза. Поради икономическата значимост и ролята му на административен център преобладава информацията за столичния град. През 878 г. монахът Теодосий пише, че в затвора в Палермо заедно с него, освен християни, има и евреи[776]. Еврейски квартал е съществувал в града по време на пребиваването на ибн Ḥаўḳал, през 973 г. По негови сведения *баб ал-ḥадӣд* (*Желязната порта*), в стария град, води към квартала на евреите – *ḥāрат ал-йахӯд*[777]. През средните векове в квартала на евреите е имало синагога. Тя е спомената в *„Книга на традицията"* на еврейския учен Аврāм ибн Дāӯд (XII век)[778]. Синагога вероятно е имало и в

---

[773] Хроника за историята на евреите в древността. Смята се, че е базирана на съчиненията на Йосиф Флавий. Обхваща периода от построяването на Вавилонската кула до превземането на Йерусалим през 70 г. пр. Хр.

[774] Еолийските острови са завладени от мюсюлманите след превземането на Палермо през 831 г. Според Ваноли съществува вероятност да са били отвоювани от Византия, но от началото на X век отново са владение на арабите. Вж. **Vanoli**, Alesandro. La Sicilia musulmana…, p. 80.

[775] Вж. подробните интерпретации на Голб в: **Golb**, Norman. A Judaeo-Arabic Court.., pp. 115–116 (note 47).

[776] RIS vol. 1, Part II, pp. 264.

[777] Пак там, с. 19.

[778] **Gruber**, Samuel. Medieval Synagogues in the Mediterranean Region. In – Jewish Architecture in Europe. (Aliza Cohen-Mushlin and Harmen H. Thies Eds.) Petersburg: Schriftenreihe der Bet Tfila Band 6, 2010, p. 58.

Сиракуза[779]. Кога и как са били построени и дали по време на арабското управление са били еврейски храмове или по подобие на много църкви са били превърнати в джамии не може да се установи възоснова само на наличните извори. Един надпис от църквата Сан Николо да Толентино (XVII век) в Палермо указва, че на мястото по-рано е имало синагога. Местоположението на църквата е в границите на средновековния еврейски квартал. За изследователите това са сигурни знаци, че синагогата се е намирала именно там.

Документите от Каирската гениза представят търговската дейност като основна сфера на занимание за сицилианските евреи. Разглеждайки ролята на еврейските търговци за икономиката на Сицилия, Моше Гил[780] отбелязва като особено значима търговската връзка Египет-Сицилия-Магриб. В доказателство Гил привежда търговска кореспонденция от Генизата, в която се посочва, че корабите натоварени със стоки от Египет, спират първо в Сицилия, а след това в пристанищата на територията на днешен Тунис.

От писмата може да се заключи, че предпочитани от търговците пристанищни градове на острова са Палермо, Трапани и Мадзара. Сред стоките за износ, които еврейските търговци отбелязват, са: пшеница, платове (сред които и коприна), кожи, килими, тюрбани, восък, вино, сирене, дървен материал, сяра, олово и мед[781]. Съществуват сведения и за вносната продукция през XI в. Тя включва лен, захар, тамян, сандалово дърво, индиго, алое, шафран, смирна, канела[782].

Част от документите в Генизата, отнасящи се до Сицилия, съдържат сведения за проблеми на еврейското малцинство с мюсюлманското мнозинство. В писмата юдеите преобладаващо се представят като подчинена и ощетена страна спрямо мюсюлманите. Сведенията трябва да се разглеждат в съпоставка с историческия контекст, а негова основна характеристика от началото на XI век е кризата в управлението.

В писмо, датиращо от около 1025 г., еврейски търговец разказва, че след завръщането си в Палермо намира къщата си разграбена и разрушена[783]. Той посочва още, че *„враговете заплашват града“*. Според Шломо Симонсон става въпрос или за противоречията между братята Дж῾афар и ῾Алӣ (1015 г.) или за византийски поход от 1025 г.[784] Изразените опасения показват, че търговецът предпочита статуквото да се запази.

---

[779] Пак там, с. 61.

[780] **Gil**, Moshe. Jews in Islamic..., p. 562.

[781] Пак там, с. 564–568.

[782] Пак там, с. 568–569.

[783] **Simonsohn**, Shlomo. The Jews in Sicily..., pp. 43–45.

[784] Пак там, с. 15.

В друго писмо от първата половина на XI в. се споменават *„оцелелите от общността в Палермо“*[785]. Сведенията насочват към възможността юдеите да са били обект на преследване в този период. Все пак, предвид смутните времена, политическия и икономически хаос, не могат да се правят категорични заключения.

Забележителна част от взаимодействията между мюсюлмани и юдеи откриваме в писмо от 6 септември 1056 г. В него е изразено възмущение от Йосиф бен Шаббетай, който приел исляма в Палермо[786]. В документа се посочва, че *„в деня на неговото престъпление се разразил голям скандал“*[787]. Подробности около случая липсват, но вероятно става въпрос за лично решение, което среща остра критика сред юдейската общност. Това е и единственият засвидетелстван случай на приемане на исляма от евреин в Сицилия за периода IX–XI в.

3.4. Сицилия като част от *дāр ал-ислāм*

Съществуват сведения за културни и идеологически различия в рамките на ислямската общност в Сицилия. Още с прехвърлянето си на острова войската е съставена от няколко етноса, сред които преобладават арабите и берберите. По време на завоюването берберските войници по всяка вероятност са обособени в отделни подразделения на войската. През 869 г. военачалникът Х̱афāджа ибн Суфйāн е убит от войник с берберско име, което според Алекс Меткалф е показател за напрежение между етническите групи във войската[788].

Приемането на исляма от берберите в Северна Африка не ги откъсва от традиционните за тях светоглед и самосъзнание[789]. В рамките на арабското управление в Северна Африка берберите продължават да живеят в обособени групи на родов принцип. Тази характеристика се проследява и на остров Сицилия[790].

Сведенията в изворите очертават като берберски център град Агридженто[791]. Освен него, берберските поселения на острова се засвидетелстват от топоними, племенни и лични имена с берберски произход. През XI век в района на Катания съществува поселение на берберското племе *мисра̄та*[792]. По данни на топонимията в Сицилия се установяват също поселения на берберските племена *каркӯда*, *малӣла*, *заммӯр*, *зана̄та*[793]. Многократно е засвидетелствано и участието на берберите от племето *кута̄ма* в политически и обществени процеси по време на фатимидското и калбидското управления[794]. Едно от основните берберски племена в Сицилия е *хаўўа̄ра*[795]. През XII в. ал-Ўисйа̄нӣ[796] определя членовете на племето *хаўўа̄ра* като *иба̄д̣ӣти*[797]. Според друг източник от ибадитските доктринални среди – *„Дикр асма̄ʿ баʿд̣ шуйӯх̱ ал-ўахбиййа“* – Кастроджовани в Сицилия е северната граница на териториите, в които е разпространен ибадизмът. Единственото изследване по темата принадлежи на Леонард Киарели и се отнася до норманския период, от който са и историческите извори[798]. В него на база на данни от топонимията и ономастиката Киарели прави опит да възстанови мрежата от берберски поселения в Сицилия. Тази първа разработка по темата поставя важни въпроси по отношение на установяването на центровете на *иба̄д̣ӣзма* на острова, но е лишено от научна дълбочина. Без особен напредък разсъжденията на Киарели продължават и в мащабната му монография върху мюсюлманския период от историята на Сицилия[799], което показва, че при наличните извори на въпроса за разпространението на иба̄д̣ӣзма в Сицилия не може да бъде даден еднозначен отговор.

---

[785] Пак там, с. 66–69.

[786] **Gil**, Moshe. Jews in Islamic…, p. 584.

[787] Пак там.

[788] **Metcalfe**, Alex. The Muslims of…, p. 25.

[789] Очерк върху разпространението на исляма сред берберите в: **Дьяков**, Николай. Мусульманский Магриб. Шерифы…, с. 59–84; Вж. също: **Vanoli**, Alesandro. La Sicilia musulmana…, pp. 44–45.

[790] На социално ниво отношенията са разгледани подробно в: **Chiarelli**, Leonard. A History of…, pp. 144–155. Алесандро Ваноли, отбелязва проблемното звено, без да се задълбочи, Вж. **Vanoli**, Alesandro. La Sicilia musulmana…, pp. 73–74.

[791] Вж. **Granara**, William. Islamic Education and…, p. 151.

В *„Кеймбриджката хроника“* се отбелязва избухването на бунт в Палермо срещу *„хората от Ифрӣк̣иййа“* през март 890 г.[800] Сведенията могат да се тълкуват в няколко направления – наличие на напрежение между немюсюлмани и мюсюлмани, араби и бербери или между по-рано установилите се мюсюлмани и пристигащите нови заселници от Северна Африка[801].

---

[792] Вж. EI^2 vol. 7, p. 186.

[793] Вж. **Metcalfe**, Alex. The Muslims of..., p. 38.

[794] За произходът на берберското племе кута̄ма и взаимоотношенията му с фатимидите, Вж. Brett, Michael. The Rise of…, pp. 85–99.

[795] Вж. EI^2 vol. 3, p. 299.

[796] Автор, отстояващ иба̄д̣ӣтски възгледи Вж. EI^2 vol. 3, p. 299.

[797] Ар. *„иба̄д̣иййа“*. Иба̄д̣ӣизмът е разклонение на хариджизма. Заражда се през втората половина на VII век в град Басра. През VIII век се разпространява в Северна Африка. Иба̄д̣ӣтите се разграничават от теориите на крайните хариджити. Те развиват система от политически и теологически концепции, които нерядко се преплитат с тези от други доктринални течения. Поддържат хариджитската концепция за избираемостта на водача (*има̄м*). Вж. EI^2 vol. 3, pp. 648–660.

[798] **Chiarelli**, Leonard. The Ibadi Presence in Muslim Sicily. *BRIIFS*, 2005, 7(1), pp. 69–89.

[799] **Chiarelli**, Leonard. A History of…, *„ibāḍite, ibāḍites“* p. 406.

[800] **Metcalfe**, Alex. The Muslims of..., p. 29.

[801] Пак там.

Подобно разграничаване на *„хората от Сицилия“* и *„хората от Африка“* се среща и в изворите, описващи събитията от 30-те години на XI в.[802] Според ал-Нууўайрӣ обособяването е продиктувано от това, че новите заселници се ползват със същите статут и права, с каквито и *„хората от Сицилия“*. Местните изразяват недоволство и предлагат новодошлите да бъдат обложени с допълнителен данък. Желанието за обособяване на икономическа основа вероятно е резултат от етнически и социални противоречия. Възможно е също пристигащите от Африка да са възприемани като потенциална икономическа опасност. От цитираните сведения не може да се установи дали обособяването на *„хората от Сицилия“* и *„хората от Африка“* е имало и културни измерения. Към подобно заключение отпращат изградените на острова традиции и отношения, които се явяват нова културна среда за новодошлите.

Поредица от извори дават поглед върху обмена на идеи и познания като част от културните взаимодействия в рамките на ислямската общност. Най-задълбоченото изследване на темата е дело на Уилям Гранара. Според него преносът на познания „към“ и „от“ мюсюлманска Сицилия се осъществява по няколко начина – пътуванията с познавателна цел (*ал-рих̣ла фӣ т̣алаб ал-ʿилм)*, търговията, войната и поклонничеството *(х̣аджж)*[803].

Практиката на пътувания с цел обучение, придобиване и обмен на знания приобщава Сицилия към достиженията на ислямските религиозни и научни търсения през разглеждания период. Посещенията и престоят на учени на острова имат различна продължителност. Гранара разделя учените на две групи – такива, които идват в Сицилия, за да предават знанията и опита си и други, които пристигат с цел обучение[804]. Проблем при изучаването на интелектуалния живот през ислямския период е, че не могат да се проследят подробности за дейността на десетките отбелязани поименно личности в различни извори. Много често липсва възможност за датиране или са запазени само фрагменти от произведения.

Сред заселилите се на острова е филологът ʿАлӣ ибн Х̣амза ал-Бас̣рӣ, който умрял през 985 г[805]. Тълкувателят на Корана Мух̣аммад ибн Х̣ура̄са̄н, който получил образованието си в Египет и в Ирак, също се установил в Сицилия, където и починал през 996 г.[806]. Роденият в Кайруан юрист Абӯ Саʿӣд Лук̣ма̄н (поч. 930 г.) прекарва на острова четиринадесет години. С интелектуалната среда на Сицилия са обвързани също имената на граматика от Мосул С̣а̄ʿид ибн ал-Х̣асан (поч 995 г.); юриста Абӯ ал-

---

[802] Пак там, с. 80–81.

[803] Вж. **Granara**, William. Islamic Education and ..., p. 151.

[804] Пак там, с. 169.

[805] **Ahmad**, Aziz. A history of …, p. 41.

[806] Пак там.

Ḳāсим ибн ал-Барāдиʿӣ (поч. 1010 г.) и поета Абӯ Ḥасан ибн Рашӣḳ (поч. 1064 г.)[807]. Рецитаторът на Корана и автор на *Китāб ал-ʿунӯāн фӣ-ал-кирā'āт* – Исмāʿӣл ибн Ḥалаф, който получава образованието си в Египет, също прекарва известно време в Сицилия. Поради политическата нестабилност на острова, по-късно той емигрира първо в Испания, а после в Египет[808].

Запазени са имената на поредица от сицилиански учени, които също емигрират от острова. Сред тях са: Мӯсā ибн Ḥасан (емигрира в Египет), ʿАбд ал-Раḥмāн ибн Муḥаммад ал-Бакр (пътува в Северна Африка, Египет и Хиджаз), Ḥасан ибн ʿАлӣ (умира в Медина през 1001 г.), Абӯ Масʿӯд Сулаймāн (емигрира в Багдад), Абӯ ал Фаḍл ибн ʿАмр (емигрира в Испания)[809].

Един от известните сицилиански учени, занимаващи се с изследването на хадсината традиция от първата половина на X век, е Абӯ Бакр Муḥаммад ибн Ибрāхӣм ал-Тамӣмӣ. Той предприема пътуване до Ирак, където попада в кръговете на известния ислямски мистик Джунайд. Според Мирела Казарино е възможно по-късно той да се е върнал на острова. От това предположение тя развива хипотезата, че *суфизмът*[810] е намирал разпространение в ислямска Сицилия. Според авторката суфизмът започва да се практикува на острова при управлението на Калбидите. Изводите ѝ се градят на по-късните сведения на ибн Джубайр за предполагаемите *рибāṭи* в близост до Палермо и аскетизма на техните обитатели[811]. Според Казарино със суфизма на острова са обвързани имената на Абӯ Бакр ал-Самантāрӣ (поч. 1072 г.) и Абӯ ал-Ḳāсим ал-Ṣиḳиллӣ (поч. 996 г.) – двама сицилианци с неизяснени езотерични нагласи.

Тезата за разпространението на суфизма в Сицилия е подкрепяна и от Леонард Киарели. Според него съществена е ролята на Муḥаммад ибн Йаḥйā ибн Салāм ал-Ḳайраўāнӣ, *„мистик“*, който се устройва в Агридженто, както и на неговия син и последовател ʿУсмāн ибн Саʿӣд ибн Салāм ал-Киркинтӣ (поч. 983 г.), който получил образованието си в Нишапур, пребивавал в Мека, но по-късно се върнал в Сицилия[812]. Киарели смята също, че начинът на живот в *рибāṭите*[813], описан от ибн Ḥауҟал, насочва към възможността в тях да са пребивавали суфийски братства[814]. Авторът привежда и цитат от сицилианския поет ибн ал-Тāзӣ, в който е изразено неодобрение към част от практиките в суфизма. За ибн ал-Тāзӣ се знае малко, живял е през XI или XII в. Без сериозна обосновка Киарели посочва, че *ṣӯфӣ* са и вече споменатите ʿАбд ал-Раḥмāн ибн Муḥаммад ал-Бакр, Абӯ Бакр ал-Саманṭāрӣ, Абӯ Бакр Муḥаммад ибн Ибрāхӣм ал-Тамӣмӣ[815]. Липсват сведения за дейностите, извършвани от тези личности в Сицилия. При всички изброените доводи, тезата за разпространението на суфизма в Сицилия през арабския период не е съпроводена със сериозни доказателства.

---

[807] **Granara**, William. Islamic Education and ..., p. 160.

[808] **Ahmad**, Aziz. A history of …, p. 42.

[809] Пак там.

[810] EI^2, vol. 10, pp. 313–324; pp. 243–246.

[811] **Cassarino**, Mirella. Palermo Experienced, Palermo Imagined. Arabic and Islamic Culture Between the 9th and the 12th Century. – In: Annliese **Nef** (ed.) *A Companion to Medieval Palermo. The History of a Mediterranean City from 600 to 1500.* Leiden–Boston: Brill, 2013, p. 98.

[812] **Chiarelli**, Leonard. A History of …, pp. 292–293, 299.

Следи от преселниците от Сицилия в Северна Африка са имената на отделни личности – Ṣиҟиллӣ, Саракӯсӣ, Мāзарӣ, засвидетелствани през XII в.[816] Сред емигрантите, които по всяка вероятност са родени в Сицилия, е Абӯ ал-Ḳāсӣм ал-Ṣиҟиллӣ (1030–1122 г.). Той се установява в Александрия и постепенно се издига в научните среди. Свидетелство за уважението към него и нараснали му престиж е титлата *шайẖ ал-Искандарииййа* (шейх на Александрия)[817]. Сред най-известните ислямски учени, които са потомци на емигранти от острова, са юристът Муḥаммад ал-Мāзарӣ (поч. 1141 г.)[818] и философът Абӯ ʿАбд Аллāх ибн Дафар ал-Ṣиҟиллӣ (поч. 1170 г.)[819].

Сред основните пътища на културно взаимодействие с другите ислямски земи е търговският обмен. Военновременната обстановка вероятно е причина сведения за културните връзки със света на исляма през аглабидския период да липсват. При управлението на Фатимидите и Калбидите изворите засвидетелстват засилен обмен на стоки и добре развита пристанищна мрежа за тяхното осъществяване. Пряк поглед върху пазарите и продукцията в Сицилия дава ибн Ḥауҟал. Конкретна връзка с износа и вноса на стоки имат предоставените от географа сведения за: търговията с дървен материал в близост до пристанището на Палермо; възможността за паричен обмен на централния пазар в града; отглеждането на папирус в крайградските територии; разнообразието от търговци и занаятчии[820].

---

[813] Вж. 2.2.5. Рибāṭи.

[814] **Chiarelli**, Leonard. A History of …, p. 298.

[815] Пак там, с. 300.

[816] Вж. **Granara**, William. Islamic Education and…, p. 170.

[817] Вж. EI^2 vol. 3, pp. 760–761.

[818] Вж. EI^2 vol. 6, pp. 942–943.

[819] Биографията и позициите на ибн Зафар ал-Ṣиҟиллӣ са разгледани в: **Dekmejian**, R. Hrair; **Thabit** F. Adel. Machiavelli's Arab Precursor: Ibn Ẓafar al-Ṣiqillī. – In: *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 27, No. 2 (Nov., 2000), pp. 125–137.

[820] **Kramers**, H. J. (ed.) Opus geographicum…, pp. 119–120.

Най-много са сведенията за търговските контакти от XI век. От писмата от Каирската гениза става ясно, че Сицилия търгува с Фустат, Александрия, Сфакс и Махдия[821] В картата на град Махдия от *„Книга на чудесата“* е отбелязан специален пристан за кораби, плаващи „до“ и „от“ Сицилия. Съществуването му може да се приеме като красноречиво свидетелство за връзките и значението на стокообмена между двата града.

Политическата обстановка в региона през XI в. се отразява на търговските контакти. В част от писмата от Каирската Гениза се отбелязват затруднения във вноса и износа на стоки между сицилианските и северноафриканските пристанища[822]. По време на норманското настъпление нараства на износната цена на пшеницата от Сицилия[823].

Спрямо големите политически центрове в света на исляма Сицилия има ролята на гранична област. Търговските взаимодействия между с *дāр ал-ислāм* се ръководят от политическите процеси, поради което обменът се осъществява основно между острова и неговата метрополия в Северна Африка. Сферата на интелектуален обмен е по-широка и включва контакти с Нишапур, Багдад, Мека, Медина, Кайро, Александрия, Кайруан. Малко може да се каже за културните взаимодействия с ал-Андалус. Макар сведения да липсват, такива по всяка вероятност е имало и свидетелство за това е фактът, че част от емигрантите от Сицилия през XI в. се отправят именно към Иберийския полуостров. Възможно е те да са имали познания или контакти, които да улеснят придвижването и устройването им в непознатите земи.

3.5. Отношенията с външния немюсюлмански свят

Мирният аспект от отношенията между сицилианските араби и християнския свят се отнася главно до областта на търговията. Най-ранните свидетелства за търговски контакти между мюсюлманите в Северна Африка и християните в Неапол, Амалфи, Гаета и сицилианските градове датират от началото на IX в.[824] Търговските контакти с *дāр ал-ḥарб* срещат критика в аглабидска Африка[825], но тя е изразявана персонално и изглежда не добива известност и привърженици до степен процесите да бъдат преустановени.

Проблем за проследяването на търговския обмен представлява честата липса на конкретизация в изворите за изходящите пристанища на търговските кораби и използването в тях на обобщителни названия от типа „мюсюлмани“ и „сарацини“[826]. За нарастващата роля на търговията с мюсюлманите в италианските градове през X век свидетелства наличието на ислямски (сицилиански и северoафрикански) монети в тях[827]. Още през първата половина на века арабски монети циркулират в Амалфи, Салерно и Неапол[828]. Търговски контакти с арабите в Сицилия поддържа и Пиза. През XI в. търговци от Пиза търгуват на сицилианските пазари[829]. Обменът между острова и италианския град е засвидетелстван и от материално наследство. Проучванията върху средновековната керамика, открита в Пиза, показват употреба на сицилиански керамични съдове през периода X–XI в.[830]

---

[821] Данните са обобщени в: **Nef**, Annliese. Islamic Palermo and…, pp. 54–55.

[822] **Metcalfe**, Alex. The Muslims of…, p. 98.

[823] Вж. **Gil**, Moshe. Jews in Islamic…, p. 566.

[824] **Chiarelli**, Leonard. A History of…, p. 246.

[825] Пак там, с. 19.

Освен търговските взаимоотношения, военните съюзи са друга допирна точка между сицилианските араби и италианските градове. През 835 г. Неапол сключил съюз със сицилианските араби и наел мюсюлмани във войската си[831]. Резултат от съюзните им отношения са предприетите общи действия срещу византийска Месина и княжество Беневенто (враг на Неапол)[832]. Необичайната коалиция предизвиква опасения у християнските владетели. В писмо до византийския император Василий I Македонец кралят на Западнофранкското кралство – Луи II изказва мнението, че Неапол започва да прилича на Палермо или Африка[833].

Пример за културните взаимодействия на границата на войната и мира между мюсюлмани и християни е историята на град Реджо, разположен на Месинския проток от страната на Калабрия (дн. Реджо ди Калабрия). Поради близостта си до Сицилия градът е обект на мюсюлмански нападения, които зачестяват след идването на власт на Фатимидите. Само за периода 918–930 г. Реджо е подложен на пет обсади. В средата на десети век в центъра на града била построена джамия, а на ъглите ѝ били разположени минарета. Ибн ал-Аṯӣр предава, че управителят на Сицилия разпоредил на християните да не възпрепятстват мюсюлманите при посещаването на джамията и при призивите за молитва. Според сведенията в хрониката християните нямали право да влизат в нея, а всеки, който потърсел закрила, там се намирал в безопасност. Залог за целостта на джамията станали църквите в Сицилия и Северна Африка, тъй като управителят заявил, че те ще бъдат съборени, ако християните повредят и един неин камък[834].

---

[826] За приспособяването и профеионалното развитие на отделни мюсюлмани в италианските градове в периода IX–X век, Вж. **Kreutz**, Barbara. Before the Normans…, p. 52.

[827] **Metcalfe**, Alex. The Muslims of…, p. 110.

[828] Пак там, с. 63.

[829] **Chiarelli**, Leonard. A History of …, p. 248.

[830] Вж. **Berti**, Graziella. Pisa: Ceramiche e commerci (2 meta X– 1 meta XIV s.). In: I Congresso Nazionale di Archeologia Medievale. Auditorium del Centro Studi della Cassa di Risparmio di Pisa (Pisa, 29–31 maggio 1997) (**Gelichi**, Sauro (a cura di) Firenze: All'Insegna del Giglio, 2000, pp. 346–351.

[831] **Chiarelli**, Leonard. A History of …, p. 20.

[832] **Citarella**, Armand. The Relations of Amalfi with the Arab World before the Crusades. *Speculum*, Apr., 1967 Vol. 42, No. 2, p. 305.

[833] **Chronicon** Salernitanum. 107 *„(...) ita ut facta videatur Neapolis Panormus vel Africa.“*

Мирните взаимодействия с външния немюсюлмански свят не са посока, в която сицилианските араби полагат усилия. Географската близост и нарастващата търговска активност на италианските градове са предпоставки за съществуването на стокообменобмен. В същото време, макар да има данни за търговски отношения и военни съюзи между християни и мюсюлмани, на фона на близо двата века ислямско господство в Сицилия те все пак са малко на брой. В количествено отношение многокранто повече са сведенията за грабежи, нападения и пленяване на население с цел продажба в робство, които мюсюлманите предприемат по калабрийските брегове.

3.6. XI век – новите завоеватели и демографските промени

В част от писмата от Каирската гениза юдеите определят норманите като *„врагове"*. Еврейските търговци описват разрушенията, които завоевателите оставят след себе си, и изказват тревога за търговските дела на острова[835].

Принципната позиция на мюсюлманското население към настъплението на норманите може да се открие хрониката на Малатера. Хронистът разказва за млад мюсюлманин, който след превземането на Месина от норманите се опитвал да избяга заедно със сестра си. Виждайки че тя изостава, мюсюлманинът решил да я убие:

> Въпреки че леел сълзи за любимата си сестра (която била за него единствена), той предпочел да бъде убиец на сестра си и да оплаква нейната смърт пред това тя, против волята си, да наруши своя закон (*legis*) и да бъде осквернена от чужд закон[836].

В условията на война латинските автори, отразяващи позицията на норманите, също се отнасят с недоверие към местното население. Хронистът Малатера отбелязва, че при обсадата на град Тройна мюсюлманите се притекли на помощ на *„гърците"*, които се сражавали срещу норманите[837]. Обсадата на крепостта продължила до началото на 1063 г., когато провизиите на норманите свършили, а населението на острова не спирало да подпомага обсадените:

---

[834] Пак там.

[835] **Simonsohn**, Shlomo. The Jews in Sicily..., pp. 18–22.

[836] **Malaterra**, II, 11.

[837] Пак там, II, 29.

> Гърците и сарацините, които цялата страна поддържала и снабдявала с каквото поискат, били хранени в изобилие. Нямали нужда да търсят храна или да скитат, защото цяла Сицилия осигурявала доставките, от които се нуждаят и които бързо били донасяни от други области.[838]

Обединението на силите срещу новия общ външен враг показва, че религиозната принадлежност не винаги е водещ фактор. Засвидетелстваната съпротива на християнското население срещу норманите дава основания да се предположи, че на този етап то не вижда в завоевателите възможност за промяна към по-добро, спрямо съществуващото положение.

Участие на местните християни на страната на мюсюлманските войски Алекс Меткалф вижда в израза *„африканци и араби със сицилианци“*, използван от Малатера[839]. Пример за съвместна дейност на християни и мюсюлмани е засвидетелстван и при обсадата на Петралия, когато според Малатера жителите (мюсюлмани и *„гърци“*) обсъдили положението и заедно предали крепостта в ръцете на норманите[840].

Така наречените от хрониста „гърци“ всъщност са източноправославни жители на Сицилия. В религиозно отношение те следват църковните традиции от времето преди арабите да завладеят острова, когато църквата в Сицилия е била под върховенството на Константинополската патриаршия. Норманите припознават папата в Рим като главен религиозен авторитет и са негови политически съюзници. Възможно е зад липсата на единодействие между местните християни и норманите да стои именно различието в религиозните доктрини и желанието за отстояване на собствената позиция.

Латинските извори засвидетелстват по-често съюзи между нормани и мюсюлмани отколкото такива между нормани и „гърци“. Но макар мюсюлмани да подпомагат завоевателите във военните действия, те все пак имат образа на неблагонадеждни съюзници. Малатера разказва за предателството на някой си мюсюлманин на име Баракием (вероятно Ибра̄хӣм), който бил приет като брат от един от норманските водачи – Серло. Баракием неочаквано устроил засада и Серло бил убит и изкормен. Според Малатера сарацините дори изяли сърцето му, за да получат неговата смелост. След това поставили главата му на копие и я разнасяли из градските улици като доказателство за надмощието си[841].

---

[838] Пак там.

[839] **Metcalfe**, Alex. The Muslims of..., p. 109.

[840] **Malaterra**, II, 20.

[841] Пак там, II, 46.

Детайл от картината на взаимодействията в хода на норманско настъпление е търговията с роби. Такъв случай е отбелязан отново от Малатера. Според хрониста през 1076 г. норманите превзели и разрушили крепостта Юдика. Мъжете били убити, а жените били изпратени в Калабрия, за да бъдат продадени[842].

Латинските извори многократно отбелязват подробности за придобитата от норманите плячка по време на настъплението. Малатера разказва как след битката при Черами през 1063 г. норманите придобили като трофеи няколко камили и изпратили четири от тях на папата в Рим. Според хрониста папата се зарадвал повече за победата на християните отколкото на подаръците[843].

За сдобиване с богата плячка разказва и монахът Аматус от Монте Касино. В своята хроника той разказва за напредването на норманите към град Палермо. В местността, в която малката река Орето се влива в морето, норманите завзели богати арабски имения. В оплячкосването им дори *„простите рицари били дарени по царски“*[844], а по нареждане на военачалника Роже дворецът бил преустроен в църква[845].

Изворите свидетелстват за няколко случая на приемане на християнската религия от знатни сицилиански араби. През 1086 г. християнството приема управителя на Кастроджовани[846] В замяна на съдействието и покръстването си той получил земя в Калабрия, където се устроил заедно със своето семейство.

Същевременно вероятно норманите са наложили забрана за приемане на християнството на мюсюлманските отряди, използвани при сраженията в Италия. Сведения в тази посока дава монахът Еадмер, който бил биограф на Анселм (архиепископ на Кентърбъри) и заедно с него присъствал на обсадата на Капуа през 1098 г. Според биографа мюсюлманските войници, които Роже включил във войската си, с радост общували с Анселм:

> Те с благодарност приемали храната, която Анселм им предлагал и се връщали сред собствения си народ, описвайки неговата удивителна доброта. В резултат той заслужил такова уважение сред тях, че, когато ние преминавахме през техния лагер – тъй като те живееха заедно в един лагер – грамадна тълпа издигаше ръце към небесата и призоваваше благословия на неговата глава, а след това целуваха ръцете му по свой оби-

---

[842] Пак там, II:10.

[843] Пак там, II:33.

[844] **Norwich**, J. The Normans in The South 1016–1130. London: Faber and Faber, 1967, p. 173.

[845] Пак там, с. 174.

[846] Malaterra, IV:5, 6.

> чай, почтително прекланяйки пред него колене, благодаряха за неговата доброта и щедрост. Много от тях, както и стана известно, доброволно следваха поръченията на Анселм и биха приели християнската вяра, ако не се бояха от гнева на своя граф. И наистина той не допускал никой от тях да стане християнин безнаказано. От какви съображения – ако е позволено да употребим такава дума – той постъпвал така, мен не ме касае – нека това остане между него и Бога[847].

Изворът има за цел да представи качествата на Анселм като религиозен водач, поради което сведенията не могат да се тълкуват еднозначно. Едва ли войниците мюсюлмани всеобщо са били податливи на християнизация, както твърди авторът. Ако все пак се приеме, че е била наложена забрана от Роже, този акт може да се тълкува като стратегическа стъпка за запазване на равновесието във войската, каквото е и мнението на Алекс Меткалф[848].

Несигурността подтиква част от мюсюлманите да поемат по пътя на емиграцията. Според Уилям Гранара първата вълна на „евакуация“ започва през 1036 г. след неуспешния опит на Фатимидите да въдворят ред в Сицилия[849]. В писмо от Каирската гениза от 1053 г. се споменава, че 500 емигранти са натоварени на еврейските търговски кораби, плаващи към Африка[850]

Емиграцията се засилва след началото на норманското настъпление. Въпреки че от съществуващите извори не можем да заключим за мащабите на преселението, емигрантската вълна вероятно придобива внушителни размери.

Изявен представител на емигриралите от Сицилия араби е поетът ибн Х̣амдӣс[851], който е роден в Сиракуза през1055/6 г. Вероятно той емигрира след превземането на родния му град от норманите през 1078 г.[852] Първоначално се устройва в Севиля, а след това заминава за Махдия. Последните си години прекарва на остров Майорка, където и умира през 1133 г. Творчеството на ибн Х̣амдӣс от емигрантския му период, събрано в *„Дийӯа̄н“*[853], е пропито с носталгия по изгубения дом:

---

[847] The Life of Saint Anselm, Archbishop of Canterbury, by Eadmer, ed. and trans. Richard **Southern**. ed., London: 1962, II:33, pp. 110–12.

[848] **Metcalfe**, Alex. The Muslims of..., p. 102.

[849] Вж. **Granara**, William. Islamic Education and…, p. 155.

[850] **Simonsohn**, Shlomo. The Jews in Sicily..., p. 194. Според превода по 500 емигранти на всеки кораб, т.е. най-малко 5000, но най-вероятно е преувеличение или допусната грешка.

[851] Вж. EI^2 vol. 3, pp. 782–783.

[852] **Poeti** arabi di Sicilia. Note introduttive di Carlo Ruta e Pino Blasone. Mesina: Edi. bi.si, 2009, p. 33.

[853] Част от стиховете на ибн Х̣амдӣс са публикувани в BAS ar., pp. 547–573. Превод

Спомням си Сицилия и скърбя с душата си при спомена.
След като бях изгонен от рая, как да разкажа за него?
И ако не е (само) солена вода от ридание,
то моите сълзи са негови реки[854].

В стиховете на ибн Ḥамдӣс арабските войници са представени като доблестни защитници на вярата и земята си, които не се страхуват да жертват своя живот. Присъства и образът на завоевателите, наричани от поета обобщаващо *„рӯм“*. В очите му те са безпринципни, свирепи, злобни и въоръжени до зъби натрапници. Нравите им са покварени, а жените им не носят воали. Новият ред, който норманите налагат, според ибн Ḥамдӣс е пагубен и води след себе си само разруха[855].

Попадането на Сицилия под властта на норманите я превръща в *terra perduta* за голяма част от мюсюлманите. Съжаление, че тя вече не се намира под властта на исляма изказва ибн Джубайр, който посещава острова в края на XII в. Пътешественикът отбелязва, че много следи от арабското управление все още са видими. Към описанието на сицилианските градове той неколкократно прикрепя пожеланието Аллāх да ги върне (*„а‘āда Аллāх“*) в ръцете на мюсюлманите[856].

Междурелигиозните отношения и поддържането на мирен баланс заемат важно място в политическия и обществен живот по време на норманското управление. Характерните черти на културната среда позволяват на Франческо Габриели да заключи, че макар да е загубила политическата си роля, ислямската религия продължава да е жива социална и културни сила в норманска Сицилия[857].

Процесите на културни влияния се развиват в сложна динамика през целия нормански период. Употребата на арабския език след завоюването на острова е един от най-отчетливите признаци за наличието на културно влияние от предходния мюсюлмански период. Тя е и пряк показател и за солидните културни основи, изградени по време на арабското управление.

на италиански език в: BAS it., pp. 308 –413, както и в **Ibn Ḥamdīs**. La polvere di diamante. A cura di Andrea Borruso. Roma: Saterno Editrice S.r.l., 1994.

[854] Вж. ‘Абд ал-Джабāр ибн Ḥамдӣс, p. 3. [online] [15.10.2019] < http://al-hakawati.net/Content/uploads/Civilization/84bcbb36b8798b22.pdf > Превод от Франческо Габриели на италиански в: Poeti arabi di Sicilia…, p. 34.

[855] Пак там, с. 39–47.

[856] BAS ar., pp. 87, 91, 94.

[857] **Gabrieli**, Francesco. Gli Arabi in Sicilia. – In: *Gli Arabi in Italia: Cultura, contatti e tradizioni*. Francesco **Gabrieli**; Umberto **Scerrato** (eds.), Milano: Garzanti-Scheiwiller, 1985, p. 101.

3.7. Културно-историческото наследство от арабския период в Сицилия[858]

Първоначално, след завладяването на острова от норманите, белезите за ислямска културна идентичност не са обект на преследване или опити за изкореняване. Същевременно, голяма част от местните мюсюлмани напускат острова, останалите са поставени под ограничения, а причините за търпимостта на норманите са най-вече политически. След окончателното изселване на мюсюлманите от Сицилия, при управлението на император Фридрих II Хоенщауфен през 40-те години на XIII век, следите от живота им на острова избледняват.

Запазените писмени свидетелства за арабския период от историята на Сицилия не са много. Същевременно книжновното наследството е важен източник на информация за културните процеси и влияния. Едно от най-значимите книжовни свидетелства е така наречения „*Коран от Палермо*“. Той е запазен в две части – едната се съхранява в библиотеката Нуросмание в Истанбул, а втората – в колекциите на Нас̣а̄р Х̮алӣлӣ в Лондон[859]. В ръкописа се посочва, че е направен в *мадӣнат С̣ик̣иллиййа* (Палермо) през 372 г. по хиджра (982–983 г.)[860].

Съществуват различни интерпретации за Корана от Палермо. По отношение на особеностите на текстовото оформление Джеръми Джоунс отстоява тезата, че системата на вокализация съответства на използваната в Северна Африка през същия период, но се наблюдават и елементи, типични по-скоро за Ирак, отколкото за ислямския Магриб[861].

---

[858] Особено значимо и ползотворно за проучването на културното наследство беше провеждането на проекта „Арабите в Сицилия IX–XI век – материално културно наследство“ към Университетския комплекс по хуманитаристика „Алма Матер“ (СУ „Св. Климент Охридски“). В рамките на проекта осъществих двуседмичен престой в Палермо (февруари 2014), и посетих голяма част от обектите и музеите в Сицилия, които съхраняват материални ценности от периода IX–XI век.

[859] Вж. **Déroche**, François. Cercles et entrelacs: format et décor des corans maghrébins médiévaux. – In: *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*. 145e année, N. 1, 2001. pp. 596–606 За спецификите на вокализацията в контекста на други запазени Средновековни копия на Корана, Вж. **Dutton**, Yasin. Red Dots, Green Dots, Yellow Dots and Blue: Some Reflections on the Vocalisation of EarlyQur‘anic Manuscripts (Part II). – In: Journal of Qur‘anic Studies, Vol. 2, No. 1 (2000), pp. 13–16.

[860] **Déroche**, François. Cercles et entrelacs…, pp. 598–599.

[861] Подробен анализ на елементите на текста и цветовото му оформление в: **Johns**, Jeremy. The Palermo Qur’ān (AH373/982–83AD) and the triumph of Mālikism in Ifrīqiya, pre-print version of paper delivered to: *The Aghlabids & their Neighbors: Art & Material Culture in Ninth-Century North Africa. Interdisciplinary Workshop, 23-24 May 2014*, UNC-Chapel Hill Winston House, London: 2014, pp. 1–6 [Online] [viewed 30.09.2019] <https://www.academia.edu/6947926/The_Palermo_Qur%CA%BEan_AH373_982-83AD_and_the_triumph_of_Malikism_in_Ifriqiya>.

Средата на създаване и особеностите на запазения ръкопис пораждат научни дискусии. Значителен интерес предизвиква *шахāдата*[862] от началната страница, потвърждаваща несътвореността на Корана:

> *Няма Бог освен Аллāх. Муḥаммад е пратеник на Аллāх. Коранът е словото на Аллāх и не е сътворен. [1] Лā илāх иллā Аллāх.[2] Муḥаммад расӯл Аллāх. [3] Ал-Ḳур҅āн калāм Аллāх [4] ўа-лайса би-маḫлӯḳ*[863].

Франсоа Дерош, който пръв анализира съдържанието на шахадата, отбелязва съществуването на подобни текстове от същия период в Сирия и Северна Африка[864]. Според Дерош подчертаването на несътвореността на Корана има изявен *анти-му҅тазилитски* характер тъй като сътвореността на Корана е един от основните принципи отстоявани от му҅тазалитите[865].

Тезата на Дерош е възприета и развита от Мирела Казарино[866]. Според Казарино наличието на *шахāдата* е показателно за пренасянето на полемиката върху природата на Корана в Сицилия. Авторката припомня, че по времето на съставяне на преписа този дебат тече активно в Магриба. Тя отбелязва още, че изписването на *шахāдата* в Корана от Палермо е доказателство за съпричастността на града към културните процеси в региона.

В дискусията за *шахāдата* се включва и Джеръми Джоунс. Според него случаят поражда интерес по три причини: 1. Вярата в несътвореността на Корана е представена като неразделна част от вярата в единния Бог и делото на Муḥаммад; 2. Утвърждаването на неръкотворната природа рядко се среща в други ръкописи; 3. Споровете около сътвореността на Корана приключват към 851–852 и би следвало да не са актуални към датата на съставяне на преписа[867].

---

[862] Букв. *„свидетелство“*, първия от петте стълба на исляма. EI^2 vol. 10, p. 201.

[863] Цит. по: **Déroche**, François. Cercles et entrelacs…, p. 600.

[864] **Déroche**, François. Cercles et entrelacs…, pp. 601–603.

[865] Природата на Корана става обект на теоретични спорове и несъгласие в края на II век по хиджра. Според привържениците на тезата за несътвореността на Корана словото изхожда и принадлежи на Бог, пророкът Муḥаммад го изразява, а не го сътворява – съответно то не е дело на човека. Противниците на тази теза твърдят, че Божието послание е спуснато под формата на невербални чувства и значения в сърцето на пророка, който ги трансформира и вербализира в словесни изрази, което означава, че думите, чрез които пророкът изразява божието послание са сътворени във времето и пространството. За характеристиките на му҅тазалитското движение Вж. EI^2, vol. 7, pp. 783–793. За концепциите за природата на Корана Вж. **Павлович**, Павел. Безподобният Коран и немощните поети: сиамските близнаци на спекулативната теология. В: Етнокултури и изкуства. Сборник с изследвания в чест на 70-годишнината на проф. Любомир Миков, доктор на историческите науки (съст. Вл. Димитров), София, Нов Български Университет, 2017, 348–362.

[866] **Cassarino**, Mirella. Palermo Experienced, Palermo..., pp. 96–97.

[867] **Johns**, Jeremy. The Palermo Qur҆ān…, p. 3.

Джоунс прави обзор на нюансите в религиозните настроения в Северна Африка и Сицилия от разпространението на исляма до съставянето на Корана от Палермо. В заключение на анализа си той достига до извода, че преписът вероятно е поръчан от средно богат последовател на маликитската правна доктрина в Палермо.

Шахāдата върху Корана от Палермо показва, че вярата в несътвореността на Корана е значима и актуална тема в града през 80-те години на X век. За *анти-му*ʿ*тазилитски* настроения споменава и ибн Ḥауḳал, който посещава Палермо десет години преди изготвянето на преписа. Географът предава думите на теолог-рационалист (*мутакаллим*), който веднъж влязъл в спор със свой съгражданин. Според теолога опонентът му, който бил пътувал и учил на изток, обвинил в неверие *му*ʿ*тазалитите*, без въобще да познава доктрината им[868]. Съществува и вероятността *шахāдата*, изписана върху Корана от Палермо, да оспорва *ибāḍӣтските* концепции. Също както *му*ʿ*тазилитите*, и *ибāḍӣтите*, поддържат тезата за сътвореността на Корана[869]. Разгледаните вече сведения за разпространението на *ибāḍӣзма* в Сицилия са от XII в. и не се отнасят до района на Палермо. Това поражда съмнения и нуждата от допълнителни доказателства. Поставена в контекста на враждата между фатимидските управници и установилите се през аглабидското управление мюсюлмани *шахāдата* придобива и политическа опора. Възможно е да изразява нежеланието за промяна и нагаждане спрямо фатимидската доктрина и да представлява словесен отпор срещу оказан натиск.

Оцелялото книжовно наследство от периода е най-вече преводна книжнина от арабски на гръцки и латински. Преобладаваща част от книжовното наследство е от XI век. Освен като белег за промените в културната среда, езиковият синкретизъм може да се разглежда и като ясно изразено доказателство за културния обмен в Сицилия[870]. Показателен е примерът с превода на медицинският наръчник *Кӣтāб зāд ал-мусāфир*[871] на гръцки език от Константин – пръв секретар (*πρωτασηκρητις*) на град Реджо[872].

---

[868] **Kramers**, H. J. (ed.) Opus geographicum…, pp. 127–128.

[869] Темата за влиянията и взаимовръзките между *му*ʿ*тазилизма* и *ибāḍӣзма* е сложна, а наличните исторически извори не позволяват проследяването тези процеси в детайли, Вж. EI^2 vol. 3, p. 658.

[870] Според Леонард Киарели мюсюлманските учени в Сицилия са имали достъп и са превеждали на арабски език класически гръцки произведения, медицински и ботанически съчинения. Заключението му се гради на малко и несигурни източници и не се развива в дълбочина. Макар предпоставки за предположения в тази насока да са налице, преводи на литературни произведения и научни текстове от гръцки на арабски в Сицилия от периода периода IX–XI в до момента не са известни. Вж. **Chiarelli**, Leonard. A History of …, p. 303.

[871] Автор на наръчника е ибн ал-Джаззāр (поч. 1004/5 г.).

[872] При превода на гръцки се наблюдава пряко влияние от сицилианската културна среда, тъй като град Реджо се намира на Месинския проток, периодично е владение на

Друг пример за билингвизъм, чийто произход се обвързва със Сицилия[873], е Евангелието от Лука, датиращо от 1043 г. Евангелието е съхранявано първоначално в библиотеката на Божи гроб в Йерусалим. Попада като дарение в Националната библиотека на Париж през 1880 г. и от тогава се съхранява там[874]. Написано е паралелно на гръцки и арабски от църковния служител Еуфимий[875].

В процеса на норманското настъпление в Сицилия започва издаването на двуезични и триезични административни документи. Това са източници, характеризиращи се с практическа насоченост и предоставящи преки сведения по определени въпроси[876]. Най-ранният запазен документ датира от около 1093 г. и представлява двуезичен (гръко-арабски) регистър на населението[877]. Издаването на този тип документи продължава с различна интензивност през целия нормански период (1072–1194 г.) и е показател за приспособяването на арабски административни служби за нуждите на новите властимащи.

Благодарение на провежданите археологическите проучвания, от началото на 70-те години на миналия век насам познанията за ислямска Сицилия (основаващи се дотогава предимно на арабски и латински писмени източници) непрекъснато се развиват и обогатяват. Движимото и недвижимото наследство е обективно свидетелстно за своята епоха, но при работата

сицилианските араби и през XI в. е населяван от голяма мюсюлманска общност. Работата му е подробно разгледана в: **Brachtel**, Mirja. Ibn al-Jazzār's Zād al-Musāfir and Constantinus Africanus' Latin Version Viaticum Peregrinantis: A Comparative Study. (unpublished master thesis) International Islamic University Malaysia, 2005.

[873] **Gehin**, Paul. Un manuscript bilingue grec-arabe, BnF, Supplement grec 911 (annee 1043) – In: *Scribes et manuscrits du Moyen-Orient*. François Déroche et François Richard (eds.) Paris: Bibliothèque nationale de France, 1997, p. 169, note 18.

[874] Вж. **Von Falkenhausen**, Vera. The Greek Presence…, pp. 257–258.

[875] Вж. подробен палеографски анализ в: **Gehin**, Paul. Un manuscript bilingue…, pp. 161–175.

[876] Първата публикация на арабски документи за историята на Сицилия е дело на Салваторе Куза. Вж. **Cusa**, Salvatore. I Diplomi greci ed arabi di Sicilia. Palermo: Stabilimento Tipografico LAO, 1868, vol.1. Изданието се съсредоточава върху норманското управление и двуезичната документация на Сицилианския кралски двор през XII век. Най-мащабното съвременно научно изследване върху документите на арабски език от Сицилия е дело на Джеръми Джоунс. Той разглежда наличните административни документи от норманския период в (XI–XII век) с кратък коментар върху положението през периода на арабското управление (IX–XI век). Вж. **Johns**, Jeremy. Arabic Administration in Norman Sicily. The Royal Dīwān, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, pp.11–30.

[877] **Johns**, Jeremy. Arabic Sources for Sicily 1025–1204. – In: *Byzantium and the Crusades: The Non-Greek Sources (1025–1204.)* Mary **Whitby** (ed.), The British Academy: London, 2007, p. 348.

с него са налице определени проблеми[878]. На първо място стоят въпросите за датирането и локализирането на обектите от периода. В повечето случаи няма преки сведения от времето на изграждане на дадена сграда или съоръжение. Като хронологически опори се ползват сведенията на по-късни автори, които споменават съществуването на съответния обект. Източниците, в които се съдържат сведения за селищната мрежа и отбранителната система в Сицилия, са главно от норманския период (т.е. дават сведения за времето след 1061 г.). Според латинските автори[879] в хода на завоюването е построена цяла поредица от крепости и отбранителни съоръжения от норманите. Към тези сведения изследователите подхождат скептично поради факта, че при редица обекти се открива и по-стар строителен пласт. Като източник за установяването на местоположението на обектите се използват запазени топоними, ороними, ойконими, хидроними, които често са с арабски или гръцки произход. Характерно за преобладаващата част от археологическите обекти е, че са реконструирани, видоизменяни и преустройвани след XI век. Проучванията установяват, че материалът от градежите често се употребява неколкократно в различни конструкции, което също поражда неясноти.

В различни части на Сицилия са открити останки от крепости и отбранителни съоръжения от периода IX–XI век. Установяването на местоположението и описанието на обектите от този тип са съставна част от мащабния труд на Фердинандо Мауричи върху средновековните крепости в Сицилия[880]. За целите на изследването си той сравнява сведения от писмените източници и топонимни данни.

От X век датира замъкът в Маредолче (в непосредствена близост до Палермо), наричан още Фавара (от ар. „*фаўўāра*“– извор). През 1184–1185 г. ибн Джубайр го нарича „*ḳаṣр Джа῾фар*“[881] и това става повод в историческата наука дълги години да се приема, че дворецът е бил построен при управлението на калбидския емир Джа῾фар (упр. 998–1019 г.). Към преосмисляне на датировката насочват новите археологически проучвания, които отнасят строителния пласт от ислямския период към началото на X век[882]. Дворецът е бил преустройван неколкократно както от норманите, така и в по-късни времена. Археологически проучвания са провеждани през 1992–1993 и 2000–2001, но най-съществени с оглед на разкриването на ислямския пласт са проучванията от 2011–2012 г.[883] Най-ранното строително ниво отвежда дори към елинистичната епоха. В настоящия вариант сградата е с правоъгълна форма (50 x 46,5 м) и е разположена около вътрешен двор. През арабския период тя вероятно е имала Г-образна форма. При провеждането на последните разкопки са открити керамични, метални и стъклени фрагменти, датиращи от X в.[884] Местоположението, компактният вид и съществуването на един единствен вход насочват Емануеле Канцониери към заключението, че сградата вероятно е изпълнявала военни функции[885]. В тази насока е и предположението му, че може да става въпрос за *рибāṭ*.

---

[878] Посочените проблеми са отчетени от редица изследователи. За проблемите в датирането и разграничаването на строителните хоризонти при проучването на термалния комплекс в Чефала Диана (провинция Палермо) Вж. **Bagnera**, Alessandra. Le cosiddette Terme Arabe di Cefala Diana (Palermo): rapporto preliminare sulle indagini archeologiche, Terze Giornate Internazionali di Studi sull'Area Elima, Gibellina-Erice-Contessa Entellina, 23–26 ottobre 1997, Scuola Normale Superiore, Pisa, Atti, vol. I, Pisa-Gibellina, 2000, pp. 58–60.

[879] Основният автор, даващ сведения за строенето и наличието на крепостни съоръжения в хода на завоюването на Сицилия от норманите, е Гофредо Малатера, който не се слави със своята обективност.

[880] **Maurici**, Ferdinando. Castelli medievali in Sicilia. Dai bizantini ai normanni. Palermo. Sellerio, 1992.

[881] BAS ar., pp. 88–89.

Друг значим археологически обект е крепостта Ентела в провинция Палермо. През 1941 г. Нина Фичи пише дисертация, посветена на крепостта, и създава фотографска документация. Археологически разкопки на обекта се провеждат през 80-те и 90-те години на XX век. Сред водещите изследователи на Ентела е Алесандро Корети[886]. Открити са няколко строителни пласта, като тези от арабския период се обозначават с названията *фаза 1* и *фаза 1а*. Крепостта е с почти квадратна форма. От северната ѝ страна има плавен скалист наклон, който позволява лесен достъп до постройката[887]. Според проучванията тя е обитавана непосредствено преди появата на норманите. При разкопките на Ентела са открити ислямски жилищни сгради, които по план и конструкция имат паралели в Северна Африка[888]. При проучванията в подножието на крепостта (2000–2003 г.) са разкрити три големи некропола: два на север и запад, датирани от архаичния период до елинизма, и трети на юг, в който освен антични има и погребения от ислямския период. В тях е приложено типичното за исляма полагане на тялото на дясната страна с глава обърната приблизително в посока към Мека. В съответствие с традицията ръцете са поставени успоредно на торса, а краката са леко присвити. Други ислямски погребения са открити на върха на хълма и дори в рамките на крепостта[889].

---

[882] **Canzonieri**, Emanuele. Insediamenti extraurbani a Palermo: nuovi dati da Maredolce. –In: *Les dynamiques de l'islamisation en Méditerranée centrale et en Sicile: nouvelles propositions et découvertes récente*. **Nef,** Annliese; **Ardizzone,** Fabiola (eds.). Rome: École Française de Rome, 2014, p. 272.

[883] Пак там, с. 271–279.

[884] Пак там, с. 275.

[885] Пак там, с. 277.

[886] **Corretti**, Alessandro. Il palazzo fortificato di Entella. In: *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen-Age*, vol. 110, 1998, pp. 591–606.

[887] **De Luca**, Maria Amalia. Due medaglie della…, pp. 98–99.

[888] **Corretti**, Alessandro. Il palazzo fortificato…, p. 596.

Ислямски некропол е открит и при проучванията на Кастело а Маре в Палермо. В стратиграфско отношение той датира от периода непосредствено след завладяването на града (т.е. първата половина на IX век). Гробовете са изсечени в скалистия терен[890]. Местоположението му поражда въпроси, тъй като е в непосредствена близост до пристанището и градските стени, което е неприсъщо разположение за некропол. С оглед на последвалото разширяване на града изборът на място се определя от съвременните учени като нецелесъобразен. Същевременно разкритият некропол дава възможност да се проследят урбанистичните процеси в началния период от арабското управление на острова.

Единствените останки от джамия в Сицилия във вид на цялостен комплекс са открити при археологически разкопки в Сеждеста, проведени в периода 1989–1995 г. Размерите на джамията са: 20 м дължина, 10 м широчина. Според Алесандра Молинари построяването на сградата се отнася към норманския период, когато е изпълнявала ролята на главна джамия за живеещата в околността мюсюлманска общност[891].

В кратък срок след превземането на Палермо (1072 г.) главната джамия в града е преустроена в църква, посветена на Св. Богородица. Съществуват материални доказателства за първоначалното наличие на джамии на мястото на църквите „Капела дел Инкороната“, „Сан Джовани дели Еремити“[892] и катедралата в Палермо. Превръщането на джамии в църкви е отбелязано и в творбите на ибн Ҳамдӣс. Според поета в резултат от завоюването на острова от норманите, сутрин и вечер християнски свещеници биели камбани от тях[893].

Съществуват и други примери за видоизменянето и приспособяването на сгради и съоръжения, датиращи от арабското управление на острова, към новата културна среда под ръководството на норманите. Такъв е примерът и с баните в Чефала Диана. Комплексът е обект на дългогодишни археологически проучвания. Сравненията на стилистичните особености с други архитектурни и епиграфски паметници в Сицилия, подсказват, че достигналото до нас архитектурно оформление на баните в Чефала Диана датира от XII век[894]. Същевременно археологическите разкопки, провеждани с прекъсвания между 1992 и 2001 г., установяват, че минералният извор е бил използван още през арабския период. Открити са следи от конструкция, вкопани в скалите канали, фрагменти от керамика и въглища. От тях са взети проби, чийто радиоизотопен анализ (С14) ги датира между средата на X средата на XI век.[895] На фасадата на баните в Чефала Диана има надпис от норманския период на арабски език в куфически стил, обграден с изпъкнали корнизи, украсени с гирлянди и палмови мотиви. На места личи употребата на червен пигмент, целящ да подчертае текста[896]. Опитите той да бъде разчетен и датиран до момента не са дали положителен резултат[897].

---

[889] **De Luca**, Maria Amalia. Due medaglie della…, p. 98.

[890] **Arcifa**, Lucia. Palermo, Castello S. Pietro…, p. 23.

[891] Резултатите от разкопките в Седжеста са публикувани в: **Molinari**, Alessandra. Segesta II. Il castello e la moschea (scavi 1989–95), Palermo. Flaccovio, 1997.

[892] Вж. **L'Arte** Siculo-Normana..., pp. 100–103.

[893] **Poeti** arabi di Sicilia…., p. 41. Разгръщането на преобразувателния процес през XII век е проследено в: **Metcalfe**, Alex. The Muslims of Sicily…, pp. 307–309.

Един от най-добре проучените обекти, датиращи от арабския период, е крепостта Калатхамет в провинция Трапани. Първото археологическо проучване се провежда в периода 1978–1989 г., а през 1997 г. разкопките са подновени. Названието на крепостта е сбор от арабските думи за „крепост“ и „баня“ (*к̣алʿа ал-х̣амма̄м*) и идва от минералните извори в близост. Крепостта се споменава за първи през 1093 г. в документ за учредяването на епархия Мадзара[898]. Най-ранният културен пласт на обекта се отнася към X век[899]. При археологическите разкопки са открити артефакти от арабския период, включително и монети[900].

По отношение на земеделско производство и аграрните съоръжения, използвани в периода IX–XI в., съвременните изследователи установяват приемственост с византийското земеделие, както и заимстване на техники от Сирия, Египет, Тунис и Персия[901]. При археологическите проучвания са открити дренажни съоръжения и напоителни канали. Сведенията от тях съответстват с данните от писмените източници, според които през периода IX–XI век в селскостопанското производство навлизат нови култури, то е добре развито и за нуждите му се използват хидротехнически съоръжения[902]. На територията на Сицилия са намерени и множество ями за зърно, датирани към разглеждания период[903]. Според Неф, Арчифа и Банера задълбочаването на проучванията би допринесло за определяне на общата производителност на земеделските стопанства[904].

---

[894] Вж. **Bagnera**, Alessandra. Le cosiddette Terme…, pp. 58–59.

[895] **Bagera**, A.; **Di Liberto,** R.; **Nef,** A.; **Pezzini**, E. Il complesso termale di Cefala Diana. In: *Islam in Sicilia. Archeologia dell'Islam in Sicilia.* A cura di Alessandra **Bagera**. Mazara del Vallo: 2012, p. 56.

[896] Вж. **Bagnera**, Alessandra. Le cosiddette Terme…, p. 57.

[897] Критичен анализ на научните интерпретации върху надписа в: **De Luca**, Maria Amalia. L'Epigrafia araba in Sicilia. – In: *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*, 1999. S. IV, Quaderni I, p. 199.

[898] **Bersc**, H. Bersc G. Ségestes médiévales: Calathamet, Calatabarbaro, Calatafimi. – In: *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen-Age, Temps moderns.* Vol. 89, 1977, pp. 341–370.

[899] **Poisson**, Jean-Michel. Calathamet. Dal hisn arabo al castello normanno: una vera cesura? In: *AA.VV., Seconde Giornate Internazionali di Studi sull'area elima* (*Gibellina 22-26 ottobre 1994*), (a cura di A. Corretti) Pisa-Gibellina: 1997, p. 1223.

[900] Описание на находките пак там, с. 1228.

[901] Вж. **Barbera**, Giuseppe. La rivoluzione agricola…, p. 45.

При археологически разкопки и подводни проучвания в Сицилия са открити както местни, така и вносни керамични съдове и фрагменти от периода IX–XI век. Проучванията на ислямската керамика засвидетелстват първо появата на вносни изделия (през IX век), а след това и на такива местно производство. Вносните и местните керамични съдове и фрагменти се различават по формите, украсите и състава на глината, от която са изработени[905]. Типологизацията и датирането на керамиката от арабския период се извършва на основата на сравнения, обхващащи находки от Сицилия, континенталната част на Италия и Северна Африка[906]. Така наречената сицило-мюсюлманска керамика (*ceramica siculo-musulmana*) се характеризира с преобладаващите в украсата жълт, кафяв и зелен цвят[907]. Предпочитани са зооморфните форми като паун, орел, заек, грифон. В декорацията присъстват също растителни и геометрични орнаменти. Характерна е употребата на знаци и формули в куфически стил. В по-голямата част от случаите това са псевдо-надписи, имащи декоративни цели[908]. От особено значение за формирането на представа за тази част от материалната култура са проучванията на „Кастело а Маре“ в Палермо, където са открити чаши, лампи, купи и други керамични предмети и фрагменти от периода IX–XI век, както и керамичните пещи и изделия открити в Агридженто[909]. Находките са обект на задълбочени анализи, целящи установяването на различните културни хоризонти и процеси[910]. Според Антонино Рагона е възможно да има елементи на приемственост от местното-християнско към арабското грънчарство, а също и персийско влияние[911]. Най-представителните образци на сицило-мюсюлманската керамика са изложени в Музея на керамиката в Калтаджироне.

---

[902] Пак там, с. 49.

[903] **Nef**, A., **Arcifa**, L., **Bagnera**, A. Archeologia della Sicilia …, pp. 263–265.

[904] Пак там.

[905] За проблемите в изясняването на произхода и идентифицирането на местната керамика от периода Вж. **Ardizzone**, Fabiola. Le anfore recuperate sopra…, pp. 31–35; както и: **Ardizzone**, Fabiola. Production and circulation…, pp. 59–60.

[906] Вж. **Nef**, A., **Arcifa**, L., **Bagnera**, A. Archeologia della Sicilia…, p. 246.

[907] **Ragona**, Antonino. La ceramica Siculo-Musulmana. – In: *Gli Arabi in Italia: Cultura, contatti e tradizioni*. Francesco **Gabrieli**; Umberto **Scerrato** (eds.), Milano: Garzanti-Scheiwiller, 1985, p. 600.

[908] Сред керамичните фрагменти, открити по време на разкопките в района на Амореда, се открояват няколко съда, носещи следи от арабско писмо. **De Luca**, Maria Amalia. Reperti inediti con…, p. 241.

[909] **Ragona**, Antonino. La ceramica Siculo-Musulmana…, p. 600.

[910] Вж. интерптерациите, хипотезите и типологизацията в: **Nef**, A., **Arcifa**, L., **Bagnera**, A. Archeologia della Sicilia…, pp. 245–272.

Работата с епиграфски паметници също се натъква на проблеми. За периода XII –XIII век е характерно използването на куфически стил в изкуството. Същевременно при част от арабоезичните епиграфски паметници е възможно преместване и повторно използване в градеж (например колони и плочи и др.). При тях възможността за сигурно датиране отсъства. Дори когато са изписани ислямски религиозни формули, епиграфските паметници остават несигурно поле за разсъждения и анализи. Така например, колони с надписи в куфически стил има в църквите Марторана и Св. Троица в Палермо. На една от външните колони на катедралата в Палермо може да се види възпроизвеждане на страница от Корана, спомен за времето в което там е имало джамия. Колоните с надписи на арабски език, вградени в някои от църквите в Сицилия, предизвикват научни дискусии[912]. В основната част от случаите стилът на надписите има паралели в ислямския свят, отнасящи ги към XII век. Повечето от тях възпроизвеждат цитати от Корана и религиозни формули. Мненията на учените се групират около две тези. Първата група смята, че колоните са се намирали в джамии и са използвани повторно при преустройството на храмовете в църкви и при строежа на нови църкви през норманския период. Останалите учени обвързват колоните с норманския период и определят използването им в църковното строителство като целенасочено. При втората позиция мненията се разклоняват към хипотезите за: желание за приобщаване на мюсюлманите към християнската религия; наличието на мосараби и културно-естетическите предпочитания на някои от норманските владетели. Ново направление в дискусиите поражда откритието, че в арабския надпис на една от колоните се отбелязва церемониал, използван при управлението на норманите[913]. Макар да излиза извън зададените в настоящата разработка граници, проблемът има отношение към темата за междурелигиозните отношения и културното наследство от арабския период. Използването на колони с арабски надписи в църковните конструкции не може да се разглежда като случайност. Фактът, че подобни колони и към момента продължават да изпълняват функциите си, позволява да се заключи, че вграждането им не е предизвикало остри възражения сред християнското население. Тяхното наличие свидетелства за склонност към възприемане и приспособяване на културни елементи от ислямския период. Същевременно неясен остава въпросът дали тази склонност се е пробудила по естествен път у населението или е насърчавана от управляващите среди, които са и поръчителите на църковното строителство.

---

[911] **Ragona**, Antonino. La ceramica Siculo-Musulmana…, pp. 600–601.

[912] Изброяване на колоните с тяхното местонахождение в: **De Luca**, Maria Amalia. L'uso della lingua…, pp. 256–257.

[913] Колоната е изложена в музея „Палацо Абателис“ (Palazzo Abatellis) в Палермо. В епиграфския надпис се споменават детайли от дворцовия церемониал, като коленопреклонение и целувка, които според изследователите са характерни за фатимидска Африка през XII в. Пак там, с. 256–257.

След завладяването от норманите към Сицилия прииждат и се заселват големи групи християни (основно нормани и ломбарди)[914]. Техните житейски опит, традиции и възприятия за културна среда са различни от тези на завареното християнско население. Динамичните демографски промени и липсата на исторически извори замъгляват образа на поколението местни християни от времето на норманското завоюване и годините след него. Двете християнски общности – заварената и новодошлата – изхождат от различни позиции в отношението си към мюсюлманското наследство. Съпоставянето и задълбоченото изследване на тези позиции би допринесло за развитието на темата за културните влияния в Сицилия през Средновековието.

На територията на острова са открити и надгробни надписи от ислямския период. Такъв надпис е намерен при разкопки в планината Джато[915]. Проблем при този вид епиграфски паметници е възможността да са били пренесени, какъвто в случаят с внесена от Египет надгробна плоча от периода IX–XI в.[916] Един от малкото епиграфски паметници, датирани с абсолютна сигурност от арабския период, е строителният надпис от Термини. Текстът е изсечен между 953 и 960 г. (между 342-349 по хиджра)[917].

При дългогодишните археологически проучвания в Сицилия са открити и голямо количество монети, сечени в периода IX–XI век. Те вече бяха разгледани във втора глава – 2.2.4. Монетосечене.

Вероятността за идентификационни грешки през съвременната епоха става все по-малка поради кръстосаното използване на различни методи. Съществуващите тематични каталози и възможността за своевременни сравнения с артефакти от други географски области улесняват процеса по датирането. Заедно с това нови хоризонти в научната област поставя технологичния, напредък. Лазерното 3D сканиране, използването на софтуерните програми за моделиране и обработване на информацията, дигитализацията на културното наследство са само част от средствата, които подпомагат учените за постигането на по-добри резултати.

---

[914] **Von Falkenhausen**, Vera. The Greek Presence…, p. 260.

[915] **De Luca**, Maria Amalia. L’Epigrafia araba in…, p. 200.

[916] Пак там.

[917] Пак там, с. 198–199.

Нововъведенията бавно си проправят път. Често срещана практика в сицилианските музеи е поставянето на наследството от арабския период в сборни витрини заедно с други средновековни артефакти. Особено харакерно е това за консервативните към промени керамични изделия. Техниките на изработка и спецификите на украсата позволяват разграничаването на местните произведения от вносната магрибска керамика. В същото време несигурността в датирането най-често се преодолява чрез представянето на керамиката в сбор с цялата средновековна керамика в общи витрини. Използваният подход възпрепятства разграничаването на отделните културни пластове. В преобладаващата част от музеите материалното наследство от арабския период е представяно именно по този начин. В експозициите се набляга на характеристиките на формите, украсите и приемствеността при пресъздаването им през цялото Средновековие. Същевременно сборното представяне ощетява музеите от познавателни функции по отношение на спецификите на отделните обществени групи и техните култури. Такива специфики е ясно, че има както през византийския, така и през арабския, норманския и хохенщауфенския периоди. Поради приемствеността в религиозно отношение, от периодите след арабското управление до днес са запазени много повече материални следи. Ситуацията е патова, защото зад семплото отразяване на арабския период от историята на Сицилия в музеите стои и липсата на артефакти и съответно открояващи се образци, представящи изкуството от периода. Липсващото звено е проблем, тъй като богатството на културни пластове, преплитането на влияния и симбиозата между общества с различни ценностни системи и световъзприятия са основите, върху които се гради развитието на културния туризъм на острова. Несъразмерността в представянето на културното наследство е ясно изразена, както в музейните експозиции, така и в информационните материали и туристическите брошури, представящи историята на Сицилия през вековете. Проблемът със слабото отразяване на периода е осъзнат от специалистите в областта. Те се опитват да го преодолеят чрез провеждането на тематични временни изложби и конференции, посветени на ислямското културно наследство[918].

---

[918] Например споменатата изложба *„Archeologia Islamica al Museo del Satiro“*, представена през 2012 г., както и изложбата „Islamът в Сицилия: градина между две цивилизации“, организирана от Фондация Орестиади в град Джибелина през 2012 г. От 2015 г. Арабо-норманското наследство в Палермо е в списъка на световното културно наследство на ЮНЕСКО. Това дава тласък за организирането на поредица от изложби, културни и научни прояви.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Повече от сто години от разглежданите общо триста минават под знака на войната – 75 години завоюване от мюсюлманите и 30 години завоюване от норманите. Това е време, в което позициите *„завоюващ"* и *„завоюван"* и различията в религиозните норми са водещи за процесите в Сицилия. Вероятна причина за относително бързото завоюване на западната част на острова от арабите е установеното от археологическите проучвания обезлюдяване непосредствено преди тяхното настъпление. След завладяването на западните области, мюсюлманските войски осъществяват периодични набези срещу християнското население в източната част с цел разоряване и заграбване на провизии. Нерядко това са и единствените техни действия, регистрирани в изворите за съответна година. Групирането на сраженията и обсадите като сухопътни и морски показа, че многократно преобладават действията по суша. Макар да имат второстепенен характер и да изпълняват по-скоро спомагателна роля, морските битки и обсади също са значима част от военните действия. Най-мащабните морски обсади в хода на настъплението са осъществени над град Сиракуза през 827–828 г. и 878 г. Поддържането на боеспособен флот и използването му както срещу пристигащите византийските подкрепления, така и за нападения срещу италианските градове и остров Малта показва, че той е бил важен за осъществяването на арабските военни планове в региона.

В резултат от войната между мюсюлманите и християните се изменя демографският облик на Сицилия. Военновременното положение и емиграцията довеждат до намаляване на християните, а имиграцията на мюсюлманско население от Северна Африка – до увеличаване броя на мюсюлманите. Победата и установяването на контрол върху целия остров изправят завоевателите пред предизвикателството и задължението да създадат и поддържат определени управленски служби.

В Сицилия арабите следват моделите, установени преди това в Северна Африка. Особено изразително тази връзка се наблюдава в съдебната администрация, тъй като основна част от отбелязаните в изворите юристи са изпращани с назначение от Кайруан. Тази практика се запазва и при преминаването на властта от сунитите (Аглабиди) към шиитите (Фатимиди и Калбиди). Разгледаните извори очертават като преобладаващи маликитските правни тълкувания.

Приложена е класическата за исляма данъчна система, която има за основа събирането на данъците *ʿушр, х̱арāдж и джизйа*. Освен тях през X век са засвидетелствани още данък от една пета (*х̱умс*), пристанищни, търговски и риболовни такси. От разгледаните сведения се вижда, че провеждането на данъчни реформи от Фатимидите среща неодобрението на местните мюсюлмани и е причина за бунтове срещу властта. Направените анализи очертаха някои специфики в институционалния живот на острова. Разгледани бяха сведенията и научните интерпретации за издаването на *джизйа* печати, като удостоверение за заплащането на данъка *джизйа* от немюсюлманското население. Макар причините за въвеждането на мярката да не са известни, от нея може да се съди за стремеж към регламентация на данъчното облагане на немюсюлманите и нейното стриктното прилагане. *Джизйа* печатите са открити в планински район във вътрешността на острова и е възможно да са показател за липсата на регистри на християните в тези области. Като друга местна особеност може да се приеме възможността през XI в. в Сицилия събирането на десятъка да продължава да се базира на византийския данък *зеугарион*. Използването на волския впряг като мярка за определяне на стойността на данъка е отбелязано като местна особеност единствено от късния хронист ал-Нуўайрӣ, което прави интерпретациите по темата несигурни.

Възможно е на ранен етап от настъплението в Сицилия да е обособен съвещателният орган *ал-шӯрā*. Макар да има по-ранни косвени свидетелства, наличието му е отбелязано недвусмислено едва в изворите от XI в. Далеч по-лесно доказуеми са рано положените основи на монетния двор. Той продължава да съществува в Палермо през целия арабски период, а също и след завладяването на острова от норманите. През периода IX–XI в. в столицата Палермо има също и най-малко два затвора, които се намират в различни части на града. По своите характеристики сицилианските затвори не се различават от тези в останалите арабски земи.

Макар оценките за сицилианските *рибāṭи* в изворите да са поляризирани (крайно отрицателна и одобрителна) общо за тях е, че не посочват наличие на военни функции. Тенденцията военният бит в *рибāṭите* да отстъпва пред осъществяването на мирни религиозни или други функции е характерна за ислямските средиземноморски земи, като в общи рамки процесът приключва към XIII–XIV в. От описанието на ибн Ḥаўḳал може да се съди, че в Сицилия този процес е протекъл на по-ранен етап и през 70-те години на X в. вече е завършил.

През 70-те години на X в. в Сицилия съществува мрежа от училища („*куттāб*“ и „*мактаб*“). Откъслечните сведения позволяват да се отбележи, че образователните учреждения се приспособяват и продължават да съществуват след преминаването на острова в ръцете на норманите.

Самоопределянето като част от дадена религиозна общност е от първостепенно значение за средновековния човек. В неговото битие общуването с представители на други религии изисква повишено внимание. В

Сицилия на религиозен принцип през разглеждания период са ясно очертани групите на мюсюлманите, християните и юдеите. Нито една от трите религиозни общности не е напълно затворена спрямо останалите.

Вътрешнообществената организация на немюсюлманите е откъслечно засвидетелствана в изворите. Християнската църква продължава да съществува в неблагоприятните условия на чуждо религиозно господство. Миграцията на християни, преследването на духовенството, превръщането на църковни храмове в джамии и липсата на постоянни финансови постъпления са сред вероятните причини за упадъка на Църквата. Беше разгледан и единственият извор за заемането на административно назначение от християнин. Съществуването на специална служба към нотариата в Палермо е възможно и се оправдава от необходимостта от посредник между християнската общност и мюсюлманските власти.

Животът на юдеите в Сицилия след завоюването продължава да се регламентира и организира в рамките на тяхната традиционна общност, съществувала обособено и през византийския период. Най-много са сведенията за евреите в Палермо. Те поддържат отношения с другите юдейските общности в Средиземноморието. Сведенията за съществуването на еврейско съдилище в Сиракуза през 20-те години на XI в. позволяват да се заключи, че в рамките на своята общност юдеите се ръководят и съдят според нормите на собственото си обичайно право.

При проследяването на отношенията между мюсюлманите и юдеите стана ясно, че контактите са съсредоточени основно в областта на търговията. Данните от XI в. отчетливо показаха посредническата роля на еврейските търговци и тяхното значение за осъществяването на търговските връзки между Сицилия и африканските градове.

Избраният тематичен подход в трета глава даде възможност да се проследят и анализират значими теми, характеризиращи културната среда на острова. Определящо за нея е разнообразието от етноси, говорими езици, световъзприятия, стоки и идеи. От особено значение за културното разнообразие са контактите с външния свят. Представените случаи на преписване и превеждане на литературни, религиозни и научни текстове, отбелязаните в писмените извори и от културното наследство връзки със Северна Африка, ал-Андалус, Близкия изток и италианските градове представят арабска Сицилия като развит регион с изградена мрежа от контакти. Основната предпоставка за поддържането на взаимодействия с външния свят е търговията и взаимната полза от обмена на стоки.

На база на разгледаните случаи се очертава динамичният образ на културната среда, която е подвластна на промени и зависима от политическите и икономически процеси в региона. Водеща характеризираща я черта е влиянието на ислямската религия. Това влияние носи определен културен опит, който продължава да се реализира под различни форми и след преминаването на острова отново в ръцете на християните.

Новите завоеватели – норманите са посрещнати със сходни страхове и отношение, с каквито и мюсюлманите два века по-рано. Както мюсюлманите, така и местните християни и юдеи виждат заплаха в норманското настъпление. Тридесетгодишната война с норманите е съпътствана от нови демографски промени в Сицилия. Тя има и пряко влияние и върху културните процеси в региона. Въпреки че броят на емигрантите не може да бъде установен, за мащабите на преселението свидетелстват множество източници. Значителна част сицилиански мюсюлмани се установяват в Северна Африка и ал-Андалус. Връзката между арабския и норманския период се обуславя от съществуващата мюсюлманска общност на острова и възприетата от норманите политическа линия на заимстване на елементи от ислямската административна система. Определени културни елементи са приспособени и използвани по време на норманското управление.

Културно наследство от ислямския период представлява специфична, поради което и особено ценна част от културното наследство в Сицилия. Най-добре то е засвидетелствано в района на столичния град, Палермо. Изследванията върху движимото наследство удостоверяват използването на вносни предмети, а също и употребата на съдове, произведени в Сицилия, извън пределите на острова.

В периода IX–XI век Сицилия е и граница, и средище. Без да бъдат обособена тема, в текста бяха засегнати множество откъси от лични истории на хора с различни религии, професии, социално положение и световъзприятия, които изворите са успели да съхранят. Всеки частен случай има отношение към общото положение, защото, ако не му влияе, то поне го съставлява. Това означава, че неговото познаване допълва и помага за разбирането на цялото. През вековете обществената среда в Сицилия претърпява множество промени. Историята на най-големия средиземноморски остров показва значима част от взаимоотношенията в Средиземноморието. В известна степен тя прилича на учебник, в който дебело е подчертано, че без осъзнато и целенасочено поддържане на равновесие в общуването между народите и религиите няма как да се живее в мир.

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА

ГИБИ – Гръцки извори за българската история, София: БАН, 1954–1983

ГСУ „Св. Климент Охридски“ – Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“

Коран – Превод на Свещения Коран – проф. дфн. Цветан **Теофанов**. Истанбул: Hizmet Vakfi Yayınları, 2009

AA.VV. – различни автори

ASS – Archivio Storico Siciliano

BAS ar. – Biblioteca arabo-sicula **Amari**, Michele. ed. vol. 1 Leipzig, 1857–87

BAS it. – Biblioteca arabo-sicula, ossia raccolta di testi Arabici che toccano la geografia, la storia, le biografie e la bibliografia della Sicilia. Traduzione italiana, **Amari**, Michele. ed., vols 1–2, Turin and Rome1880–9

BGA – Bibliotheca geographorum Arabicorum. M. J. de Goeje (ed.) Brill, 1870–1893

Chron. Salern. – Chronicon Salernitanum

DOP – Dumbarton Oaks papers. Washington

EI^{2} – The Encyclopaedia of Islam, H. A. R. Gibb et al. (eds), 2nd edn., 11 vols and supplement, London, 1960–

Guillelmus Apuliensis – Guillelmus Apuliensis, „Gesta Roberti Wiscardi“.

JNES – Journal of Near East Studies

Malaterra – Gaufredo Malaterra, „De Rebus Gestis Rogerii Calabriae et Siciliae Comitis et Roberti Guiscardi Ducis fratris eius“.

MEAH – Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos.

MEFRM – Mélanges de l’école française de Rome

MGH SS – Monumenta Germaniae Historica (Scriptores)

MPG – Migne, Patrologia Graeca, 161 vols., Paris: 1857–66

RIS – Rerum Italicarum Scriptores

SMS – Amari, Michele. Storia dei Musulmani di Sicilia: vol. 1, Fienze, 1854; vol. 2 Firenze, 1856; vol. 3 Firenze, 1868

БИБЛИОГРАФИЯ

Извори

ʿ**Абд ал-Джабāр ибн Х̣амдӣс**, [online] [viewed 25.10.2019] < http://al-hakawati.net/Content/uploads/Civilization/84bcbb36b8798b22.pdf >

Попов, Димитрий. История Льва Диакона Калойскаго и другия сочинения византийских писателей. С. Петербург: s.l.: 1820.

Себеос. История ипeратора Ираклия. Пер. с арм. К. Патканьяна, СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1862.

Abu l-Abbās Aḥmad ibn Jābir al-Balādhuri, The origins of the Islamic State: Being a translation from the Arabic accompanied with annotations, geographic and historical notes of the Kitāb futūḥ al-buldān. Vol. I, **Hitti**, Philiph (ed. and trans.) New York: 1916.

Al-Muqaddasī, The Best Divisions for Knowledge of The Regions, (trans. Basil **Collins**) Reading: 2001.

Al-Jakubi, Kitab al-boldan auctore Ahmed ibn Abi Jakub ibn Wadhih al-Katib al-Jakubi. Ed. M.J. de Goeje (BGA VII).

Annales Barenses, *MGH*, SS, 5–7. Hannover: 1844.

Biblioteca arabo-sicula, Vols 1–3 **Amari**, Michele. ed. Leipzig: 1857–87.

Biblioteca arabo-sicula, ossia raccolta di testi Arabici che toccano la geografia, la storia, le biografie e la bibliografia della Sicilia. Traduzione italiana, **Amari**, Michele. ed., vols 1–2, Turin and Rome1880–9.

Charles, Robert H. The Chronicle of John, Bishop of Nikiu: Translated from Zotenberg's Ethiopic Text. London: Williams and Norgate, 1916.

Chronicon Salernitanum. A Critical Edition with Studies on Literary and Historical Sources and on Language. *Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Latina Stockholmiensia 3*, **Westerbergh**, Ulla (ed.) Stockholm-Lund: 1956.

Corpus scriptorum historiae byzantinae vols. 2–3. **Anna** Komnene.(eds Schopen and Reifferscheid) Bonn, 1839–1878.

Corpus scriptorum historiae byzantinae 38. Nicephorus Cpolitanus (ed. Bekker) Bonn, 1838.

Corpus scriptorum historiae byzantinae vols. 43–44. Teophanes Confessor.(ed. Johannes Classen) Bonn, 1839–1841.

Codex Græcus Matritensis Ioannis Skyllitzes [online] [viewed 23.08.2019] < http//:bdh.bne.es/bnesearch/detalle1754254/>

Corpus scriptorum muzarabicorum. **Gil**, Juan. ed., Vol. 1, Madrid, Instituto Antonio de Nebrija: 1973.

Crawford, M. Francis The Rulers of the South, vol. 2, London, 1901, Macmillan Company, pp. 79–98.

Cusa, Salvatore. I Diplomi greci ed arabi di Sicilia. Palermo: Stabilimento Tipografico LAO, 1868, vol. 1.

Patrologia Orientalis vol. 1 (R. Graffin and F. Nau eds.) History of the Patriarchs of the Coptic Church of Alexandria (B. Evetts ed.), Librairie de Paris, 1904.

Ibn ʿAbd al-Ḥakam, Kitāb futuḥ misr wa akbārahā, edited and with English preface by Charles Torrey (English title The History of the Conquests of Egypt, North Africa, and Spain), Yale University Press, 1922.

Ibn ʿAbdun, (trans. É. **Lévi-Provençal)** Séville musulmane au début du XIIe siècle. Paris: Maisonneuve & Larose, 2001.

Ibn Ḥamdīs. La polvere di diamante. A cura di Andrea Borruso. Roma: Saterno Editrice S.r.l., 1994.

Ibn Hauqal. Configuration de la terre (Kitab surat al-ard), J. **Kramers**, G.**Wiet**, (eds.), Paris: G.-P. Maisonneuve et Larose, 1964.

Gaufredo Malaterra, De Rebus Gestis Rogerii Calabriae et Siciliae Comitis et Roberti Guiscardi Ducis fratris eius, [database online] IntraText Edition CT, Èulogos, 2007, [online] [1.06.2015] <http://www.intratext.com/IXT/LAT0870 >

Georgius Cedrenus, Compendium Historiarum Tomus Alter. Bonnae: Impensis ed. Weberi, 1839.

Guillelmus Apuliensis, Gesta Roberti Wiscardi, [online] IntraText Edition CT, Èulogos, 2007, [1.06.2015] <http://www.intratext.com/IXT/LAT0871/ >

Kramers, H. J. (ed.) Opus geographicum. Ibn Ḥauḳal "Liber imaginis terrae", Lugduni Batavorum, Leida: E. J. Brill, 1938.

Laud Graham (ed.) The History of the Normans by Amatus of Montecassino (Translated by Prescott N. **Dunbar**) S. l., Boydell, 2004.

Leonis Diaconi. Caloensis Historiae libri decem et Liber de velitatione bellica Nicephori Augusti e recensione Caroli Benedicti Hasii, Addita eiusdem versione atque annotationibus ab ipso recognitis. *CSHB*. Barthold Georg **Niebuhrii** (ed.) Bonnae: Impensis ed. Weberi, 1828.

Michael Psellus. Chronographia. (trans E.R.A **Sewter**) New Haven: Yale University Press, 1953.

Muratori, Ludovicus. Rerum Italicarum Scriptores *(RIS)*. T. 1, Pars II, pp. 255–265

Poeti arabi di Sicilia. Note introduttive di Carlo **Ruta** e Pino **Blasone**. Mesina: Edi. bi.si, 2009.

Sahih al Bukhari, Vol. 5, Book 58, №188.

Savage-Smith, Emilie., **Rapoport**, Yossef (eds.), The Book of Curiosities: A critical edition. [online], [viewed 01.09.2015]: < www.bodley.ox.ac.uk/bookofcuriosities>

Schreiner, Peter. Die byzantinischen Kleinchroniken, 1. Teil: Einleitung und Text (Corpus fontium historiae Byzantinae 12.1), Wien, 1975, pp. 326–340.

Simonsohn, Shlomo. A Documentary History of the Jews in Italy 13, The Jews in Sicily vol. 1. Leiden-Boston: 1997.

Southern, Richard (ed.)The Life of Saint Anselm, Archbishop of Canterbury, by Eadmer, ed. and trans. London: 1962.

The Cambridge Chronicle (translation Alex Metcalf, 2009) [online] [viewed 03.08.2015] <http://medievalsicily.com/Docs/02_Islamic/Cambridge%20Chronicle.pdf>

Theophanes Continuatus. *CSHB*. Barthold Georg **Niebuhrii** (ed.) Bonnae: Impensis ed. Weberi, 1838.

Vita St. Elia Junioris. *Acta Sanctorum*. T. 3. Ioanne **Carnandet** (ed.) Paris-Roma: Victorem palme, 1867, pp. 479 –509.

Vita S. Nilis Junioris. MPG, vol. 120, (70–71), pp. 119–122.

Zuretti C. O., La Espuganzione di Siracusa nell'880. Testo greco della lettera del monaco Teodosio, Centenario di Michele Amari, vol. 1, pp. 164–173.

Научна литература

Ангелов, Димитър. Библиография, **Вълчев**. Веселин, Мара **Матакиева**, (съст.) София: Академично издателство „Проф. М. Дринов" 1998.

Ангелов, Димитър. Богомилството, София: Булвест–2000, 1993.

Ангелов, Димитър. Византия. Възход и залез на една империя, София: УИ „Климент Охридски", 1991.

Ангелов, Димитър. Византия. Политическа история. София: Идея, 1994.

Атанасов, Георги. Кан Тервел – спасителят на Средновековна Европа/ Kan Tervel – The Saviour of Medieval Europe. София: Тангра-ТанНакРа, 2018.

Атлас. Българските земи в средновековната арабописмена картографска традиция (IX–XIV век) **Кендерова**, Стоянка; **Стаматов**, Атанас (ред.) София: Тангра-ТанНакРа, 2011.

Бешевлиев, Веселин. Прабългарски епиграфски паметници. София: Изд. Отечествен фронт, 1981.

Большаков, О. Г. История Халифата. Том 2. Эпоха великих завоеваний (633–656), Москва: Восточная литература, 2002.

Большаков, О. Г. История Халифата. Том 3. Между двух гражданских войн. (656–696), Москва: Восточная литература, 1998.

Божилов, Иван. Българите във Византийската империя. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов", 1995.

Божилов, Иван. Византийският свят. София: Анубис, 2008.

Божилов, Иван; **Гюзелев**, Васил. История на средновековна България VII–XIV век. Том 1, София: Анубис, 1999.

Бродел, Фернан. Средиземно море и средиземноморския свят по времето на Филип II. T.I. София: Абагар, 1998.

Васильев, Александр. Византія и арабы. Политическія отношенія Византіи и арабовъ за время Аморійской династіи, Т. 1, Санкт Петербург: Типографія И. Н. Скороходова, 1900.

Васильев, Александр. Византія и арабы. Политические отношения Византии и арабов за время Македонской династии.Т. 2, Санкт Петербург: Типографія И. Н. Скороходова, 1902.

Владимирова, Десислава. Характеристики на средновековните ислямски затвори на остров Сицилия (IX–XI в.) В: История, 2019, 27(2), с. 151–163.

Владимирова, Десислава. Ислямските училища в Централното Средиземноморие в периода IX–X век: теория и практики. В: Общество, памет, образование. История и обществени нагласи. Сборник с доклади от летния национален дидактически семинар в Китен, Том 4, София, 2018, с. 206–218.

Владимирова, Десислава. Арабите в Сицилия IX–XI в.: обзор на писмените извори и подходи при работата с тях. Докторантски сборник 2014. Докторантски изследвания в социалните и хуманитарните науки, София, Изток-Запад, 2015, с. 27–43.

Владимирова, Десислава. Как дойде злото? – Монахът Теодосий за падането на Сиракуза (878 г.) и положението на християните в мюсюлманска Сицилия. В: *Quod Deus Vult! Сборник в чест на проф. дин. Красимира Гагова (Mediaevalia.* Специално издание), с. 147–149 [online] [08.04.2015] http://www.mediaevalia.eu/index.php/qmediaevaliaq/in-honorem

Владимирова, Десислава. Морски битки и обсади в хода на арабското настъпление на остров Сицилия (827–902 г.) – извори, хронология, проблематика. – В: *Сборник с доклади от Докторантски и постдокторантски четения на Исторически факултет 2013 г.,* София : ИФ-94, 2014, с. 23–47.

Владимирова, Десислава. Посланието на победителите в битката при Мизилмери (1068 г.) според хрониката на Гофредо Малатера. В: *Сборник с доклади от Докторантски и постдокторантски четения на Исторически факултет 2012 г.* ИФ-94. София, 2014, с. 46–52.

Владимирова, Десислава. Средновековна Сицилия (IX – XI в.) в обсега на българската историография – подходи и перспективи. В: *Сборник с доклади от Кюстендилски четения 2012 г*. (под печат).

Гагова, *Красимира.* Кралската идеология на Роже II (от коронацията до законите от Ариано). *Medievalia*, Специално издание, Сборник в памет на доц. д-р Георги Сотиров, 2011, с. 122–139.

Гюзелев, Васил. Средновековна България в светлината на нови извори. С.: Народна просвета, 1981.

Гюзелев, Васил, **Дончев**, Антон. Хан Тервел – спасителят на Европа. София: Захарий Стоянов, 2017.

Димов, Георги. Градовете в Южна Италия между Изтока и Запада (XI–XII век). Дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ С.: 2014.

Дринов, Марин. Избрани съчинения Т. I, София: Наука и изкуство, 1971.

Евстатиев, Симеон. Религия и политика в арабския свят. Islamът в обществото. София: Изток-Запад, 2012.

Жеков, Живко. Военно-административна организация на Византия и България до средата на IX век. Дисертация за присъждане на научна степен „доктор“, София: 2005.

Златарски, Васил. История на българската държава през средните векове. Т. 1. Първо българско царство. Част 2. От славянизацията на държавата до падането на Първото царство. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2007.

Златарски, Васил. История на българската държава през средните векове. Т. 2 България под византийско владичество (1018–1187). София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2007.

Иванов, Йордан. Богомилски книги и легенди, Т. 1. София: изд. София, 1925, (второ фототипно издание), изд. Наука и изкуство, 1970.

Иречек, Константин. История на българите, София: Наука и изкуство, 1978.

Кендерова, Стоянка, Политическата и културно-историческа ситуация в Сицилия през XII век (с оглед на сведенията на ал-Идриси за Балканите), Orientalia, 2006, №2, с. 9–28.

Кендерова, С., Бешевлиев Б., Балканският полуостров изобразен в картите на Ал-Идриси. Палеогеографско изследване, част 1, С.: Народна библиотека „Кирил и Методи“, 1990.

Крачковский, Игнатий, Избранные сочинения, Т IV. Арабска географическая литература, М., Издательство Академии наук СССР, 1957.

Кроаћ, Душан. Одисеј 9 века. Свети Илија Нови у Средоземљу. *Byzantine Studies (Zbornik radova Vizantoloskog instituta)*, 1995, 34. pp. 21–40.

Кънев, Николай. Титли и рангова йерархия във Византия през IX–XI век (По данните на сфрагистиката). Дисертация за присъждане на научна степен „доктор“. София: 2006.

Манолова, Виолета. Езикови и религиозни малцинства в Южна Италия и Сицилия под властта на нормани и Щауфени ср. XI−ср. XIII в. Дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ С.: 2018.

Павлович, Павел. Безподобният Коран и немощните поети: сиамските близнаци на спекулативната теология. В: *Етнокултури и изкуства. Сборник с изследвания в чест на 70-годишнината на проф. Любомир Миков, доктор на историческите науки* (съст. Вл. Димитров), София, Нов Български Университет, 2017, 348–362.

Павлович, Павел. Концепцията за властта в исляма: формиране и доктринални аспекти. *Историческо бъдеще*. 1998 (2), с. 39–63.

Павлович, Павел. Подходи към изучаването на ранния ислям (VII–VIII в.) Метод и история. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2017.

Павлович, Павел. Представата за чудото в ранния ислям (VII–VIII в.). В: *Годишник на Варненски свободен университет*. Варна: УИ „Черноризец Храбър“, 2000, с. 385–405.

Пеев, Йордан. История и философия на една религия. Islamът – минало и настояще. Ссофия: Наука и изкуство. 1985.

Пеев, Йордан. Религиозно-политически течения в съвременния ислям. Дисертация са присъждане на научната степен „Доктор на историческите науки“, София 1994 г.

Самсарева, Пенка. Някои въпроси на транскрибирането от арабски език. *Филология,* София: БАН, 1983 (12–13), с. 139–153.

Табатабаи, Мухаммад. Шиизъм. София: Изток-запад, 2013.

Тивчев, Петър. За участието на Българи във Византийската войска през периода на византийското иго (1018–1185). Исторически преглед, 1963 (1), с. 79–93.

Тъпкова-Заимова, Василка, **Милтенова**, Анисава. Историко-апокалиптична книжнина във Византия и в средновековна България. С.: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 1996.

Фол, Александър. (съст.) Българи и Араби. София: Образование и наука ЕАД, 2003.

Фретинье, Жан-Ив. История на Сицилия. От древността до наши дни. София: Рива. 2013.

Шиников, Атанас. Институции на религиозното образование при Аббасидите: проблеми на типологията, В: Манас, 2017, 4/2.

Шумовский, Т. Арабы и море: по страницам рукописей и книг, Москва: Изд. дом Марджани, 2010.

Abd-Allah, Umar F. Malik and Medina: Islamic Legal Reasoning in the Formative Period (Islamic History and Civilization). Leiden-Boston: Brill, 2013.

Abdullah, Najihah et al. An Analysis of Ibn Sahnun's Concept of Education and Its Relevance to the Current Educational System: With Special Reference to Adab Al-Muʿallimin. In: *Journal of Al-Quran and Tarbiyyah*, Vol 1(1) 2014, pp. 43–50.

Agius, Dionisius. Siculo Arabic (second edition). Oxon: Routledge, 2010.

Agius, Dionisius. Who Spoke Siculo Arabic? – In: *XII Incontro Italiano di Linguistica Camitio-semitica (Afroasiatica). ATTI a cura di Marco Moriggi.* Rubbettino, 2007, pp. 25–33.

Ahmad, Aziz. A history of Islamic Sicily. (Islamic Surveys 10), Edinburgh: Edinburgh University Press, 1975.

Al-Faruque, Muhammad. The Development of the Institution of Madrasah and the Niẓāmiyah of Baghdad. In: *Islamic Studies*, Vol. 26, No. 3 (Autumn 1987), pp. 253–263.

Alexander, Paul. Les debuts des conquetes Arabes en Sicile et la tradition apocalyptique Byzantino-Slave – In: *Religious and Political History and Thought in the Byzantine Empire*. London: Variorum, 1978, pp. 7–37.

Alexander, Paul. The Byzantine Apocalyptic Tradition. University of California Press, 1985.

Amari, Michele. (ed. e trad.) Le epigrafi arabiche di Sicilia, trascrutte, tradotte e illustrate. Vols. 1–3, Palermo: 1875–1885.

Amari, Michele. Storia dei Musulmani di Sicilia*:* Vols. 1–3, Fienze: 1854–1868 Palermo: Centra Culturale Al-Farabi, 1997.

Anderson, Glaire D., **Fenwick**, Corisande and **Rosser-Owen**, Mariam (esd.) The Aghlabids and their Neighbours: Art and Material Culture in 9th-century North Africa. Boston: Brill, 2018.

Anthony, Sean. The Domestic Origins of Imprisonment: an enquiry into an early Islamic institution. – In: *Journal of the American Oriental Society (JAOS)*, 129.4 (2009), pp. 575–584.

Arcifa, Lucia. Palermo, Castello S. Pietro: i contesti ceramici di età islamica. – In: A. Bagnera (a cura di), *Archeologia dell'Islam in Sicilia. Islam in Sicilia. Un giardino tra due civiltà*, Palermo Regione Siciliana 2012, pp. 21–23.

Ardizzone, Fabiola. Le anfore recuperate sopra le volte del palazzo della Zisa e la produzione di ceramica comune a Palermo tra la fine dell'XI ed il XII secolo. In*:* *Mélanges de l'école française de Rome* (MEFRM), 1999 (1) pp. 7–50.

Ardizzone, Fabiola. Production and circulation of palermitan amphoras in medieval mediterranean. In: *Ceramiche, marmi e pietre. Note di archeologia tra Sicilia e Creta.* Palermo: Torri del vento edizioni. 2012, pp. 57–67.

Bagnera, Alessandra; **Di Liberto,** R.; **Nef,** A.; **Pezzini,** E. Il complesso termale di Cefala Diana. In: *Islam in Sicilia. Archeologia dell'Islam in Sicilia.* A cura di Alessandra **Bagera**. Mazara del Vallo: 2012, pp. 54–62.

Bagnera, Alessandra. Le cosiddette Terme Arabe di Cefala Diana (Palermo): rapporto preliminare sulle indagini archeologiche, *Terze Giornate Internazionali di Studi* *sull'Area Elima*, Gibellina-Erice-Contessa Entellina, 23–26 ottobre 1997, Scuola Normale Superiore, Pisa, Atti, vol. I, Pisa-Gibellina, 2000, pp. 57–68.

Barbera, Giuseppe. La rivoluzione agricola nella Sicilia Islamica. In: *Islam in Sicilia. Archeologia dell'Islam in Sicilia.* A cura di Alessandra Bagera. Mazara del Vallo, 2012, pp. 44–51.

Berkey, Jonathan. The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo: A Social History of Islamic Education. (Princeton Studies on the Near East). Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1992.

Bersc, H., Bersc G. Ségestes médiévales: Calathamet, Calatabarbaro, Calatafimi. – In: *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen-Age, Temps moderns.* Vol. 89, 1977, pp. 341–370.

Berti, Graziella. Pisa: Ceramiche e commerci (2 meta X– 1 meta XIV s.). – In: I Congresso Nazionale di Archeologia Medievale. Auditorium del Centro Studi della Cassa di Risparmio di Pisa (Pisa, 29–31 maggio 1997) (**Gelichi**, Sauro (a cura di) Firenze: All'Insegna del Giglio, 2000, pp. 346–351.

Bosworth, Clifford. Arab Attacks on Rhodes in the Pre-Ottoman Period. – In: *Journal of the Royal Asiatic Society*, Third Series, Jul., 1996, 6 (2), pp. 157–164.

Bosworth, Clifford. The new Islamic Dynasties. A Chronological and Genealogical Manual. Edinburg University Press, 1996.

Brachtel, Mirja. Ibn al-Jazzār's Zād al-Musāfir and Constantinus Africanus' Latin Version Viaticum Peregrinantis: A Comparative Study. (unpublished master thesis) International Islamic University Malaysia, 2005.

Bramoullé, David. La Sicile dans la Méditerranée fatimide. (X^{e}–XIe siècle). – In: *Les dynamiques de l'islamisation en Méditerranée centrale et en Sicile : nouvelles propositions et découvertes récente.* (**eds.** Annliese **Nef**; Fabiola **Ardizzone).** Rome: École Française de Rome, 2014.

Brett, Michael. The Rise of the Fatimids. The World of the Mediterranean and the Middle East in the Fourth Century of the Hijra, Tenth Century CE. Leiden–Boston: Brill, 2001.

Brooks, E. W. The Campaign of 716–718, from Arabic Sources. In – The Journal of Hellenic Studies, Vol. 19 (1899), pp. 19–3.

Canard, M. and **Lecomte,** G. Sur la vie scolaire à Byzance et dans l'Islam. In: *Arabica*, Vol. 1, Fasc. 3 (Sep., 1954), pp. 324–336.

Charanis, Peter. On the Question of the Hellenization of Sicily and Southern Italy During the Middle Ages. – In: *The American Historical Review*, Vol. 52, No. 1 (Oct., 1946), pp. 74–86.

Citarella, Armand. The Relations of Amalfi with the Arab World before the Crusades. – In: *Speculum*, Apr., 1967 Vol. 42, No. 2, pp. 299–312.

Chiarelli, Leonard. A History of Muslim Sicily. Malta: Midsea books, 2011.

Chiarelli, Leonard. The Ibadi Presence in Muslim Sicily. *BRIIFS*, 2005, 7(1), pp. 69–89.

Cook, Michael. Ibn Qutayba and the Monkeys. *Studia Islamica.* 1999 (89) pp. 43–74.

Corretti, Alessandro. Il palazzo fortificato di Entella. In: *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen-Age*, vol. 110, 1998, pp. 591–606.

Cutaia, Angelo. L'itinerario arabo-normanno Sutera Agrigento nel libro di al-Idrisi. Il tracciato e gli abitati. Agrigento: la Siculgrafica s.c.ar.l., 2000.

D'Angelo, Franco. La cita di Palermo nel Medioevo. Palermo. Officina di Studi Medievali, 2002.

Davis-Secord, Sarah. Medieval Sicily and Southern Italy in Recent Historiographical Perspective. History Compass, 2010, 8(1), pp. 61–87.

Dekmejian, R. Hrair; **Thabit** F. Adel. Machiavelli's Arab Precursor: Ibn Ẓafar al-Ṣiqillī. – In: *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 27, No. 2 (Nov., 2000), pp. 125–137.

De Luca, Maria Amalia. Giudici e giuristi nella Sicilia musulmana: notizie e biografie estratte dal Tartīb al-Madārik. Palermo: I.D.C.A.S., 1989.

De Luca, Maria Amalia. Due medaglie della Sicilia musulmana. In: *Atti Simone Assemani Symposium on islamic coinage* (Padova17–18 maggio 2003) Padova, p. 93–108.

De Luca, Maria Amalia. L'Epigrafia araba in Sicilia. – In: *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*, 1999. S. IV, Quaderni I, pp. 197–204.

De Luca, Maria Amalia. La monetazione nella Sicilia Islamica. – In: *Islam in Sicilia. Archeologia dell'Islam in Sicilia.* A cura di Alessandra Bagera. Mazara del Vallo, 2012, pp. 11–17.

De Luca, Maria Amalia. La riforma monetaria dell'aglabita Ibrāhīm II. (relazione presentata nel corso del II Simposio Internazionale S. Assemani sulla monetazione Islamica, svoltosi a Trieste dal 29 al 31 agosto 2009) In: *The 2nd Simone Assemani Symposium on Islamic Coins*, edited by B. Callegher and A. D'Ottone, Trieste, 2010, pp. 90–110.

De Luca, Maria Amalia. L'uso della lingua araba nelle iscrizioni edili e nelle monete normanne. – In: A.A.V.V., *Storia di Palermo*, III, L'Epos Ed., Palermo: 2003, pp. 242–261.

De Luca, Maria Amalia. Monete e gettoni di epoca araba e normanna. – In: A.A.V.V., *Agrigento dal Tardo Antico al Medioevo: Campagne di scavo nell'area della necropoli paleocristiana*. (1986-1999), Todi 2007, pp. 351–364.

De Luca, Maria Amalia. Reperti islamici dal territorio di Ventimiglia di Sicilia (Pa). – In: Notiziario Archeologico Soprintendenza Palermo, n. 26/2017, pp. 1–6.

De Luca, Maria Amalia. Sicilia Aghlabita: Nuove testimonianze numismatiche, (relazione presentata alla Biblioteca Vaticana in occasione del' III S. Assemani Symposium on Islamic Coins Roma, 2011). In: *3rd Simone Assemani Symposium on Islamic Coins*, a cura di B. Callegher and A. D'Ottone, Edizioni Università di Trieste, 2012. Trieste, pp. 288–319.

Déroche, François. Cercles et entrelacs: format et décor des corans maghrébins médiévaux. – In: *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*. 145e année, N. 1, 2001. pp. 596–606.

De Simone, Adalgisa. Nella Sicilia „araba": tra storia e filologia. Palermo: Luxograph, 1999.

De Simone, Adalgisa. Palermo nei geografi e viaggiatori arabi nel medioevo. In: Studi magrebini 2. Naples, 1968, pp. 129–89.

Dodge, Bayard. Muslim Education in Medieval Times, Washington: D.C., 1962.

Dujčev, Ivan. I Normanni e L'Oriente Bizantino. *Atti del 4 Congresso Storico Calabrese*, Napoli: Fausto Fiorentino Editore, 1969, pp. 105–131.

Dujčev, Ivan. I rapporti fra la Calabria e la Bulgaria nel Medioevo. *Atti Del Congresso Internazionale di Studi Sulla Sicilia Normanna (Palermo 4–8 dicembre 1972).* Palermo: Università di Palermo, 1973, pp. 235–250.

Dutton, Yasin. Red Dots, Green Dots, Yellow Dots and Blue: Some Reflections on the Vocalisation of Early Qur'anic Manuscripts (Part II). – In: Journal of Qur'anic Studies, Vol. 2, No. 1 (2000), pp. 1–24.

El Cheikh, Nadia Maria. Observations on Women's Education in Medieval Islamic Societies, In: *Enfance et jeunesse dans le monde musulman.* (Francois **Georgeon** and Klaus **Kreiser**, eds.) Paris: Maisonneuve et Larose, 2007, pp. 57–72.

Follieri, Enrica. I santi dell'Italia greca. – In: *Histoire et culture dans l'Italie byzantine. Acquis et nouvelles recherches, XXe congrès international des études byzantines, actes de la table ronde (Paris, 22 août 2001)*, a cura di A. Jacob, J.-M. Martin, G. Noyé, Roma: Collection de l'École française de Rome, 2006, p. 95–126.

Fyzee, Asaf. Aspects of Fatimid Law. *Studia Islamica*, No. 31 (1970), pp. 81–91.

Gabrieli, Francesco; **Scerrato,** Umberto (eds.) Gli Arabi in Italia: Cultura, contatti e tradizioni., Milano: Garzanti-Scheiwiller, 1985.

Gabrieli, Francesco. Storia e civiltâ musulmane. Napoli: R. Riccardi, 1947.

Gabrieli, Francesco. Maometto e le grandi conquiste arabe. Milano: Il Saggiatore, 1967.

Gabrieli, Francesco. Arabeschi e studi islamici. Napoli: Guida, 1973.

Gehin, Paul. Un manuscript bilingue grec-arabe, BnF, Supplement grec 911 (annee 1043) – In: *Scribes et manuscrits du Moyen-Orient*. François Déroche et François Richard (eds.) Paris: Bibliothèque nationale de France, 1997, pp. 161–175.

George, Alain. The Rise of Islamic Calligraphy. London: Saqi Books, 2010.

Gil, Moshe. Jews in Islamic Countries in the Middle Ages. Leiden-Boston: Brill, 2004.

Gilbert, Joan. E. Institutionalization of Muslim Scholarship and Professionalization of the 'Ulamā' in Medieval Damascus. In: *Studia Islamica*, No. 52 (1980), pp. 105–134.

Glubb, John. The Rôle of the Army in the Traditional Arab State. In – *Journal of International Affairs*, Vol. 19, No. 1, The Arab World: Paths to Modernization (1965), pp. 8–15.

Goitein, Shelomo. A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza, Vol. 1. Berkeley: University of California Press, 1999.

Goitein, Solomon. The Cairo Geniza as a Source for the History of Muslim Civilisation, *Studia Islamica*, No. 3 (1955), pp. 75–91.

Golb, Norman. A Judaeo–Arabic Court Document of Syracuse, A.D. 1020. *JNES,* 1973, 32 (1/2), pp. 105–123.

Granara, William. Ibn Hawqal in Sicily. In: *Alif: Journal of Comparative Poetics, No. 3, The Self and the Other.* (Spring, 1983), pp. 94–99.

Granara, William. Islamic Education and the Transmission of Knowledge in Medieval Sicily. – In: J. E. **Lowry**, D. J. **Stewart** and S. M. **Toorawa,** (eds.) *Law and Education in Medieval Islam: Studies in Memory of George Makdisi*, London, 2004, 150–173.

Grassi, Vincenza. Notes on Ideology and Religious Beliefs in the Islamic and Norman

Coinages Circulating in Sicily, Simposio Internazionale S. Assemani sulla monetazione Islamica, svoltosi a Trieste dal 29 al 31 agosto 2009) – In: *The 2nd Simone Assemani Symposium on Islamic Coins*, edited by B. Callegher and A. D'Ottone, 2010. Trieste, pp. 111–126.

Grierson, Philip; **Travaini**, Lucia (eds.) Medieval European Coinage. vol. 14, Italy with a Catalogue of the Coins in the Fitzwilliam Museum, Cambridge, vol. 14, Italy (III) (South Italy, Sicily, Sardinia). Cambridge: Cambridge univ. press, 1998.

Gruber, Samuel. Medieval Synagogues in the Mediterranean Region. In – Jewish Architecture in Europe. (Aliza Cohen-Mushlin and Harmen H. Thies Eds.) Petersburg: Schriftenreihe der Bet Tfila Band 6, 2010, pp. 53–65.

Günther, Sebastian. „Your Educational Achievements Shall Not Stop Your Efforts to Seek Beyond" Principles of Teaching and Learning in Classical Arabic Writings. In: **Nadeem A. Memon and Mujadad Zaman ed.** Philosophies of Islamic Education. Historical Perspectives and Emerging Discourses, pp. 72–93.

Günther, Sebastian. Advice for Teachers: the 9th Century Muslim Scholars Ibn Saḥnūn and al-Jāḥiẓ on Pedagogy and Didactics. In: Education and Learning in the Early Islamic World (The Formation of the Classical Islamic World vol.43) 2012, pp. 53–92.

Hamiuddin Khan, Muhammad. History of Muslim Education, 2 vols, Karachi, 1967–73.

Hamidullah, Muhammad. Educational System In the Time of the Holy Prophet. In: *Islamic Culture* (Hyderabad), 1939, Vol. 13, No. 1, pp. 48–59.

Hentati, Nejmeddine. La prison en Occident musulman médiéval. – In: *Arabica*, T. 54, Fasc. 2 (Apr., 2007), pp. 149–188.

Houben, Hubert. Religious Toleration in the South Italian Peninsula during the Norman and Staufen Periods. – In: *The Society of Norman Italy*. G. Loud. and A. Metcalfe (eds.) Leiden-Boston: Brill, 2002, pp. 319–339.

Ismail, M. Sha'ban. Muḥammad Ibn Sahnūn: an Educationalist and a Faqīh. In: *Muslim Education Quanrterly*, 1995, 12:4, pp. 37–54.

Jäckh, Theresa and Kirsch, Mona (eds.) Urban Dynamics and Transcultural Communication in Medieval Sicily. Fink Wilhelm GmbH, 2017.

Jandora, John. The Battle of the Yarmuk: a Reconstruction: In – *Journal of Asian History*, Vol. 19, No. 1 (1985), pp. 8–21.

Jankowiak, Marek. The First Arab Siege of Constantinople. In: Travaux et Mémoires, Vol. 17 (2013), pp. 237–320.

Johns, Jeremy. Arabic Administration in Norman Sicily. The Royal Dīwān, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Johns, Jeremy. Arabic Sources for Sicily 1025–1204. – In: Mary **Whitby** (ed.) *Byzantium and the Crusades: The Non-Greek Sources (1025–1204)* The British Academy: London, 2007, pp. 341–360.

Johns, Jeremy. „The House of the Prophet" and the concept of the mosque, In: *Bayt al-Maqdis. Jerusalem and early Islam* (Oxford Studies in Islamic Art, vol.9, part 2), **J. Johns (ed.)**, Oxford University Press, 1999, pp. 59–112.

Johns, Jeremy, **Metcalfe**, Alex, The Mystery at Chùrchuro: Conspiracy or Incompetence in Twelfth-Cetury Sicily?. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol. 62, No. 2 (1999), pp. 226–259.

Johns, Jeremy. The Palermo Qur'ān (AH373/982–83AD) and the triumph of Mālikism in Ifrīqiya, pre-print version of paper delivered to: The Aghlabids & their Neighbors: Art & Material Culture in Ninth-Century North Africa. Interdisciplinary Workshop, 23–24 May 2014, UNC-Chapel Hill Winston House, London: 2014, pp. 1–6.

Ka Ka Khel, N. Muhammad. The Conceptual and Institutional Development of Shura in Early Islam. *Islamic Studies*, Vol. 19, No. 4, (Winter 1980), pp. 271–282.

Kreutz, Barbara. Before the Normans. Southern Italy in the Ninth – Tenth Centuries. University of Pennsylvania Press, 1996.

Lagumina, Bartolomeo. Catalogo delle monete arabe esistenti nella Biblioteca comunale di Palermo. Palermo: Stabilimemto Tipografico Virzi, 1892.

L'Arte Siculo-Normana. La Cultura Islamica Nella Sicilia Medievale. Palermo. Kalos, 2007.

La Sicilia nelle geografie arabe del medioevo. A cura di Carlo **Ruta**. Messina: Edi.bi.si. 2007.

Lauritzen, Frederick. Achilles at the battle of Ostrovo George Maniakes and the reception of the Iliad. – In: *Byzantinoslavica* 72 (2014), pp. 171–187.

Lawrence, I. Conrad ed. Education and Learning in the Early Islamic World (The Formation of the Classical Islamic World vol. 43) London: Routledge, 2012.

Loud, Graham. The Latin Church in Norman Italy. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Loud, Graham A.; **Metcalfe,** Alex. (eds.) The Society of Norman Italy. Leiden-Boston: Brill, 2002.

Mandalà, Giuseppe. Political Martyrdom and Religious Censorship in Islamic Sicily: a Case Study During the Age. *Al-Qanṭara.* 2014, 35(1), pp. 151–186.

Mandalà, Giuseppe. Tra minoranze e periferie. Prolegomeni a un'indagine sui cristiani arabizzati di Sicilia. – In: *„Guerra santa" e conquiste islamiche nel Mediterraneo (VII–XI secolo)*, (Marco **Di Branco**, Kordula **Wolf** eds.) Roma: Viella, 2014, pp. 95–124.

Mandalà, Giuseppe. Una nueva Fuente para la historia de la Sicilia Islamica: un pasaje de al-Muqtabis V de Ibn Hayyān sobre la revuelta de Aḥmad b. Qarhab (300-304/913-916). *Al-Qanṭara.* 2012, (2), pp. 343–374.

Mansouri, M. Tahar. The Arabs through Skylitzes' Miniatures. – In: Mediterranean world. 2010 (6), Tokyo., pp. 235–251.

Marin, Manuela. Šūrà et al-Šūrà dans al-Andalus. *Studia Islamica*, No. 62 (1985), pp. 28–51.

Matthew, Donald. The Norman Kingdom of Sicily, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

Maurici, Ferdinando. Castelli medievali in Sicilia. Dai bizantini ai normanni. Palermo: Sellerio, 1992.

Metcalfe, Alex, De Saracenico in Latinum Transferri: Causes and Effects of Translation in the Fiscal Administration of Norman Sicily, *Al-Masaq*: Islam and the Medieval Mediterranean, 13 (2001), pp. 43–86.

Metcalfe, Alex, Muslims and Christians in Norman Sicily: Arabic-speakers and the End of Islam (Culture and Civilization in the Middle East), London and New York: Routledge Curzon, 2003.

Metcalfe, Alex. The Muslims of The Medieval Italy, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2009.

Metcalfe, Alex. Dynamic landscapes and dominant kin groups: hydronymy and water-management in Arab-Norman western Sicily. **Jäckh**, Theresa and Kirsch, Mona (eds.) Urban Dynamics and Transcultural Communication in Medieval Sicily. Fink Wilhelm GmbH, 2017, pp. 97–140.

Metcalfe, Alex., **Rosser-Owen**, Mariam. Forgotten connections? Medieval material culture and exchange in the central and western Mediterranean. In: Al-Masaq 25/1 (2013), 1–8.

Metcalfe, Alex. Transcultural and socioreligious change in Muslim and early Norman Sicily. [Online] [viewed 1.10.2017] <http://www.medievalsicily.com/Docs/02_Islamic/Transculturality%20in%20Islamic%20Sicily.pdf >

Mizanur, Rahman. Education, Teaching Methods and Techniques in the Early Years of Islam During the Era of Prophet Muhammad In: *IJRDO* (4/22), pp. 1–22.

Modeo, Simona; **Congiu**, Marina; **Santagati,** Luigi (eds.) La Sicilia del IX secolo tra Bizantini e Musulmani. Caltanissetta–Roma: Salvatore Sciascia Editore, 2013.

Molinari, Alessandra. Segesta II. Il castello e la moschea (scavi 1989–95), Palermo. Flaccovio, 1997.

Moses, Finley. A History of Sicily: Ancient Sicily to the Arab Conquest. New York: The Viking press, 1968.

Munir, D. Ahmed. Muslim Education Prior to the Establishment of Madrasah. In: *Islamic Studies*, Vol. 26 , No. 4 (1987), pp. 321–349.

Niehoff-Panagiotidis, Jannis. Romania Graeco-Arabica: lat. *signum* > gr. *σίγνον* > arab. *siĝn*. – In: *Romania Arabica: Festschrift fur Reinhold Kontzi zum 70. Geburtstag* (Jens **Lüdtke** hrsg.) Tubingen: Narr, 1996, pp. 1–19.

Nef, Annliese (ed.) A Companion to Medieval Palermo. The History of a Mediterranean City from 600 to 1500. Leiden–Boston: Brill, 2013.

Nef, A., Arcifa, L., Bagnera, A. Archeologia della Sicilia islamica: nuove proposte di riflessione. – In: *Histoire et archéologie de l'occident musulman*, VIIe–XVe siècles (2012), pp. 241–274.

Nef, Annliese; **Ardizzone,** Fabiola (eds.). Les dynamiques de l'islamisation en Méditerranée centrale et en Sicile: nouvelles propositions et découvertes récente. Rome: École Française de Rome, 2014.

Nef, A., Bagera, A. Les bains de Cefalà (prov. de Palerme): contexte historique et fonctions, dans *Bains curatifs et bains hygiéniques de l'Antiquité au Moyen Age*, M. **Guérin-Beauvois** et J.-M. **Martin** éd., Rome, 2007 (Ecole française de Rome, 383), pp. 263–308.

Nef, A., Arcifa, L. Les dynamiques entre villes et châteaux dans les territoires de Noto et Lentini (val de Noto, Sicile sud-orientale), dans *Castrum VIII. Le château et la ville, espaces et réseaux*, éd. P. **Cressier**, Madrid, 2008, (Collection Casa de Velazquez, 108), pp. 109–133.

Norwich, J. The Normans in The South 1016–1130. London: Faber and Faber, 1967.

Obolensky, Dimitri. The Bogomils: A study in Balkan Neo-Manichaeism. Cambridge University Press, 2004.

Osseiran, Sanaa (ed.) Cultural Symbiosis in Al-andalus: a Metaphor for Peace. Beirut: UNESCO, Regional Office for Education in the Arab States, 2004.

Pellitteri, Antonino. I Fatimiti e la Sicilia (sec. X): materiali per uno studio sulla Sicilia thaghr e terra di gihād con particolare riferimento a fonti ismailite dell'epoca.

Picard, Christophe; **Borrut**, Antoine. Râbata, ribât, râbita: une institution à reconsidérer. – In: *Chrétiens et musulmans en Méditerranée médiévale (VIIIe-XIIe siècle). Echanges et contacts.* N. **Prouteau** et Ph. **Sénac** (eds.), Poitiers: 2003, pp. 33–65.

Poisson, Jean-Michel. Calathamet. Dal hisn arabo al castello normanno: una vera cesura? In*: AA.VV., Seconde Giornate Internazionali di Studi sull'area elima (Gibellina 22–26 ottobre 1994)*, (a cura di A. Corretti) Pisa-Gibellina: 1997, pp. 1223–1236.

Poonawala, Ismail. Al-Qādī al-Nuʿmān and Ismaʿili Jurisprudence. – In: Mediaeval Ismaʿili History and Thought. Farhad **Daftary** (ed.). Cambridge University Press, 2001, pp. 117–143.

Purpura, Gianfranco. Graffiti di navi normanne nei sotterranei del Palazzo Reale di Palermo. – In: *Sicilia Archeologica*, XIII, 44 (1981), pp. 43–54.

Ramadan, Abdelaziz. The Treatment of Arab Prisoners of war in Byzantium, 9th–10th Centuries. In: *Annales islamologiques* 43 (2009) pp. 155–194.

Rizzitano, Umberto. Storia degli Arabi dall'epoca preislamica ad oggi, Palermo, U. Manfredi, 1971.

Rizzitano, Umberto. Storia e cultura nella Sicilia saracena, Palermo, 1975.

Rosenthal, Franz. The Muslim Concept of Freedom Prior to the Nineteenth Century. – In: Man versus Society in Medieval Islam. Leiden-Boston: Brill, 2014.

Roth, Cecil. Jewish Intellectual Life in Medieval Sicily. – In: *The Jewish Quarterly Review*, New Series, Vol. 47, No. 4 (Apr., 1957), pp. 317–335.

Rubin, Uri. Apes, pigs, and the Islamic identity. – In: *Israel Oriental Studies: Dhimmis and Others: Jews and Christians and the World of Classical Islam. (s.l.)* Eisenbrauns, 2001, pp. 89–105.

Santagati, Luigi. Città e comunicazioni nella Sicilia del IX secolo. In: *La Sicilia del IX secolo tra Bizantini e Musulmani*. Modeo, Marina Congiu, Luigi Santagati (eds.). Caltanissetta-Roma: Salvatore Sciascia Editore, 2013, pp. 121–140.

Sami, Denis. From Theodosius to Constans II: Church, Settlement and Economy in Late Roman and Byzantine Sicily (AD 378–668). PhD dissertation, University of Leicester, 2011.

Schindel, Nikolaus; **Hahn**, Wolfgang. Imitations of Sicilian Folles of Constantine IV from Bilad al-Sham. – In: *Israel Numismatic Journal.* vol. 17 (2009–10), pp. 213–232.

Shinikov, Atanas. To Flog or not to Flog: On Instructive Uses of Violence in Sources of Islamic Pedagogy and Education. In: *Miscellanea Mediaevalia. „Schüler und Meister"*. Andreas **Speer,** Thomas **Jeschke (eds.)**, De Gruyter: Berlin/Boston 2016, pp. 569–589.

Schneider, Irene. Imprisonment in Pre-Classical and Classical Islamic Law. – In: *Islamic Law and Society*, 1995, Vol. 2, No. 2, pp. 157–173.

Schreiner, Peter. Die byzantinischen Kleinchroniken, 1. Teil: Einleitung und Text (Corpus fontium historiae Byzantinae 12.1), Wien, 1975, pp. 326–340.

Shafiq, Muhammad. The Role and Place of Shura in the Islamic Polity. – In: *Islamic*

Studies, Vol. 23, No. 4 (Winter 1984), pp. 419–441

Simonsohn, Shlomo. The Jews in Sicily (383–1300). Vol. 1, Leiden-New York-Köln: Brill, 1997.

Solnick, Aluma. Based on Quranic Verses, Interpretations, and Traditions, Muslim Clerics State: The Jews Are the Descendants of Apes, Pigs, And Other Animals. – In: *The Middle East Media Research Institute.* November 1, 2002, Special Report No.11.

Soravia, Bruna. Entre bureaucratie et litterature: La kitāba et les kuttab dans l'administration de l'espagne umayyade. In: *Al-masaq*, 1994 (7), pp. 165–200.

Stratos, Andreas. The Exarch Olimpius and the Supposed Arab Invasion of Sicily in A.D. 652. – In: *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 1976, (25) pp. 63–73.

Takayama, Hiroshi. The Fatimid and Kalbite Governors in Sicily: 909–1044. – In: *Mediterranean world*. 1992, 13, pp. 21–30.

Tillier, Mathieu. Les prisonniers dans la société musulmane (IIe/VIIIe–IVe/Xe siècle). – In*: Dynamiques sociales au Moyen Âge en Occident et en Orient*. Publications de l'Université de Provence, Aix-en-Provence, 2010, pp. 191–212.

Tillier, Mathieu. Vivre en prison a l'époque abbasside. – In: Journal of the Economic and Social History of the Orient. 52 (2009), pp. 635–659.

Tolan, John. Christian Reactions to Muslim Conquests (1st–3rd Centuries AH; 7th–9th Centuries AD) – In: *Dynamics in the History of Religions between Asia and Europe. Encounters, Notions and Comparative Perspectives.* **Volkhard** K., **Steinicke**, M. (eds.), Leiden – Boston: Brill, 2012, pp. 191–202.

Trakadas, Athena. Early Islamic ports of Morocco: location and economical considerations. In: East and West: essays on Byzantine and Arab worlds in the Middle Ages. Christides, V.; Papadopoulos, T. (eds.) Piscatway NJ, Gorgias Press: 2009, pp. 158–161.

Travaini, Lucia. The Normans between Byzantium and the Islamic World. – In: *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 55 (2001), pp. 179–196.

Vanoli, Alesandro. La Sicilia musulmana. Bologna: Il Mulino, 2009.

Vanoli, Alesandro. Tra Cielo e Terra. Idoli e immagini nel Mediterraneo Medievale. *MEAH*, sección Hebreo 57 (2008) pp. 247–278.

Vasiliev, Alexandr. Byzance et les Arabes, Tome 1: La Dynastie d'Amorium (820–867). Bruxelles: Éditions de l'Institut de Philologie et d'Histoire orientales et slaves, 1935.

Vasiliev, Alexandr. Byzance et les Arabes, Tome 2: La dynastie macédonienne (867–959) Bruxelles, Éditions de l'Institut de Philologie et d'Histoire orientales et slaves, 1950.

Von Falkenhausen, Vera. The South Italian Sources. Proceedings of the British Academy 132, The British Academy, 2007, pp. 95–121.

Von Falkenhausen, Vera. The Greek Presence in Norman Sicily: The Contribution of Archival Material in Greek. – In: G. **Loud**. and A. **Metcalfe** (eds.) *The Society of Norman Italy*. Leiden-Boston: Brill, 2002, pp. 253–288.

Vryonis, Speros. The Byzantine Legacy and Ottoman Forms. – In: *Dumbarton Oaks Papers*. 23/24 (1969), pp. 251–308.

Wansbrough, John, Diplomatica Siciliana, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Vol. 47, No. 1 (1984), pp. 10–21.

Wolińska, Teresa. Sycylia w Polityce Cesarstwa Bizantyńskiego w VI–IX wieku. Lodz: Wydawnictwo Uniwersytetu Lodzkiego, 2005.

Wolf, Kordula and **Di Branco**, Marco. Berbers and Arabs in the Maghreb and Europe. – In: The Encyclopedia of Global Human Migration, (ed. Immanuel **Ness**), vol. 2: A-Cro, Chichester [et al.] 2013, pp. 695–702.

Yamamah, Ansari. The Shift of Jihad: Between Ideal and Historical Context. – In: *Jurnal Al-Tamaddun Bil.* 7 (2) 2012, pp. 135–154.

Ziauddin, Alavi, S.M., Muslim Educational Thought in the Middle Ages, New Delhi: Atlantic, 1988.

Zuretti, C. O., La Espuganzione di Siracusa nell' 880. Testo greco della lettera del monaco Teodosio, Centenario di Michele Amari, vol. 1, pp. 164–173.

ИНДЕКС НА ИМЕНАТА И ТЕРМИНИТЕ

ʿАбба̄с ибн ал-Фад̱л, 55, 56
ʿАбба̄сиди, 42, 77, 109
ʿАбд ал-Рах̣ма̄н, 42, 43
ʿАбд ал-Рах̣ма̄н III, 147
ʿАбд ал-Рах̣ма̄н ибн Мух̣аммад ал-Бакр, 152, 153
Абӯ ʿАбд Алла̄х Мух̣аммад ибн ʿАбд ал-Рах̣ма̄н ал-С̣а̄ʾиг̮ ал-Ба̄ʿбаʿ ал-Андалусӣ (ал-Ба̄ʿбаʿ), 87, 128
Абӯ ʿАбд Алла̄х ибн Дафар ал-С̣ик̣иллӣ, 153
Абӯ ал-ʿАбба̄с, 72, 73
Абӯ ал-К̣а̄сим ал-С̣ик̣иллӣ, 152, 153
Абӯ ал-К̣а̄сим ибн ал-Бара̄ди, 151, 152
Абӯ ал-Фад̱л ибн ʿАмр, 152
Абӯ ʿАмр Маймӯн, 91
Абӯ Бакр ал-СамантТ̣а̄рӣ, 152, 153
Абӯ Бакр Мух̣аммад ибн Ибра̄хӣм ал-Тамӣмӣ, 152, 153
Абӯ Масʿӯд Сулайма̄н, 152
Абӯ Мух̣аммад ʿАбд ал-Ў̄а̄х̣ид ибн Мух̣аммад, 91
Абӯ Мух̣риз, 48, 89
Абӯ Саʿӣд Лук̣ма̄н, 151
Абӯ Саид Сах̣нӯн ибн ал-Саʿӣд, 48, 90, 113
Абӯ ʿУмар ал-Киндӣ, 29, 30
Абӯ Фихр Мух̣аммад ибн ʿАбд Алла̄х ибн ал-Аг̮лаб, 55
Абӯ Х̣анӣфа, 88, 89, 92
Абӯ Х̣асан ибн Рашӣк̣, 152
Авра̄м ибн Да̄ӯд, 147
Агиус, Дионисиус, 17, 142
Аглабиди, 5, 11, 43, 47, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 89, 90, 94, 101, 102, 107, 111, 113, 173
Агридженто, 17, 18, 23, 47, 82, 85, 97, 101, 127, 149, 152
ал-Аг̮лаб ибн Мух̣аммад ибн ал-Аг̮лаб, 58
ал-Ак̣с̣а, 33
ал-Андалус, 40, 42, 47, 49, 53, 54, 71, 76, 77, 81, 83, 85, 98, 105, 147, 154, 175, 176
ал-Бала̄д̱урӣ, 29, 45
ʿАлӣ ал-Балаўӣ, 82
ʿАли ибн Абӣ Та̄либ, 38, 98, 117
ʿАлӣ ибн ал-Фад̱л, 68, 69
ʿАлӣ ибн Х̣амза ал-Бас̣рӣ, 151
ал-Идрӣсӣ, 19, 108, 181
ал-Йаʿк̣ӯбӣ, 7, 34
ал-Нуўайрӣ, 10, 11, 21, 47, 50, 52, 54, 55, 56, 64, 69, 85, 96
ал-рӯм, 32, 137, 138, 139, 146
ал-Т̣абарӣ, 30, 32, 35, 36, 100
ал-Х̮а̄лис̣а, 124
ал-Х̣усайн ибн Раба̄х̣, 58
Александрия, 33, 34, 35, 46, 127, 153, 154
Александър, Пол, 132
Амалфи, 43, 47, 147, 154, 156
Амари, Микеле, 10, 14, 15, 28, 45, 59, 68, 71, 98, 103, 106
амӣн, 97
амӣр, 55, 84
ʿАмр ибн ал-ʿАс̣, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 93
Ангелов, Димитър, 143, 144, 145
Ардицоне, Фабиола, 18
Аристотел, 137
Арчифа, Лучия, 17, 26, 27
архонт, 24
Асад ибн ал-Фура̄т, 48, 51, 52, 53, 54, 60, 61, 64, 70, 71, 89, 90, 94, 98, 102, 142

Асадиййа, 51
Ас̣баг̮ ибн Ўакӣл, 55
Африка, 9, 10, 20, 24, 29, 35, 40, 42, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 55, 56, 58, 59, 64, 67, 68, 71, 72, 73, 74, 76, 79, 80, 81, 82, 84, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 97, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 111, 116, 122, 128, 136, 141, 146, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 159, 161, 162, 163, 166, 169, 173, 175, 176
Ахмад, Азиз, 16, 28, 49, 52
Ах̣мад ибн Х̣анбал, 88

Баларм, 58, 64, 102,
Балат̣а, 48, 52, 53, 60, 61, 63
Балог, Пол, 94, 101, 102, 103
Багдад, 7, 42, 77, 101, 117, 118, 119, 123, 152, 154
Банера, Алесандра, 17, 18, 124, 169
Барбера, Джузепе, 18
Бари, 80, 85
Бах̣р ал-Маг̮риб, 7
Бах̣р ал-Рӯм, 7
Бах̣р ал-С̣ӣнӣ, 7
Бах̣р ал-Ша̄м, 7
Беда Преподобни, 39
Бенгази, 35
Бен-Сасон, Менахем, 17
бербери, 20, 36, 40, 42, 44, 47, 50, 58, 59, 78, 79, 80, 82, 84, 96, 149, 150
богомили, 143, 144, 145, 146
Божилов, Иван, 143
Бродел, Фернан, 7, 180
Бурбони, 9
Бутера, 27, 65
България, 39, 143, 145, 146, 180, 181

Ваноли, Алесандро, 16, 24, 71, 92, 137, 138, 141, 147, 149
Василиев, Александър, 16, 28
Видение Данаилово, 28, 131, 132, 133, 134
Византия, 16, 19, 24, 25, 26, 31, 35, 38, 39, 40, 41, 47, 67, 73, 74, 83, 84, 85, 103, 111, 112, 141, 143, 144, 145, 147, 180, 181, 182
Владимирова, Десислава, 11, 19, 66, 67, 86, 108, 116
Волинска, Тереза, 16, 28, 74

Габриели, Франческо, 15, 52, 74, 60
Гагова, Красимира, 19
Гаета, 43, 47, 72, 154
Генуа, 7
Георги Кедрин, 12, 103
Георги Маниак, 12, 85, 126, 133, 144, 145
Гибралтар, 40
Гийом II, 104
Гил, Моше, 17, 95, 104, 148
Гойтейн, Шломо, 14, 112
Голб, Норман, 127, 128, 147
Гранада, 127, 128
Гранара, Уилям, 51, 90, 151, 159
Григорий Велики (папа), 26
гръцки огън, 39
Гулиард, Жан, 145
Гюзелев, Васил, 39
Гюнтер, Себастиян, 108, 111, 113, 114

даййан, 128
Дамаск, 31, 38, 40, 42, 117
Д'Анджело, Франко, 18
да̄р ал-исла̄м, 6, 8, 48, 131, 149, 154
да̄р ал-х̣арб, 8, 130, 154
Де Лука, Мария Амалия, 18, 90, 94, 101, 104, 141
Де Симоне, Адалджиза, 15

Джаʿфар ибн Мух̣аммад, 57
джамия, 33, 34, 83, 91, 107, 111, 122, 126, 137, 155, 167
джизйа, 60, 78, 94, 95, 97, 173, 174
джихāд, 59, 80, 115
Джоунс, Джеръми, 17, 78, 88, 94, 96, 97, 140, 161, 162, 163
дийӯāн, 93, 96
д̠иммӣ, 78, 88, 94, 95, 125
Димов, Георги, 19, 20
динар, 93, 95, 100, 101, 102, 103
дирхам, 100, 101, 102
драхма, 100
дук, 23

Европа, 39, 41, 145
Евстатиев, Симеон, 9
Египет, 10, 11, 24, 26, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 44, 45, 46, 51, 77, 87, 93, 104 118, 148, 151, 152, 168, 171
Енна, 27, 56, 68, 102, 127, 132
Ентела, 17, 26, 166
Еуфимий, 27, 28, 48, 50, 52, 53, 54, 60, 63, 64, 164
Ефрат, 7

заммӯр, 150
занāта, 150
зеугарион, 96, 174
Зийāдат Аллāх, 40, 48, 51, 52, 102
Зиридите, 83, 93
Зухайр ибн Г̱аӯт, 54, 61

ибāд̠ӣти, 43, 150, 163
Ибрāхӣм ибн ʿАбд Аллāх Абӯ ал-Аг̱лаб, 55, 67
Ибрāхӣм ибн ал-Аг̱лаб, 47, 77
Ибрāхӣм II, 59, 66, 91, 99, 102, 121
Ибн ʿАбд ал-Х̣акам, 29, 33, 34, 93,
Ибн Абӣ Дӣнāр, 45
Ибн Абӣ Минхāл, 82
Ибн ʿАд̠āрӣ, 10, 11, 21, 50, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 78, 99
Ибн ал-Ат̠ӣр, 10, 11, 21, 47, 52, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 94, 95, 99, 155
Ибн ал-Т̠умна, 86, 85, 104
Ибн Джубайр, 106, 107, 108, 115, 152, 160, 165
Ибн К̣āдим, 53
Ибн К̣урхуб, 81, 82, 103, 122
Ибн Х̣амдӣс, 159, 160, 167, 170,
Ибн Х̣аӯк̣ал, 10, 21, 91, 92, 95, 106, 114, 115, 122, 123, 124, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 153
Иванов, Йордан, 143
Идрӣс I, 42
Идрӣсиди, 42
Израел, 31
имāм, 114
иснāд, 29
Испания, 9, 40, 43, 111, 118, 152,
Ифрӣк̣иййа, 36, 40, 43, 48, 71, 77, 85, 90, 96, 150

Йазӣд ибн Муʿāӯийа ибн Абӣ Суфйāн, 38
Йак̣ӯт ал-Х̣амаӯӣ, 142
Йерусалим, 7, 32, 33, 127, 132, 135, 147, 164
Йосиппон, 147

к̣āд̣ӣ, 51, 89
к̣āд̣ӣ-амӣр, 51
Казарино, Мирела, 152, 162
Каирска гениза, 14, 16, 17, 86, 87, 95, 98, 100, 104, 112, 120, 122, 123, 124, 127, 128, 146, 148, 154, 156, 159

Кайро, 14, 83, 84, 112, 119, 154
Кайруан, 40, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 56, 58, 59, 73, 75, 78, 89, 90, 101, 111, 112, 113, 114 118, 119, 121, 127, 128, 151, 154, 173
Калабрия, 13, 24, 25, 59, 61, 68, 73, 83, 84, 95, 126, 132, 139, 141, 155, 158
Калатхамет, 168
Калбиди, 5, 11, 77, 82, 83, 84, 97, 104, 126, 144, 152, 153, 173
Канцониери, Емануеле, 166
Капуа, 158,
каркӯда, 150
Карл Велики, 43
Карл Мартел, 41
к̣ас̣р, 78, 108, 132
Кастело а Маре, 167, 169
Катания, 23, 26, 27, 56, 57, 58, 63, 70, 85, 100, 126, 150
Кендерова, Стоянка, 19
Кесария, 33
Киарели, Леонард, 16, 28, 46, 47, 49, 50, 52, 56, 59, 74, 81, 143, 150, 152, 153, 163
Конрад, Лоринс, 108
Констант II (император на Византия), 24, 36, 46
Константин IV (император на Византия), 24, 100
Константин V (император на Византия), 27
Константин VII (император на Византия), 103
Константинопол, 7, 19, 24, 26, 36, 38, 39, 41, 54, 61, 63, 64, 68, 69, 70, 71, 73, 75, 145
Коран, 7, 33, 79, 88, 89, 92, 98, 109, 110, 112, 113, 114, 116, 117, 151, 152, 161, 162, 163, 170, 177
Кордова, 40, 42, 118, 123, 147
Крит, 43, 49, 55, 68, 69
кутāма, 80, 82, 96, 150
куттāб, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 174
Куфа, 38, 42, 51, 111, 117, 123

Лагумина, Бартоломео, 101
Лентини, 27, 65
Либия, 35
Ликия, 36
Липари, 147
Ломбардия, 143, 144
Луи II, 155
Лъв III (византийски император), 26, 39
Лъв III (папа), 43

Маврикий (император), 100
Магриб, 30, 51, 89, 148, 161, 162, 172
Мадзара, 18, 49, 53, 60, 85, 127, 148, 168
мадраса, 108
мад̱хаб, 88, 92
Майорка, 159
мактаб, 110, 115, 174
Мала Азия, 26, 28, 145
Малатера, 13, 87, 156, 157, 158
Мāлик ибн Анас, 51, 88
маликити, 51, 88, 89, 90, 92, 119, 163, 173
малūла, 150
Малта, 43,57,75, 82, 120, 123, 173
Мандала̀, Джузепе, 17, 90, 92, 116, 121, 124, 140, 142
Манолова, Виолета, 20
Маредолче, 107, 165
Мароко, 42, 45
Марсала, 23, 85
масджид, 31, 91, 107, 115,
Махдия, 80, 123, 127, 154, 159

Медина, 7, 37, 44, 51, 109, 111, 113, 117, 152, 154
Мека, 7, 111, 117, 152, 154, 167
Мерв, 117
Месина, 23, 26, 62, 72, 73, 127, 133, 155, 156
Меткалф, Алекс, 15, 28, 49, 55, 78, 81, 82, 83, 84, 94, 96, 98, 107, 123, 141, 149, 157, 159
Мизилмери, 86
Милацо, 58, 70
Милтенова, Анисава, 132
минбар, 83
Минео, 54, 55, 61, 64
Молинари, Алесандра, 18
мосараби, 140, 142, 170
Муʿа̄ўийа ибн Абӣ Суфӣа̄н, 31, 32, 33, 36, 37, 38, 45, 46, 117
Муʿа̄ўийа ибн Х̣удайдж, 46
Мӯса̄ ибн Нус̣айр, 40
Мӯса̄ ибн Х̣асан, 152
муʿтазалити, 162, 163
Мух̣аммад (пророк на мюсюлманите), 31, 79, 88, 98, 109, 113, 117, 134, 138, 162
Мух̣аммад ал-Ма̄зарӣ, 153
Мух̣аммад ал-Ша̄фиʿӣ, 88, 89
Мух̣аммад ибн Абӣ ал-Джаўа̄рӣ, 54, 61, 71, 102
Мух̣аммад ибн ал-Фад̣л, 58, 70
Мух̣аммад ибн Йах̣йа̄ ибн Сала̄м ал-К̣айраўа̄нӣ, 152
Мух̣аммад ибн Х̮ура̄са̄н, 151

Налино, Карло, 15
Нас̣а̄р Х̮алӣлӣ, 161
Неапол, 47, 67, 154, 155
Неф, Анлиз, 60, 73, 74, 82, 169
Нил (река), 7, 34
Нишапур, 51, 152, 154
Нормани, 9, 13, 19, 20, 77, 86, 87, 88, 100, 104, 105, 116, 126, 131, 136, 140, 144, 156, 157, 158, 159, 161, 165, 166, 167, 170, 171, 173, 174, 176
Ното, 65, 85

Павел Дякон, 46
павликяни, 143, 144, 145,
Павлович, Павел, 8, 29, 32, 96, 98, 162
Палермо, 10, 12, 17, 18, 23, 25, 26, 55, 57, 58, 60, 62, 63, 64, 67, 69, 70, 71, 72, 78, 82, 83, 84, 86, 87, 91, 92, 93, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 114, 115, 120, 121, 122, 124, 126, 127, 128, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 145, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 158, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 172, 174, 175, 176
Палестина, 24, 31, 32, 33, 43, 45
Пантелерия, 47, 67
Патриарх Никифор, 30, 39
патрикий, 25
Пеев, Йордан, 59, 88, 89
Пелопонес, 133
Пентаполис, 35
Персия, 132, 168
Петър Делян, 143, 144
Поатие, 41
претор, 23
Прижент, Вивиен, 16, 25, 60, 74

Рагуза, 27, 56, 65, 126
Ракка, 33
Рамета, 57, 58
Реджо, 73, 126, 155, 163
Ре, Марио, 125, 136
риба̄т̣, 105, 106, 107, 152, 166
Рим, 7, 26, 80, 157, 158
Рицитано, Умберто, 15

Робер Гискар, 13, 86, 87
Роже I, 158, 159
Роже II, 104
Розентал, Франц, 117, 119
Роньони, Кристина, 125, 136
руба̄ʿӣ, 95, 103
Рустамиди, 43

С̣а̄ʿид ибн ал-Х̮асан, 151
Сардиния, 24, 43
с̣а̄х̮иб, 56, 64
Саўа̄да ибн Мух̮аммад ибн Х̮афа̄джа, 56, 57, 58, 59
Св. Илия Нови, 13, 68, 125, 136
Св. Нил Млади, 13, 125, 126, 143
Севиля, 40, 119, 159
Седжеста, 18, 167
Сӣдӣ ʿУк̣ба, 40
сиджн, 116, 117, 121, 122
С̣ик̣иллиййа, 10, 60, 96, 102, 161
Симеонова, Лиляна, 19
Симонсон, Шломо, 17, 128, 148
Сиракуза, 12, 23, 24, 25, 26, 46, 47, 53, 54, 56, 57, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 69, 70, 71, 72, 76, 85, 99, 100, 120, 124, 126, 127, 128, 133, 134, 135, 147, 148, 159, 173, 175
Сирия, 24, 26, 30, 31, 32, 33, 36, 37, 38
Соравия, Бруна, 109
Средиземноморие, 8, 13, 19, 20, 23, 29, 31, 34, 35, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 73, 77, 80, 100, 105, 112, 113, 143, 147, 175, 176
стратег, 24, 25, 27, 48
Стратос, Андреас, 45, 46
Сулайем, 39
Сулайма̄н ибн ʿА̄фийа ал-Т̣арт̣ӯсӣ, 71
султ̣а̄н, 122, 123
сунити, 11, 80, 93, 173
сунна, 88, 89
Сус, 35, 48, 50, 82, 123
суфизм, 152, 153

т̣а̄ʾифа, 85
Таормина, 49, 56, 57, 58, 59, 60, 63, 66, 84, 133
Танжер, 40
Таранто, 80
тарѝ, 95, 104
Та̄рик̣ ибн Зийа̄д, 40
Тигър (река), 7
Теодосий (монах), 12, 49, 57, 65, 66, 72, 99, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 134, 135, 147
Теофан Изповедник, 12, 30, 32
Теофан Продължител, 12, 28, 54
Тервел, 41
Толедо, 40
Трапани, 27, 72, 85, 127, 148, 168
Тунис, 36, 40, 43, 45, 47, 104, 113, 118, 148, 168
Тъпкова-Заимова, Василка, 132

ўаба̄ʾ, 55
ўалла̄, 58, 64
Умаййади, 35, 38, 39, 40, 42, 49, 76, 81, 83, 93
ʿУмар (халиф), 32, 33, 35, 52, 98, 117
ʿУт̱ма̄н (халиф), 35, 88, 98
ʿУт̱ма̄н ибн ал-Х̮арра̄з, 91
ʿ*ушр,* 93, 95, 96, 97, 173

Фаг̮алӯш, 55
фалс, 101
Фатимиди, 5, 11, 77, 80, 81, 82, 83, 84, 92, 93, 95, 97, 103, 104, 107, 119, 122, 150, 153, 155, 159, 173
Фес, 42
фитна, 37, 58
Фичи, Нина, 166

Фридрих II Хоенщауфен, 124, 161
Фустат, 96, 118, 127, 128, 154

х̣абс, 116, 117, 122, 123
Хабсбурги, 9
х̣аджж, 151
Х̮алй̄д ибн ал-Ўалй̄д, 31, 32, 35
халк̣а, 110
ханафити, 51, 88, 89, 90
ханбалити, 89
х̮ара̄дж, 93, 97
х̣арра̄к̣а, 67
Х̣асан ибн ʿАлй̄, 152
Х̣асан ибн ʿАлй̄ ал-Калбй̄, 83
Х̣асдай ибн Шапрӯт̣, 147
хаўӯа̄ра, 150

Х̮афа̄джа ибн Суфй̄а̄н, 56, 57, 149
Хиджаз, 152
х̮умс, 81, 95, 96, 97, 173

Черами, 86
Чефала Диана, 17, 165, 167, 168
Чефалу, 27, 63, 72

Шака, 85, 127
шиити, 11, 80, 173
Шиников. Атанас, 109
шӯра̄, 97, 98, 99, 100

Южна Италия, 19, 20, 26, 59, 67, 75, 85, 112, 143, 144, 145, 147, 181, 182
Юстиниан I, 23

Десислава Владимирова
Арабите в Сицилия (IX–XI в.)
Завоюване, управление и културни взаимодействия

Българска
Първо издание

Предпечат *Иво Ников*

Формат 70x100/16

Печ. коли 12,5

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
www.unipress.bg

Книгата представлява първото по рода си изследване на български език на теми от средновековната история на остров Сицилия въз основа на широк кръг от писмени източници и съхраненото материално наследство. Изследването се съсредоточава върху периода, в който арабите владеят Сицилия. Първата част от книгата представя византийското управление, арабското настъпление в Средиземноморието и военните действия между Византия и арабите на острова. Втората част проследява подробно методите на управление и институционалния живот през арабския период. В нея са посочени приликите с ислямските владения извън Сицилия, а също и местните особености в управлението и обществената среда. В третата част са обособени седем теми, свързани с междукултурните отношения на острова, взаимодействията с външните християнски и мюсюлмански земи, както и запазеното материално наследство. Важно място е отредено на съпоставката на историографските прочити по засегнатите въпроси от края на XIX в. до днес. Книгата е подходяща за читатели с интерес към историята и културата на Средиземноморието през Средните векове. Тя би могла да насърчи по-нататъшни изследвания на общественото устройство и институционалния облик на ислямските средиземноморски земи.

ISBN 978-954-07-4908-2
9 789540 749082
www.unipress.bg
Цена 15 лв.